

หนังสือแบบเรียนทอง

พงษาวดาร ฉบับ

พระบาทสมเด็จพระ

ห้องขจร

อ

959.33

พ171

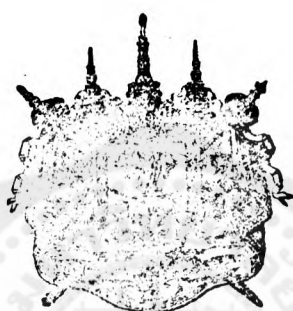
ดึก ษานิกอร์

โรงพิมพ์...

...

...

หนังสือ แบบเรียน หลวง

- 3 ก.พ. 2527

พระเจ้า ราช พง ษาว ตาร สยาม
สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สุขุมวิท 23 พระโขนง กรุงเทพฯ 11 โทร. 3921575, 3915058
บริเวณที่ ๒

โรงพิมพ์ คุณมิตร บำรุง

ร, ศ, ๑๑๖

พระราชพงษาวดารสยาม ปรีเฉพที่ ๒

จลาจลลัมย

๑ เมื่อพระนครศรียุทธยาเลียบแก่พม่า แล้วครั้งนั้น ก็เกิด
การณจลาจลบนละหม่านทั่วไปในแคว้นแคว้นกรุงทวารวดี แล
หัวเมืองขึ้นน้อยใหญ่ทั้งปวง โดยธรรมดาบ้านเมืองอันหาผู้
ปกครองมิได้ ประชาชนกระด่าระคาย ภากัน หลบลี้หนีภัย
อันตราย ทั้งดินฐานบ้านเรือน เทียวลุ่มถ่อนเล็ก
ลอบไปในที่ต่าง ๆ ได้ความอดอยากยากแค้นหนักเข้า ก็เกิด
ตั้งประชุมคุมกันเป็นพวก ๆ ผู้ใดที่มีฝีมือเข้มแข็งก็ตั้ง
ตัวขึ้นเป็นนาย ชุมชุม ควบคุมพรรคพวกครอบครว้ ของตัวเข้า
เป็นหมู่เป็นเหล่า มีชุมนุมทั้งใหญ่แลน้อยนับร้อยพวก
บางพวกควบคุมกัน ประสงค์พอ แต่จะตีแย่งชิงทรัพย์สิ่งของ
แลเสบียงอาหาร ของพวกอื่นให้ได้ พอ ประสงค์ความอดอยาก
ยากแค้นไปคราวหนึ่ง ๆ บางพวกที่ตัวนายมีสติปัญญาแลฝีมือ
เข้มแข็ง ก็หาอำนาจคิดอ่านเป็นการใหญ่ เทียวตีได้ชุมนุม
เล็กน้อย กวาดเอาทรัพย์สิ่งของเสบียงอาหารเครื่องสาตราวุธ
แลผู้คนครอบครว้มารวบรวมไว้ในปกครองของตัวมากขึ้นทุกที จน
ที่ชุมนุมน้อย ๆ ก็หมดลง คงเหลือแต่ชุมนุมใหญ่ ๆ มีกำลัง

ไพร่พลมากขึ้น ด้วยกันต่างก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า จนอาณาเขตร
สยามครั้งนั้นมีอำนาจ ความปกครองแยกออกไปเป็นทล่วน

๑ ล่วนหนึ่งเจ้าตาก คือพระยาวชิรปราการ เจ้าเมือง
กำแพงเพชร ชื่อตัว ชื่อสิน เดิมทำราชการ อยู่แต่ครั้งกรุง
ทวารวดีได้เป็นที่พระยาตาก แล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระ
ยาวชิรปราการ ผู้สำเร็จราชการเมือง กำแพงเพชร แต่เมื่อ
ลงมารับตราตั้งตำแหน่งแล้ว ยังมีต้นที่จะได้กลับขึ้นไป
ครองเมือง ก็พอพม่า ข้าราชการมาที่พระนคร พระยาวชิร
ปราการ จึงยังค้างอยู่ในกรุงทวารวดี ครั้นเมื่อจวนจะเลิ
กรุง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินโปรดให้พระยาวชิรปราการ กับ
พระยาเพชรบุรี แลหลวงสรเสนียกทัพเรือออกไปตั้งคอย
สกัดพม่าอยู่ ณ ตำบลวัดใหญ่ ครั้นพม่า ยกทัพเรือมาทางนั้น
พระยาเพชรบุรี จึงยกออกรบกับพม่าในกลางทุ่ง พระยาวชิร
ปราการ กับหลวงสรเสนีหา ยกหนีไปไม่ พระยาเพชรบุรีเสีย
ชีวิตในที่รบ พระยาวชิรปราการ กับหลวงสรเสนีก็ไม่กลับ
เข้ากรุง ยกกองทัพไปตั้งพักรวบรวมรื้อพลเสบียงอาหาร
อยู่ ณ วัดพิไชย ครั้นรู้ว่ากรุงเสียแก่พม่า ก็ยกกองทัพ
ออกตีฝ่ากองทัพพม่า ไปทางบ้านเข้าเม้าบ้านสามัคคีชัย
เที่ยวตีกวาดเอาเสบียงอาหารไพร่พลตามบ้านเล็กเมืองน้อย เป็น
ระยะทางตลอดออกไปตามทางทะเลตะวันออก จนถึง
เมืองจีนหวีตี้เอาเมืองได้ พระยาวชิรปราการ ก็ตั้งตัวขึ้น

เป็นเจ้าในเมืองจันทบุรีเรียกว่าเจ้าตาก มีหัวเมืองในแขวง
ทะเลตะวันออกทั้งสี่เป็นเมืองขึ้น เป็นชุมนุมใหญ่ฝ่ายทะเล
ตะวันออก ชุมชุมหนึ่ง ะ

๑ ส่วนหนึ่ง เจ้าพระพิศณุโลก คือพระยาพิศณุโลก
ชื่อตัวชื่อเรื่อง ได้เป็นผู้ครองเมืองนั้นมาตั้งแต่กรุงทวารวดี
ครั้นเมื่อเสียพระนครแก่ข้าศึกพม่าแล้ว พระยาพิศณุโลกก็ไม่
อ่อน น้อมยอมขึ้นแก่ผู้ใด ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าในเมืองพระ
พิศณุโลกบ้าง เรียกว่าเจ้าพระพิศณุโลกมีอาณาเขต
ประเทศฝ่ายเหนือ ตั้งแต่เมืองพระพิศณุโลกลงมาจนถึงเมือง
นครสวรรค์ แลแควปากน้ำโพ หัวเมืองที่อยู่ในระหว่างนั้น
ต้องขึ้นอยู่ในปกครองของเจ้าพระพิศณุโลกทั้งสิ้น เมืองพระ
พิศณุโลกก็เป็นชุมนุมใหญ่ฝ่ายเหนือชุมนุมหนึ่ง ะ

๑ ส่วนหนึ่ง เจ้าพระฝาง คือ พระลี้ขรรษา ชื่อตัวชื่อเรื่อง
เดิมบวชเป็นภิกษุลงมาเล่าเรียนพระไตรปิฎกอยู่ ณ กรุง แล้วได้
เป็นที่พระราชาคน ชื่อ พระพากุลเดร อยู่ ณ วัดศรีโทยธยา ภายหลัง
โปรดให้เลื่อนเป็นที่พระลี้ขรรษา กลับขึ้นไปอยู่ ณ วัดใน
เมืองลพบุรี มีผู้คนนับถือมาก ครั้นพระนครเสีย
แก่พม่า บังจำ มิตร แล้ว พระลี้ขรรษาก็คิดกำเริบเกลี้ยกล่อมผ
คนได้มาก ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าทั้งบรรพชิตเพศนั้น แต่
แปลงผ้ามุ่งห่มเป็นสีแดงล้วน ตั้งพวกเพื่อนบรรพชิตขึ้น เป็น
แม่ทัพนายกองเหมือน กับ ตำแหน่งใน กองทัพฝ่ายขรราวาศ คน

ทั้งปวงเรียกว่าเจ้าพระฝาง ตั้งอยู่ในเมืองลวักคบุรี คุมกองทัพบ
เทียวที่บ้านเล็กเมืองน้อยที่ใกล้เคียง จนมีอาณาเขต ประเทศ
ฝ่ายเหนือ ตั้งแต่ค้อแดนเมืองพระพิศณุโลกขึ้นไปจนเมืองน้ำลาด
กระทั่งจดแดนลาวแลแควป่าจน้ำพิง บรรดาหัวเมืองที่อยู่ใน
ระหว่างนั้น เข้าอยู่ในอำนาจการปกครองของเจ้าพระฝางทั้งสิ้น
เป็นชุมนุมใหญ่ฝ่ายเหนือขึ้นไปอีกชุมนุมหนึ่ง ะ

๑ ส่วนหนึ่ง เจ้านคร คือพระปลัดเมืองนครศรีธรรมราช
เดิมเป็นที่หลวงนายสิทธิ อยู่ในกรุงทวารวดี แล้วได้
ไปเป็นพระปลัดเมืองนครศรีธรรมราช ภายหลังพระยานคร
ศรีธรรมราชเป็นโทษต้องถูกถอดเสียจากที่เจ้าเมือง แต่ยัง
หาได้ตั้งใครเป็นเจ้าเมืองไม่ พระปลัดได้ว่าราชการเมือง
แทนอยู่ ครั้นพระนครเสียแก่พม่าแล้ว พระปลัด
จึงตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าในเมืองนครศรีธรรมราช เรียกว่าเจ้า
นคร มีอาณาเขตประเทศบักขัใต้ฝ่ายตะวันตก ภายนอกจด
แดนเมืองแขก ภายในถึงเมืองชุมพร เมืองปัตตานี หัวเมือง
ในระหว่างนั้นอยู่ในอำนาจสิทธิขาดของเจ้านครทั้งสิ้น เป็นชุม
มนุมใหญ่อยู่ฝ่ายทะเลตะวันตก ชุมมนุมหนึ่ง ะ

๑ ส่วนหนึ่ง เจ้าพิมาย คือกรมหมื่นเทพพิพิธ เป็นพระ
ราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งสมเด็จพระบรม
ราชาที่ ๓ ทรงสงสัยว่าเป็นขบถแต่หาได้สำเร็จโทษไม่
เพราะว่าขณะนั้นท่านทรงผนวชอยู่ แลการครั้งนั้นก็ไม่ได้

ชำระให้เห็นเท็จ แลจริง   เป็น แต่ ความลงโทษ   จึงได้
 ฝากนาย กำปั่น พ่อค้า อังกฤษไป ปล่อยเลี้ยที่เมืองลังกา   ครั้น
 ภายหลังโดยฉันทเรือกำปั่นพ่อค้าเมืองเทศกลับเข้ามา ถึงเมืองมฤต
 ได้ทั้ง ยังทรงผนวชอยู่   สมเด็จพระบรมราชาที่ ๓   ทรง
 ทราบ   จึงโปรดให้รับไว้ ณ เมืองตนาวัศร แต่งข้าหลวงไป กำ
 กับ อยู่ด้วย   ครั้นเมื่อพม่ายกมาตีเมืองมฤตเมืองตนาวัศร
 แดก   กรมหมื่นเทพพิพิธก็มาอยู่เมืองปราจีน   ภายหลังพม่าย
 ยกไปตีเมืองปราจีน แดกอีก   กรมหมื่นเทพพิพิธหนีขึ้นไปอยู่
 เมืองนครราชสีมา ตั้งอยู่ณตำบลด่านโคกพระยา   ครั้นเห็นบ้าน
 เมืองคงจะไม่พินเป็นจลาจลด้วยพม่า ข้าศึก   จึงลาผนวชออก
 ตั้งจิตอ่านคัมภีร์ประชุมพลเข้าไว้   ฝ่ายพระยานครราชสีมา
 ทราบว่ากรมหมื่นเทพพิพิธไป อาศัยอยู่อยู่ด่านโคกพระยา   จึงคิด
 อ่าน จะ จับกรมหมื่นเทพพิพิธส่งเข้ามาในกรุง   ความทราบถึง
 กรมหมื่นเทพพิพิธ ๆ   จึงได้ยกพลทหารเข้าไป ชุ่มอยู่ในเมือง
 พอพระยานครราชสีมา ออกมา   พวกพลก็กรูกันเข้าล้อมจับพระยา
 นครราชสีมาได้ให้ฆ่าเสีย   กรมหมื่นเทพพิพิธก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง
 ฝ่ายหลวงแพ่งผู้น้องพระยานครราชสีมาหนีได้   ไปชักชวน
 พระพิมายผู้ครองเมืองพิมาย   (ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเมืองนคร
 ราชสีมา) ยกกองทัพมาล้อมเมืองนครราชสีมาเข้าไว้   กรมหมื่น
 เทพพิพิธให้ไพร่พลขึ้นรักษาน้ำที่เชิงเทิน   ต่อมาอยู่ประมาณ
 ห้าวัน   ทพพิมายก็เข้าเมืองได้   จับได้ตัวกรมหมื่นเทพพิพิธ

หลวงแพ่งจะให้ประหารชีวิตเสีย แต่พระพิมายนั้นนับถือว่า
 เป็นราชตระกูลจึงตัดทานไว้ แลขอรับไปไว้เมืองพิมาย
 ด้วย ครั้นเมื่อกรุงทวารวดีเสียแก่พม่าแล้ว พระพิมาย
 เห็นว่า จะไม่มีพระวรวงษาณรงค์สืบกระษัตริย์ต่อไป จึงยก
 กรมหมื่นเทพพิพิธ ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินในเมืองพิมาย เรียกกัน ว่า
 เจ้าพิมาย ๆ ตั้งพระพิมายเป็นเจ้า พระยาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จ
 ราชการ แล้วคิดอ่าน ขยับหลวงแพ่งฆ่าเสียได้ เจ้าพิมายก็
 ตั้งบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ให้ผู้พี่เป็นพระยามหามนตรี
 ผู้น้องเป็นพระยาวรวงษาธิราช ให้อยู่รักษาเมืองนครราช
 ลีมา ฝ่ายพระวรวงษาณรงค์ แลข้าราชการที่แตก ฉาน ชาน เซ็น
 ไปจากกรุงทวารวดี ทราบว่ากรมหมื่นเทพพิพิธไปตั้งตัว
 ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินณเมืองพิมาย ก็พากันล้มค้ำเข้าไปอยู่ด้วย
 เป็นอันมากกว่าที่ชุมนุมอื่น เพราะนิยมยินดีว่าเป็นราชตระกูล
 เจ้าพิมายก็รับรอง ขุนเลี้ยงไว้ เจ้าพิมายมีอำนาจสิทธิขาด
 ในประเทศเขตร แขวงหัวเมืองตวัน ออกฝ่าย ตอน ภายนอก
 ไป จนจดแดนกรุงศรีสัตนาคนหุต แลแดนกรุงกำแพงประเทศ
 ฝ่ายใต้ลงมาจนถึงเมืองสระบุรี ตลอดลำน้ำแควป่าสัก หัวเมือง
 ที่อยู่ในเขตร แขวงเหล่านั้น ขึ้นอยู่ในความคุ้มครองของเจ้า
 พิมายทั้งสิ้น เป็นชุมนุมใหญ่ในประเทศตวัน ออกฝ่าย ตอน
 ชุมนุมหนึ่ง

๑ ส่วนหนึ่ง พระนายกอง คือ ลักพม่า ซึ่ง แม่ทัพตั้งไว้สำหรับ กวาดต้อนพระวงษานวงศ์แลอาณาประชาราษฎร์ลงไปเมืองพม่า อีกนั้น ตั้ง อยู่ ณ ค่ายโพสามต้น ตัวลักพม่าค่ายใหญ่ นั้น เรียกกันว่า พระนายกอง บรรดาผู้คนที่อยู่ในเขต พระนคร พระนายกอง กวาดอพยพเข้ารวบรวมไว้ในค่ายเป็นอันมาก พระวงษานวงศ์แลข้าราชการ ครึ่งกรุงทวารวดี ตกไป อยู่ในค่ายนั้นก็มี พระนายกองมีอำนาจตั้ง กวาดต้อนผู้คน ครบ ครว้ เป็น ชุมชุมใหญ่ในจังหวัดพระนคร ทวารวดี ชุมชุมหนึ่ง

๑ ในสมัยกลางครั้งนั้น พระนายกองก็หา มีอำนาจสามารถที่จะ ปรามปรามตาม ชุมชุมใหญ่น้อย ให้เรียบร้อยราบคาบ ตลอดไปได้ไม่ รวบรวมไว้ได้ก็แต่พวกที่แตกฉาน ชำนเขิน กระจัดพรัดพรายเข้า มา พระนายกองให้ไพร่พลเที่ยวค้นหา สืบเต็จ พระเจ้า แผ่นดิน ทุกดิน ทุกตำบล ไปพบที่ลุ่มท่มไม้ใกล้บ้าน จิก เห็น พระองค์ทรง ทนทุกข์เวทนาอยู่ด้วยมิได้เลย พระกระยาหาร มาถึง ลิบเอ็จ ลิบล่องวันแล้ว พวกพลทหาร ช่วยกันเชิญพระองค์ลงเรือรับขึ้นไป ณ ค่ายโพสามต้น พอถึงก็เล็ดจ สวรรคตในขณะนั้น พระนายกองจึงให้ต่อหีบทรง พุระศพไป ผังไว้ ณ โศกพระเมรุ ซึ่งเป็นที่สำหรับ ถวายพระเพลิงในพระ นคร แล้วก็ให้ไพร่พล ออกลาดตระเวนค้นหา กวาดต้อน ครบ ครว้ ผู้คนต่อไปอีก

๑ ฝ่ายเจ้าตากซึ่งตั้งอยู่ณเมืองจันทบุรี มีกำลังทัพ
 เลี้ยงอาหารเครื่องสำราญมากพริกพร้อม ทั้งเกลี้ย
 กล่อมได้ชนนางข้าราชการแต่ครั้งกรุงทวารวดี ที่มีฝีมือ
 แลสติปัญญาไปไว้เป็นกำลังหลายคน มีนายสุตจินตา
 มาทเล็กซึ่งเป็นน้องหลวงยุคกระบัตร์เมืองราชบุรีนั้น เป็นต้น
 ด้วยเมื่อครั้งกรุงทวารวดียังบริบูรณ์อยู่นั้น ท่านทั้งสองได้
 ชอบพอคุ้นเคยกับเจ้าตากมา ช้านาน ครั้นกรุงเสียแก่ข้าศึก
 ต่างก็พรัดพรากจากกันไป นายสุตจินตานี้ตั้งอยู่ในกรุง
 แล้วภายหลังจึงหนีพม่า ออกมาหาหลวงยุคกระบัตร์ผู้พี่ที่เมือง
 ราชบุรีได้ ขณะนั้นเจ้าตากก็พึ่งได้ยกไปตั้งพักอยู่ที่เมือง
 ชลบุรี ยังไม่มีกำลังแลอำนาจมาก มารดาของเจ้าตาก
 พลัดกันตกไป อยู่ที่บ้านแหลม แขวงเมืองเพชรบุรี หลวงยุค
 กระบัตร์ได้ทราบความว่าเจ้าตากตั้งตัวได้ อยู่ที่เมืองชลบุรี
 จึงให้นายสุตจินตาผู้น้อง ไปรับมารดาเจ้าตากที่
 แขวงเมืองเพชรบุรี พาไปส่งให้ถึงเจ้าตาก แลฝาก
 ดาบคร่ำทอง กับแหวนเพชร วง ๑ แหวนบุศราคัม
 วง ๑ ไปให้เจ้าตากด้วย นายสุตจินตารับดาบกับแหวน
 แล้วไปรับมารดาเจ้าตากพาไปถึงเมืองชลบุรี พอเจ้าตาก
 ยกไปเมืองจันทบุรีเสียแล้ว นายสุตจินตาก็พามารดา
 เจ้าตากตามลงไปส่งถึงเมืองจันทบุรี เจ้าตากก็มีความ
 ยินดียิ่งนัก จึงเกลี้ยกล่อมชักชวนนายสุตจินตาไว้ นายสุต

จินตาก็อยู่ด้วยเจ้าตากแต่นั้นมา เจ้าตากจึงตั้งนายสุตจินตา
เป็นที่พระมหามนตรี ครั้นนั้นเมื่อเจ้าตากได้กำลังมากขึ้น เห็น
พอจะปราบปรามการจลาจลให้เรียบร้อยรวบคายได้ จึงให้ต่อ
เรือรบขึ้นเป็นอันมาก แลตระเตรียมกองทัพพร้อมเสร็จ ก็ยก
กองทัพเรือเข้ามาทางปากน้ำเมืองสมุทรปราการ ถึงเมืองธนบุรี
ฝ่ายผู้รักษามืองธนบุรีที่พม่าตั้งไว้นั้นคุมพลพม่าออกสู้รบ ทพ
ไทยตีทัพพม่าแตกตัวนายกองตายในกลางศึก ไพร่พลเหลือ
จากตายแตกหนีขึ้นไปแจ้งความแก่พระนายกองนครค่ายโพธารมณ
พระนายกองจึงให้มองญายกทัพเรือมาช่วยที่พม่า เจ้าตาก
ก็รีบยกกองทัพขึ้นไป ครั้นมองญาเห็นทัพไทยยกขึ้นไปมาก
ก็ไม่อยู่สู้รบ ล่าทัพกลับไปนครค่ายโพธารมณ เจ้าตากยกตาม
ไปถึงค่ายโพธารมณ ให้พลทหารเข้าตีค่ายด้านตะวันออกวันตก
แตกทั้งด้าน ตัวพระนายกองก็ตายในที่รบ แต่มองญานั้น
พาพรรคพวกของตัวหลบหนีไปอยู่ด้วยพระยาวรวงษาธิราชณเมือง
นครราชสีมา บรรดาพระวรวงษานุวงศ์แลข้าราชการ ครึ่งกรุงเก่า
ที่ตกอยู่ณค่ายนั้นบ้าง เจ้าตากก็สั่งให้รวบรวมไว้ แล้วเข้าไปตั้ง
พลับพลาพักอยู่ในพระนคร ให้ชุดพระบรมศพสมเด็จพระบรมราชา
ที่ ๓ ซึ่งพระนายกองฝังไว้นั้น เชิญมาบรรจุลงพระโกศ ทำเมรุ
เผาศาสน์ จัดการถวายพระเพลิงโดยสังเขปพอ แก่กำลังที่จะทำ
ได้เสร็จแล้ว เจ้าตากจึงขึ้นทรงช้างไปเที่ยวดูในพระราชวัง

แลในบริเวณพระนคร เห็นบ้านเมืองชำรุดทรุดโทรมเป็นอันมาก
คิดจะสถาปนาขึ้นใหม่ให้บริบูรณ์ แล้วจะครอบครองไพร่ฟ้า
ประชากร ลับ กระษัตริย์ต่อไป ก็ขึ้นพักอยู่บนพระที่นั่งทรงบัน
คื่นหนึ่ง แต่ในค่ำวันนั้นผเอนให้เกิดนิมิตร ฝันว่า สมเด็จพระ
เจ้า แผ่นดิน แด่ก่อน ๆ มา ชัย โล่ เลียบ มิให้ อยู่ ครั้น รุ่งเช้า จึงเล่า
ให้ แม่ทัพนายกอง ทั้งปวง ฟัง แล้วว่า เมื่อเจ้าของเดิม ท่าน ยัง
หวง แหน อยู่ แล้ว เราพากัน ไป สร้างกรุงธนบุรี ขึ้นเป็นราชธานี
อยู่เกิด จึงให้ กวาดต้อน ครอบ ครว ราษฎร แล ข้าราชการ ไบรณ
ชาติวงศ์ ที่เหลือ อยู่ ทั้งปวง อพยพยกทัพ กลับ มา ยัง กรุงธนบุรี
ให้ สร้างพระราชวัง ขึ้น ฝ่าย ฟาก ตะวัน ตก (คือวังที่ปากคลอง
บางกอกใหญ่ ซึ่งยังปรากฏ อยู่จนเดี๋ยวนี้) มีตำหนัก ข้าง หน้า
ข้างในใหญ่ น้อย ทั้งปวง เสร็จ ใน ขณะ นั้น จุลศักราช ได้ ๑๑๓๐
ปี นับ แต่พระนคร ทวารวดี ศริยอุทยา เลียบ แด่ พม่า บัง จำ มีตร แล้ว
ในระหว่าง ที่จะ หา ผู้ ครอบ ครอง แผ่นดิน มิได้ ไพร่ฟ้า ประชากร
ร่อนรน เป็นจลาจล สมัย มา ประมาณ ได้ มี เศษ

คำถาม

๑. ถามว่า เมื่อพระนครทวารวดีเลียบแก่พม่าเข้ายึดแล้ว ประชาชนตั้งชุมนุมกันเป็นพวกๆ มีชุมนุมใหญ่แบ่งออกไปเป็นกี่ล่วน
๒. ถามว่า แผ่นดินสยามครั้งนั้น แบ่งอำนาจความปกครอง

ออกไปเป็นล่วน ๆ เพราะเหตุใด คือล่วนใด
ใครเป็นนาย ชุมชุมบ้าง

๓. ถามว่า เจ้าตากนั้นคือใคร เติมอยู่ที่ไหน เป็นอย่างไร
แล้วมาตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นที่ไหนในชั้นต้น

๔. ถามว่า เจ้าพระพิศณุโลกนั้นคือใคร ชื่อตัวชื่อใด ตั้ง
ตัวเป็นเจ้าขึ้นที่ไหน มีอำนาจค้ำครองอาณา
เขตรได้เพียงใด

๕. ถามว่า เจ้าพระฝางนั้นคือใคร ชื่อตัวชื่อใด ประพฤติ
การ อย่างไร ตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นที่ไหน มี
อำนาจสิทธิ์ขาดเพียงประเทศใด

๖. ถามว่า เจ้านครนั้นคือใคร เติมเป็นอย่างไร ตั้งตัว
เป็นเจ้าขึ้นที่ประเทศไหน มีอาณาเขตร อยู่ใน
อำนาจสิทธิ์ขาดเพียงใด

๗. ถามว่า เจ้าพิมายนั้นคือผู้ใด มีเรื่องราวยืดยาวมาแต่
เดิมเป็นอย่างไร แล้วตั้งตัวเป็นเจ้าขึ้นได้
ด้วยเหตุใดที่ไหน มีอำนาจสิทธิ์ขาดเพียงใด

๘. ถามว่า พระนายกองนั้นคือใคร ตั้งอยู่ที่ไหน ทำไม
จึงตั้งอยู่ มีอำนาจสิทธิ์ขาดได้เพียงไหน

๙. ถามว่า ใครให้ไปค้นหาสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน แล้ว
ไปพบที่ตำบลใด เป็นอย่างไร แล้วทำประ
การใดต่อไป

- ๑๐ ถามว่า ผู้ใดให้ใครพามาจรเข้าตากไปส่งเจ้าตาก ใคร
ฝากของ ถึงใดไปให้เจ้าตากบ้าง
- ๑๑ ถามว่า เจ้าตากยกทัพจากเมืองจันทบุรี แล้วไปไหน ได้
รบกับใคร บ้าง
- ๑๒ ถามว่า ใครไปรบกับพระนายกอง ท้าวพระนายกองไป
เสียไหน ผู้คนในค่ายพระนายกองใครเป็น
อย่างไร บ้าง
- ๑๓ ถามว่า เจ้าตากเข้าไปในกรุงทวารวดี ได้ทำการ
ถึงใดบ้าง แล้วไปพักอยู่ที่ไหน
- ๑๔ ถามว่า แล้วเจ้าตากอพยพหลบครวญทัพ กลับมาสร้าง
วังอยู่ที่ไหน ศักราชเท่าใด ทำไมจึงไม่
ก่อสร้างกรุงทวารวดีให้ดีขึ้น
- ๑๕ ถามว่า ในระหว่างเมื่อเป็นกาลจลาจลในแผ่นดิน ไม่
มีผู้จะครอบครองไพร่ฟ้าประชาราษฎร์นานประ
มาณได้เท่าใด

พระนครศรีอยุธยา

พระบรมราชวงษตาก

- ๑ แผ่นดินพระบรมราชาที่ ๔ (ขุนหลวงตาก) ตอนที่ ๑
- ๑ ขณะนั้นแม่ทัพนายกองทั้งปวงพร้อมกัน กราบทูลอัญเชิญ

เจ้าตากขึ้นเสวยราชสมบัติกรุงธนบุรี ในปีระศักราช ๑๑๓๐
ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาที่ ๕ กรุงธนบุรีก็เป็นพระนคร
ราชธานีขึ้นในประเทศสยามครั้งหนึ่ง ขณะนั้นจึงทรงตั้ง
ข้าราชการ ทั้งฝ่ายทหารพลเรือน ขึ้นเป็นลำดับ เหนือกัน
ผู้ใหญ่ผู้น้อยเต็มตามตำแหน่ง แลโปรดให้ พระมหามนตรี
ออกไปรับหลวงยุคตระบัตร์ เมืองราชบุรี ผู้พี่ เข้ามา ทำราช
การด้วย ทรงตั้งให้เป็นพี่พระราชมรินทร์เจ้า กรมพระตำรวจ
นอกขวา

๑ ขณะนั้นอาณาประชาราษฎร์ ยังแตกฉาน ชานเจ็นอยู่ไม่
เป็นภูมิลำเนา ด้วยอดอาหาร การกิน แลรบราฆ่าฟันกัน
ยังไม่สงบ ไม่เป็นอันจะทำไรนาหาคินแต่สักถึงใดสิ่งหนึ่งได้
ก็เกิดใจเหี่ยวผดจึงวิ่งราว ปล้นสดมภ์ มิได้ขาด ฝ่ายนาย
ชุมนุมใหญ่ ๆ ที่ตั้งอยู่ตามหัวเมืองทั้งปวง ก็ยังตั้งแขงขันสู้รบ
กันอยู่เสมอ บรรดาหัวเมืองเอกโททั้งปวง ที่พม่ามิได้แล้ว
ตั้งเจ้าเมืองอยู่รักษายัง แลที่พม่ามิได้ดินนั้นมีผู้รักษาเมือง
เก่าอยู่รักษายัง ต่างก็ยังตั้งแขงเมืองอยู่ ไม่อ่อนน้อม
ยอมเข้าสวามิภักดิ์แทบทั้งสิ้น สมเด็จพระบรมราชาที่ ๕ พระ
เจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระดำริ จะจัดการพระนครให้เรียบร้อยราบ
คาบ จึงโปรดตั้งเจ้าเมืองกรมการให้ออกไปอยู่รักษาหัวเมืองตาม
เขตร แขวงที่ใกล้ ๆ กรุงธนบุรี นั้น ก่อน ให้ข่าวร้องเกลี้ยกล่อม

ราษฎร ที่กระเจี๊ว พริตพรายให้กลั้ม มา อยู่ตามภูมิลำเนาตั้งแต่ก่อน
 ผู้ที่ออกยากก็พระราชทานเข้าปลาอาหารให้เลี้ยงชีวิต แลทรง
 วิชาแจกทานต่าง ๆ เกลี้ยงกล่อมประชาชนทั้งปวง ให้มาตั้ง
 เป็นภูมิลำเนาในพระราชอาณาเขต ของพระองค์ ผู้ที่ประพฤติ
 เป็นโจรผู้ร้ายก็ทรงปราบปรามด้วยพระราชานุภาพ จนโจรผู้ร้าย
 ที่เบียดเบียนแย่งชิงกันก็ค่อยสงบเบาบางลง ราษฎรได้ทำ
 ไร่นาหากิน พอค้าวานิชก็ไปมาค้าขายเป็นสุข เข้าปลาเลี้ยง
 อาหาร ก็ค่อยบริบูรณ์ขึ้นทุกที แล้วจำหน้าย พระราชทรัพย์ออก
 จำ ข้าราชการ ทั้งปวง ให้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลงพระอาราม
 ใน จังหวัด กรุงธนบุรี ที่ชำรุดทรุดโทรมนั้นให้บริบูรณ์ขึ้น แลให้
 เทียวลิบหา พระสงฆ์เถรานุเถร ทั้งปวง มา ประชุม ณ วัดบางว่าใหญ่
 เลือกคัดพระภิกษุสงฆ์ผู้รอบรู้ดีธรรมดี ตั้งขึ้นเป็นพระราชาคณะ
 ถาตานุกรม เป็นลำดับตามสมควรแก่ตำแหน่งในสมณถานันตร
 ศักดิ์ ให้ควบคุมประชุมพระสงฆ์สามเณรเล่าเรียน พระไตรปิฎก
 แลศึกษา ข้อดีมาปฏิบัติ อยู่ ณ พระอารามเหล่านั้น ทรงถวาย
 จตุปัจจัยเกือกกุล แก่พระสงฆ์สามเณรเนื่องนิจ ตั้งแต่บัดนั้นมา การ
 พระนคร ทั้งฝ่ายพุทธจักร อาณาจักร ก็ค่อยเจริญเรียบร้อยขึ้น ในบ
 นั้นพระเจ้าอังวะมีรับสั่งให้ แม่ทัพมารทญาเจ้าเมืองทวาย ยก
 กองทัพเข้ามาดูว่า ฝ่ายกรุงสยาม จะรบคายอยู่ ใดๆ จะตั้ง
 ตัวกำเริบขึ้น ประการใดบ้าง เจ้าเมืองทวายก็ยกพลทวายมา
 สองหมื่นเข้าทางไทรโยค แล้วตั้งเวรรบยกมาค่ายต่อกระออม

เลยมาล้อมค่ายจีนข้างทุ่งเข้าไว้เกือบจะเลียบอยู่แล้ว สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงทราบ จึงโปรดให้ พระมหามานตรีเป็นทัพหน้า พระองค์เสด็จเป็นทัพหลวงยกไป พอพระมหามานตรีทัพหน้า ยกไปถึง ก็เข้าตีทัพทวายแตกนานไปในเวลาเดียว ครั้นทัพไทยได้ไชยชนะแล้วก็เสด็จ ยกทัพกลับยังกรุงธนบุรี แล้วทรงพระดำริว่า การในพระนครก็เรียบร้อยราบคาบเป็นปรกติแล้ว แต่หัวเมืองฝั่งปวงยังกระด้างกระเดื่องอยู่ไต่มา จึงเสด็จยกทัพหลวงขึ้นไปตีเมืองราชสีมา ซึ่งอยู่ในปกครองของชุมนุมเจ้าพิมาย ในคืนนั้นอีกครั้งหนึ่ง ฝ่ายเจ้าพิมายทราบข่าวศึก จึงให้ พระยาวรวงษาธิราชยกกองทัพลงมาตั้งรับ ณค่ายขุนทดทางหนึ่ง ให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ ๑ พระยามานตรี ๑ มอญญา ๑ ยกกองทัพลงมาตั้งรับ ณบ้านจ้อหอทางหนึ่ง ทัพกรุงไปถึง จึงตรัสให้ พระราชวรินทร์ พระมหามานตรี ยกกองทัพขึ้นไปตีทัพพระยาวรวงษาธิราช ณค่ายขุนทดแตก ตัวพระยาวรวงษาธิราชหนีไปเมืองเลียมราช พระราชวรินทร์ พระมหามานตรี ก็ยกทัพเลยไปตีเมืองเลียมราชได้ด้วย แต่พระยาวรวงษาธิราชนั้นหนีลุดูไปหาได้ตัวไม่ ฝ่ายทัพหลวงก็ยกเข้าตีทัพทางด่านจ้อหอแตก ได้เมืองนครราชสีมา จับตัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์ พระยามานตรี มอญญา ได้ทั้ง ๓ คน ให้ประหารชีวิตเสีย ครั้นได้เมืองนครราชสีมาแล้ว เจ้าพิมายรู้ก็เสียใจ จึงอพยพ

ครอบครองหนีจากเมืองพิมาย ขณะนั้นนางในเมืองนครราชสีมา ตามไปจับเจ้าพิมายมาถวายได้ จึงโปรดตั้งขุนชนะขึ้นเป็นพระยาตำแหน่งสงคราม ให้ครองเมืองนครราชสีมา แล้วก็เลิกยกทัพกลับยังกรุงธนบุรี แต่ตัวเจ้าพิมายนั้นเอาลงมาถึงกรุงธนบุรีแล้วก็ให้ล่าเรือไทยเสีย จึงโปรดเลื่อนพระวชิรวัตรขึ้น เป็นพระยาอภัยรณฤทธิ์จางวางพระตำรวจฝ่ายขวา เลื่อนพระยามหามนตรี ขึ้นเป็นพระยาอัครราชจางวางพระตำรวจฝ่ายซ้าย แลพระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่แม่ทัพนายกองทั้งปวงโดยสมควร แก่ความชอบทั่วกัน

๑ ครั้งนั้นข้างชุมนุมเจ้าพระพิศณุโลก ฝ่ายเหนือ ตัวเจ้าพระพิศณุโลก (เวียง) ตาย นั้งชาย (เดิมเป็นพี่พระอินฮากร) ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าพระพิศณุโลก ครองครองเป็นเจ้าของชุมนุมนั้นต่อไป แต่เจ้าพระพิศณุโลกใหม่นั้นลี้ภัยญวาลแลฝีมืออ่อนแอ เจ้าพระฝางรู้ก็มาตีเมืองพระพิศณุโลกได้ฆ่าเจ้าพระพิศณุโลกเสีย เจ้าพระฝางก็แผ่อำนาจครอบคลุมเอาอาณาเขตรหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้าอยู่ในอำนาจของตัวได้ทั้งสิ้น เป็นชุมนุมใหญ่ฝ่ายเหนืออยู่แก่ชุมนุมเดียว

๑ ลุบลศักราช ๑๑๓๑ ฝ่ายข้างกรุงธนบุรี ทรงตั้งพระพันปีหลวง ขึ้นเป็น กรมพระเทพามาตย์ ตั้งพระมเหสีเดิม (ซึ่งเรียกว่าเจ้า ล่อน หอกกลาง) ขึ้นเป็น กรมหลวงบาทบริจาริกา

แล พระองค์มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ ทรงนามพระองค์เจ้า
จ้อย มีพระเจ้าหลานเธอ ๕ พระองค์ ตั้งเป็นเจ้าราชินิกุล ทรง
นามเจ้านราศุริยวงษ์ ๑ เจ้ารวมลักษณ์ ๑ เจ้าประทุมไพจิตร ๑
เจ้าแสง ๑ เจ้าบุญจันทร์ ๑

อนึ่งใน กัมพูชา ประเทศ แต่เมื่อครั้งพระมหานครฝ่าย
สยาม ยังตั้งบริบูรณ์อยู่ ณ กรุงทวารวดี เจ้าแผ่นดินเขมร
ก็ยังอ่อน น้อม ยอม ขึ้น แก่ไทยอยู่ ครั้นมาเมื่อตั้งกรุงธนบุรี ขึ้น
เป็นพระมหานคร ครั้งนั้น ฝ่ายประเทศเขมรนักองโนน ได้
ครองแผ่นดินเขมร ตั้งอยู่ ณ เมืองบรรทายเพชร เป็นเมืองหลวง
มีนามว่า นักองพระรามาริบัติ ฝ่ายนักองตนเป็นวงศ์วานใน
ตระกูลอันเดียวกันกับ นักองพระรามาริบัติ ไปขอ กองทัพยวน
มาตีปล้นเอาเมืองบรรทายเพชรได้ นักองพระรามาริบัติ แพ้
หนีเข้ามา พังอยู่ในกรุง นักองตนก็ขึ้นครองเมืองบรรทายเพชร
มีนามว่า นักองพระอุไทยราชาธิราช แล้วก็ไปฝากใฝ่ อยู่แต่
ฝ่ายยวน ล้วนข้างกรุงสยามนั้น หามาอ่อน น้อม ไม่ สมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรี ให้มีศุภอักษรไปต่อว่า ๆ ให้อ่อน น้อม ยอม
มา ขึ้น แก่ไทยเหมือนแต่ ก่อน นักองพระอุไทยราชา ตอบมาว่า
เชื้อพระวงศ์กระษัตริย์แต่ ก่อน มิได้ ครองราชสมบัติ จึงไม่ยอม
เป็นเมืองขึ้น สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็ทรงพระพิโรธ จึง
โปรดให้ พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตราชา ยกกองทัพ

ไปทางเมืองนครราชสีมาทัพหนึ่ง ให้พระยาโกษา (ถ้าย)
 ยกกองทัพไปทางเมืองปราจีนทัพหนึ่ง ไปตีเมืองบรรทาย
 เพ็ชร คั้นให้นักร้องพระรามาริทธิ แล้วทรงพระดำริ จะปราบเสี้ยน
 ศักดิ์ศรีฝ่ายทะเลตะวันตกเสียให้ราบคาบ จึงดำรัสให้พระยา
 จักรี (แซก) พระยายมราช พระยาศรีพิพัฒน์ พระยาเพ็ชรบุรี
 ยกกองทัพห้าพันไปตีชุมนุมเจ้านครเมืองนครศรีธรรมราชอีกทาง
 หนึ่ง แม้ทัพนายกองทั้งปวงต่างก็ยกกองทัพไป ครั้นภายหลัง
 ทรงเห็นว่ากองทัพที่ยกไปตีเจ้านคร นั้นอ่อนแออยู่ จึงเสด็จ
 ยกทัพหลวงหนุนไป กองทัพไทยยกเข้าตีกองทัพอุปราชที่เจ้า
 นครให้ออกมาตั้งรับ อยู่นอกเมืองนั้นแตก เจ้านคร ก็ตกใจ
 กลัวภาครอบ ครว้หนีออกจากเมือง ไปอยู่เมืองตานี สมเด็จพระ
 พระเจ้ากรุงธนบุรี ก็เสด็จเข้าเมืองนครศรีธรรมราช ตรัสให้
 พระยาจักรี พระยาพิไชยราชา ยกกองทัพเรือทัพบก ไปติดตาม
 ตามเจ้านคร พระยาตานีเกรงพระเดชานุภาพ ก็จับเจ้านคร
 แลพรรคพวกครอบครัววงศ์มาถวาย แต่โดยดี ขณะนั้นโปรดให้
 ต่อเรือรบขึ้นที่น้ำน้อยลำเศษ แลพระราชทานพระราชทรัพย์
 ให้ข้าราชการทั้งปวงทำการสถาปนาซ่อมแปดงวัด ที่เมืองนคร
 ศรีธรรมราชขึ้นหลายวัด ครั้นจัดการบ้านเมืองเสร็จแล้ว
 ก็เสด็จยกกองทัพกลับยังกรุงธนบุรี แลให้เชิญพระคัมภีร์
 พระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราช มางานจำลองไว้ที่

กรุงด้วยทั้งจบ ครั้นแล้วจึงเชิญต้นฉบับออกไปส่งเสียอย่างเดิม
แล้วเจ้า นคร กับ ครอบครัวนั้น เมื่อเลิกทัพกลับมา ก็คุมเข้ามา
ยังกรุงธนบุรีด้วย แลทรงเห็นว่าเจ้านคร มิได้มีความผิดต่อ
พระองค์ ซึ่งได้รับพุงกัน ก็เพราะต่างคนก็ถือว่าตัวเป็นใหญ่
จะลงเอาว่าเจ้านครเป็น ขบถนั้นไม่ได้ จึงโปรดพระราชทาน
ให้พ้นโทษ ให้รับ พระราชทานน้ำ พระพิพัฒน์สัตยา อยู่เป็นข้า
ราชการในกรุงต่อไป

๑ ฝ่ายราชการทัพทางเมืองเขมร ทัพพระยาโกษา ทียก
ไปทางเมืองปราจีนเข้าตีเมืองพระตะบองได้แล้วก็ตั้งอยู่ที่นั่น ทัพ
พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตราชา ยกไป ทางเมืองนคร
ราชสีมา เข้าตีเมืองเลียมราชได้ นกทอง พระอุไทยราชารู้
จึงยกทัพเรือมาทางทะเลสาบ จะมาตีเอาเมืองเลียมราชคืน
พระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาอนุชิตราชาก็ยกทัพเรือลงรับ
ทัพเขมรในทะเลสาบ ได้รบกันอยู่หลายเพลายังไม่แพ้ชนะกัน
ภอได้ข่าวๆ ออกไป ทางเมืองเลียมราชว่า สมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี ยกทัพหลวงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เล็ดจลวรรค
เสียแล้ว พระยาทั้งสองก็ตกใจ เกรงว่าในกรุงจะเกิดจลาจล
ขึ้นอีก จึงเลิกทัพกลับมา แต่ยังระแวงอยู่ว่า ความจะไม่แพ้
พระยาอภัยรณฤทธิ์ จึงรบทัฟอยู่ที่เมืองนครราชสีมา ให้แต่
พระยาอนุชิตราชาเข้ามา พัง มา ถึงเมืองลพบุรี จึงทราบว่

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี หาได้เสด็จสวรรคตไม่

ก็รอดทั้

อยู่ที่นั่น

จะ

๑ ฝ่าย พระยาโกษาว่า ทั้ทางเมืองเลียมราษฎรเล็กลอยมา
จึงล่าทัพกลับ มาเมืองปราจีนบ้าง แล้วบอกกล่าวโทษแม่ทัพ
ทางเมืองเลียมราษฎรเข้ามารายทูล ได้ทรงทราบก็ทรงพระ
พิโรธ ให้ไปหาตัวพระยาอนุชิตราชาลงมาเฝ้า จึงตรัสถามว่า
“ใช้ให้ไป การพระราชสงคราม เมื่อยังมีได้ให้หาทัพกลับ
เหตุใดจึงกลับเข้ามา จะเป็นขบถฤ” พระยาอนุชิตราชา
กราบทูลว่า “ข้าพเจ้าออกไปว่า พระองค์เสด็จ สวรรคตเสียที่
เมืองนครศรีธรรมราชแล้ว เกรงว่า ข้าศึกศัตรู จะมากระทำย่ำยี
กรุงธนบุรี จึงได้รับกลับเข้ามา หวังจะรักษาพระนครไว้
นอกจากพระองค์แล้ว ซึ่งจะได้ยอมเป็นข้าใครอีกหามิได้”
ครั้นได้ทรงฟังคำ พระยาอนุชิตราชากราบทูล ก็คลาย พระพิโรธ
กลับทรงพระโสมนัส ตรัสสรรเสริญ พระยาอนุชิตราชาว่า “เป็น
คนสัตย์ซื่อ สุจริตมั่นคงดี มิได้ยอมเป็นข้าใคร ถึงสองเจ้า”
แล้วให้ มีตราหา กองทัพพระยาอภัยรณฤทธิ์ พระยาโกษา
กลับ พระนคร

จะ

๑ ลุ่บุ้ จตุศักราช ๑๑๓๒ ฝ่ายเจ้าพระฝางครั้นได้เมือง
พระพิศณุโลกแล้วก็ยิ่งกำเริบใจ ขึ้น ให้ไพร่พลเที่ยวรบตีเขา
เข้าปลอาหาร ตามเขตรแขวงทั้งปวง ล่องมาจนถึงเมืองอุไทย

ธานีเมืองไชยนาทบุรี ผู้รักษามืองกรมการก็ขอเข้ามากราบทูล
ให้ทรงทราบ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระราชดำริจะ
ปราบปรามลัทธิฝ่ายเหนือเสียให้ราบคาบ จึงตั้งพระยาอนุชิต
ราชาขึ้นเป็นพระยา ยมราช ให้คุมพลห้าพัน ยกกองทัพลงไป
ทางตะวันออกทัพหนึ่ง ให้พระยา พิไชยราชาคุมพลห้าพัน
ยกกองทัพไป ทางตะวันตกทัพหนึ่ง แล้วเสด็จยกทัพหลวงไปทาง
ชลมารคถึงเมือง พระพิศณุโลก ก็ให้กองทัพนำยกเข้าตีเมือง
พระพิศณุโลกได้ พอทัพบกทั้ง ๒ กองยกไปถึง จึงดำรัสให้ยก
เลยขึ้นไปตีเมืองหลวงคบุรี เข้าตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ เจ้าพระ
ฝางก็ให้พลทหาร ขึ้นรักษาน้ำที่เชิงเทินล้อมกันเมือง แต่ให้
คิดครั้นคร้ามแก่ทัพกรุงอยู่แล้ว ขณะนั้น พอพระอินให้ช้างทั้ง
ใน เมืองหลวงคบุรี ตกถูกเป็นพังเผือกข้างหนึ่ง เจ้าพระฝาง
รู้เหตุเช่นนั้น ก็ให้คิดสอใจ เห็นว่า ช้างพังเผือกนี้ คงจะเป็นคู่
บุญบารมีของ แม่ทัพฝ่ายใต้ที่ยกขึ้นไป ก็ยิงเกรงพระเดช
านุภาพเป็นกำลังจน ไม่คิดจะสู้รบ แต่ตั้งรักษาย้อมกันเมือง
อยู่ได้สามวัน เจ้าพระฝางก็ภาสมัคพรรคพวกของตัวหนีออก
จากเมืองในเวลากลางคืน แหกออกจากค่ายล้อมได้ ไป
ข้างทางทิศเหนือ ภาเอนางข้างเผือกนั้นไปด้วย ทัพกรุง
ก็เข้าเมืองได้ จึงแต่งกองทัพให้ไปตามจับเจ้าพระฝางกับ
นางข้างเผือกนั้น แล้วบอกข่าวราชการลงมายังทัพหลวงก็ยก

ขึ้นไปยังเมืองหลวงคบุรี เลด็จประทับ แรมนค้ายหาดสูง ฝ่าย
กองทัพตามไปจับได้ตัว พระครูศิริมานนธ์ ๑ อาจารย์ทอง ๑
อาจารย์จันทร์ ๑ อาจารย์เกิด ๑ (ซึ่งเป็นนายทัพของเจ้า
พระฝาง) กับนางข้างเผือกมาถวาย แต่ตัวเจ้าพระฝางนั้น
ตามหาได้ไม่ จึงดำรัสให้อลัชชีบรรพชิตทั้ง ๔ รูป ที่จับ
ได้นั้นมัดผ้าคฤหฺมฺยเสีย แล้วจำลองลงมาจำคุกไว้ณกรุง อนึ่ง
ทรงพระราชดำริว่า ในเวลานี้มีเหตุที่เหล่าบรรพชิตพากัน
ประพฤติการเป็นพาลทุจริตต่าง ๆ ทำให้เป็นมลทินเศร้าหมอง
แก่พระศาสนา แลบรรดาพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตแขวงฝ่ายเหนือ
นั้นมีเป็นอันมาก จะรู้ว่าพระสงฆ์รูปใดกระทำความลามก
แลพระสงฆ์รูปใดจะมีศีลถึงวรบริสุทธิ์ดี ควรจะไหว้นม
เคารพได้นั้นเป็นอันยาก ด้วยยังคลุกคละปะปนกันอยู่ จำ
จะชำระเลือกคัดเสียให้บริสุทธิ์ ฝ่ายพุทธจักรจึงจะถาวรสืบ
ศาสนายุคกาลต่อไป จึงให้นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายเหนือมาประชุม
ชำระหน้าที่นี้ แม้พระสงฆ์รูปใดไม่รับว่าเข้าเป็นพรรคพวก
กระทำความลามกกรรมด้วยเจ้าพระฝาง ซึ่งต้องด้วยจุฑาปราชิกาบดี
แต่ถึงใดสิ่งหนึ่งเลย ก็ให้ลงดำเนินพิสดารตัว พระสงฆ์รูปใด
ที่รับว่าเป็นพรรคพวกกระทำปราชิกกับเจ้าพระฝาง ก็ให้ลัก
ออกทำราชการฝ่ายคฤหฺมฺย ที่ไม่รับแต่ต้องดำเนินพิสดาร แม้
ขณะแก่นาฬิกา ก็ทรงตั้งให้เป็นพระราชาคณะธรรมา อยู่ณะ

พระอารามฝ่ายเหนือสืบไป ที่เสมอกับนาฬิกาก็ถวายผ้าไตรย
ให้บวชใหม่ ที่แพ่แก่นาฬิกาก็ถือออกลงพระราชอาญาตาม
โทษานุโทษ แล้วโปรดเลื่อนพระยายมราช ขึ้นเป็นเจ้า
พระยาสุรสีห์ ให้อยู่ครองเมืองพระพิศณุโลก ให้พระยา
พิไชยราชาเป็นเจ้าพระยาสุวรรคโลก อยู่ครองเมืองสุวรรคโลก
ให้พระยาลีทราชนเดโชเป็นพระยาพิไชย ครองเมืองพิไชย ให้
พระยาท้ายน้ำเป็นพระยาสุโขทัย ครองเมืองสุโขทัย ให้
พระยาลุบริดรินทร์เป็นพระยากำแพงเพชร ครองเมืองกำแพงเพชร
ให้พระยาอนุรักษภูธรเป็นพระยานครสวรรค์ ครองเมืองนครสวรรค์
แลหัวเมืองเล็กน้อยนอกนั้น ก็โปรดตั้งผู้รักษามืองกรมการ
ไว้ทุกเมือง แล้วเลื่อนพระยาอภัยภักดีขึ้นเป็นพระยายม
ราช ให้อำนาจที่สมุหนายกด้วย ครั้นจัดราชการฝ่ายเหนือเรียบ
ร้อยราบคาบแล้ว ก็เสด็จยกทัพหลวงกลับ รับช้างเผือก
ลงมาสมโภชที่กรุงธนบุรีด้วย

ระ

๑๐ ครั้นถึงเดือนสามปลายปี ไปมยุ่งวันพม่าเจ้าเมือง
เชียงใหม่ ยกกองทัพลงมาตีเมืองสุวรรคโลก เข้าล้อมเมืองไว้
พระยาสุวรรคโลกมีหนังสือบอกลงมากราบทูล ได้ทรงทราบ
จึงโปรดให้มีตราขึ้นไปเกณฑ์ทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือไปตีทัพพม่า
เจ้าพระยาสุรสีห์ พระยาพิไชย พระยาสุโขทัย ยกกองทัพทั้ง ๓
เมืองไปตีทัพพม่า ซึ่งตั้งล้อมเมืองสุวรรคโลกอยู่นั้น แยกหนีกลับ

ไปเมืองเชียงใหม่ ลมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระดำริ
ว่า ถ้าเมืองเชียงใหม่ยังเป็นของพม่าอยู่ตราบใด พม่าก็
คงจะยกกองทัพมารบจนหัวเมืองฝ่ายเหนือรำไป เพราะเป็น
แดนต่อแดนกันอยู่ ควรจะยกกองทัพไปตีเสียให้แตกจะได้
ตัดการศึกฝ่ายเหนือให้เบาลง จึงให้ตรวจเตรียมกองทัพเรือ
เล็ดจยกทัพหลวงไปตีเมืองเชียงใหม่ ครั้นถึงเมืองพิไชย
มังไชยเจ้าเมืองแพร่ก็พาขุนนางกรมการทั้งปวงมาเฝ้าขอขึ้นเป็น
ข้าขอบขัณฑสีมา จึงโปรดตั้งเจ้าเมืองแพร่ขึ้นเป็นพระยาศรี
สุริยวงษ์ เสด็จไปในกองทัพด้วย แล้วเล็ดจยกทัพยก
ขึ้นไปถึงเมืองลำพูน ตั้งค่ายหลวงอยู่ที่นั่น ให้กองทัพนำ
ยกเข้าตีค่ายพม่า ซึ่งออกมาตั้งค่ายรับนอกเมืองนั้นแตกพ่ายกลับ
เข้าไป ทพไทยก็ตั้งค่ายรายล้อมเมืองไว้ แล้วมีรับสั่งให้
พลทหารเข้าปล้นหักเอาเมืองก็มีได้ ด้วยชาวเมืองรบสู้
ไม่สู้กันเป็นลำดับ จึงทรงพระอนุสรคำนึงขึ้นได้ว่า เมือง
เชียงใหม่นี้ตั้งแต่ครั้งโบราณมา ถ้ากระษัตริย์พระองค์ใด
ยกกองทัพมาตีแต่ครั้งเดียวก็มีได้เมือง ค่อยยกมาอีกเป็น
ครั้งที่สองจึงได้ ครั้นนี้จะขึ้นรบหักเอาที่จะหนักแรงรพล
ทหารมาก จำจะเลิกทัพกลับไปก่อนแล้วภายหลังยกมาอีก
ก็จะได้โดยง่าย จึงเล็ดจเลิกทัพกลับพระนคร ะ

ลพบุรี จุลศักราช ๑๑๓๓ ทรงพระดำริว่า พระนครธนบุรี

ยังไม่มีกำแพง ซึ่งจะเป็น ที่มั่นคง ไม่สมควร แก่ราชธานีใหญ่
 จึง ให้เกณฑ์ ข้าราชการ ฝ่ายทหาร พลเรือน ทั้งปวง ทำ กำแพงพระ
 นคร ตั้ง ค่าย ด้วยไม้ทองหลาง ล้อม รอบ แล้วถมดินเป็นเชิงเทิน
 ล้อมด้าน ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ไว้สำหรับ บ้องกัน
 เลียน ศัตรู แล้วทรงพระราชดำริ จะตีเมืองเขมร คืนให้
 นักองพระรามธิบดี ดังพระราชประสงค์ ครั้ง ก่อนให้ จึงได้
 จึงโปรดตั้งพระยายมราชขึ้นเป็นที่เจ้าพระยาจักรี ให้เป็น
 แม่ทัพคุมพลหมื่นหนึ่งยกทัพไป ทางเมืองปราจีนบุรี ก่อน แล้ว
 จึงเสด็จยกทัพหลวงไป ทางชลมารค เข้าตีเมืองบรรทายมาศได้
 แล้วยกหลวงไป ถึงเกาะพนมเพ็ญ ฝ่ายทัพเจ้าพระยาจักรียกเข้าตี
 เมืองพะตะบอง เมืองโพธิสัตว์ เมืองบริบูรณ์ได้ ก็ยกเข้าตีเมือง
 บรรทายเพชร (ซึ่งเป็นเมืองหลวงฝ่ายเขมร) นักองพระอุไทย
 ราชา ซึ่งเป็นผู้ครอบครองอยู่ ลี้ภัยค้ำทานเหลือกำลัง ก็
 อพยพครอบครัวหนีไป เมืองบาพนม ครั้น กองทัพเจ้าพระยา
 จักรี ออกติดตาม ก็หนีเลยไปเมืองยวน จึงโปรดตั้งนักอง
 พระรามธิบดีขึ้นเป็นสมเด็จพระรามราชาธิราช ครอบครอง
 แผ่นดินเขมรต่อไป โปรดให้เจ้าพระยาจักรีอยู่ช่วยจัดการ
 เมืองเขมรเสียให้ราบคาบ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เสด็จ
 ยกทัพกลับ พระนคร แล้วจึงให้หา กองทัพเจ้าพระยาจักรี กลับ
 ยังกรุงธนบุรี

๑ ครั้งนั้นฝ่ายข้างเมืองเชียงใหม่ ตั้งแต่ทัพไทยยกกลับมาแล้ว พระเจ้าอังวะ จึงให้ไปล่บุพลายกกองทัพลงมา อยู่ช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่แข็งแรงขึ้นอีก ไปล่บุพลายแม่ทัพให้ไพร่พลพม่า มากระทำย่ำยีหัวเมืองฝ่ายเหนืออยู่เนื่อง ๆ ยกกองทัพมาตีเมืองพิไชยถึงสองครั้ง เจ้าพระยาสุรสีห์ผู้รักษาเมืองพระพิษณุโลก ได้เกณฑ์กองทัพฝ่ายเหนือยกขึ้นไป ช่วยเมืองพิไชยตีทัพพม่าแตกไป ทั้งสอง ครั้ง ะ

๑ ครั้นล่บุจุลศักราช ๑๑๓๖ ขณะนั้นเป็นเวลาว่างราชการทัพศึก ทรงพระราชดำริจะปราบปรามเมืองเชียงใหม่เสียให้ราบคาบ จึงตระเตรียมกองทัพพลทหารหมื่นห้าพัน เล็ดจยกทัพหลวงขึ้นไปบรรจบกันกับทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือที่บ้านระแหง ได้พลทหารเมืองเหนืออีกสองหมื่น แล้วให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพนำยกขึ้นไปตั้งทัพอยู่ ณ เมืองเงิน ก่อน ะ

๑ ฝ่ายพระเจ้าอังวะ ตั้งแต่ทราบ ว่าเจ้าตากตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินในประเทศสยาม สร้างกรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีใหญ่ ก็เห็นว่าถ้าละไว้นาน จะมีกำลังกำเริบมากขึ้น จึงให้แพกิดจาคุมพลพม่า ๕๐๐ กับให้เกณฑ์พลหัวเมืองเมาะตะมะอีก ๓๐๐๐ บรรจบกันยกเข้ามาตั้งค่ายปลุกยั้งทางค่ายเลียบึงไว้ที่สามสิบห้าดินแดงก่อน แล้วจึงจะยกกองทัพใหญ่ลงมาตั้งตีกรุงธนบุรีเป็นการบีบ แพกิดจาถือหนังสือรับสั่งคุมพลลงมาเกณฑ์พลเมืองเมาะตะมะได้แล้วก็ยกลงมาทำการที่สามสิบห้าดินแดงตาม

รับสั่ง ฝ่ายปลัดหัวนเจ้าเมืองเมาะตะมะอยู่ภายหลังเห็นเป็นช่อง
จะคิดอ่านหาผลประโยชน์ได้ก็พลอยประสมหาผลประโยชน์ ตั้ง
กองกะเกณฑ์ตั้งเอาเงิน แก่ครอบครัวรามัญเมืองเมาะตะมะ แล
เมือง ขึ้นของเมืองเมาะตะมะ ตั้งปวงต่อไป พลเมืองรามัญ
เหล่านั้นได้ความเดือดร้อนเหลือกำลัง บ้างก็พากันรีบหนี
ตามลงมา บอกญาติพี่น้องยังกองทัพ คนในกองทัพพากันโกรธ
ว่าเจ้าเมือง กดขี่ข่มเหง ครอบครัว จึงพร้อมใจ กันเป็นขบถ ขึ้น
ฆ่า แพรกิดจ่านายกองเสีย แล้วคุมกันเป็นกองทัพยกกลับไป
เมืองเมาะตะมะ คนในเมืองรู้จักเข้าเป็นพรรคพวกด้วยเป็นอันมาก
ทำการสู้รบ จนถึงยกเข้าปล้นเอาเมืองได้ ปะกันหัวนเจ้าเมือง
แลกรมการ พากันทิ้งเมืองเสีย หนีไปเมืองร่างกุ้ง แล้วบอกข่าว
ขบถขึ้นไปยังเมืองหลวง

๑ ฝ่ายพวกมอญ ขบถตีเมืองเมาะตะมะได้แล้ว เห็นได้ที
ก็ยกเลยขึ้นไปตีหัวเมืองมอญที่ขึ้นแก่อังวะได้อีกเป็นหลายเมือง
พระเจ้าอังวะจึงให้อะแซหวุ่นกี้เป็นแม่ทัพ ยกลงมาปราบปราม
พวกมอญ ขบถ ๆ สู้รบเหลือกำลังก็แตกหนีเลย ล่องเข้ามา ถึงกรุง
สยามเป็นหลายพวกหลายทาง กองทัพพม่าก็ยกติดตามเข้ามา
ทุกทาง ที่ตามทันก็กวาดต้อนครัวมอญ กลับไปได้บ้าง ครัวมอญ
ที่พม่าตามไม่ทันก็เข้ามา สวามิภักดิ์ต่อกรุงสยาม กรมการ แล
นายด่านฝ่ายไทยก็นำ ครัวมอญเหล่านั้น มีตมิงสุราย กลับผู้

เป็นหัวหน้าเข้าเฝ้าที่บ้านระแหง ใน ระยะทางที่จะเล็ดจขึ้นไป
 ต่เมืองเชียงใหม่ นั้น

ระ

๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้รับไว้ แล้วให้พระยา
 ยมราช (แขก) ยกกองทัพแยกไปตั้ง อยู่ ที่ท่าดินแดง ทิศหนึ่ง
 คอยรับพวกคร่อมอญ แลจะได้ชักดาทัพพม่า ซึ่งยกติดตามครว
 มอญมานั้น ด้วย แล้วยกเล็ดจยกทัพหลวง ล่อง ขึ้น ไป ถึง
 เมืองลำพูน

ระ

๑ ฝ่ายไปสุบลพลาผู้ช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ แจ้งข่าวศึก
 จึงให้พระยากำวโตะเจ้าเมืองนครลำปาง กับพระยาจำบ้าน คม
 กองทัพลาวพันหนึ่งยกล่องลงมารับ กองทัพไทยก่อน แล้วยให้
 ไปมยุ่งวนอยู่รักษาเมืองเชียงใหม่ ไปสุบลพลา ก็ยกกองทัพเก่าพัน
 หน่นลงมาได้คืนหนึ่ง

ระ

๑ ฝ่ายกองทัพลาวที่ยกล่องนำลงมานั้น กลับใจมาเข้า
 สวามิภักดิ์ แก่กองทัพเจ้าพระยาจักรี ที่เมืองเงิน เจ้าพระยาจักรี
 จึงให้ทัพลาวสวามิภักดิ์ เป็นทัพหน้า นำ กองทัพยกขึ้น ไป ถึง แม่ น้ำ
 เชียงใหม่ ไปสุบลพลา รู้เหตุดังนั้น ก็ถอยทัพ กลับ ไปเมืองเชียงใหม่
 แล้วแต่งทัพเป็น กอง ไจร ออกมา ชดชนามเพลาะ คอย สกัดรบตาม
 ริมน้ำ ทัพเจ้าพระยาจักรี ก็ยกเข้าตีทัพพม่า นอกเมือง แดก
 แล้วยกข้ามแม่น้ำไปตั้งค่ายล้อม เมืองไว้ แล้วมีใบบอก
 ลงมา กราบทูตที่เมืองลำพูน ทัพหลวงก็ยกตาม ขึ้น ไป ถึงแม่น้ำ
 เมืองเชียงใหม่

ระ

๑ ในขณะนั้น แม่ทัพพม่า แต่ง กองทัพ ออกมาตั้งค่ายรับนอกเมืองเป็นหลายค่าย แล้วยกออกปล้นค่ายทัพไทย ๆ ก็สู้รบตีพล พม่าแตกเข้าค่าย พอวันที่ทัพหลวงไปถึงวันนั้น เจ้าเจ้า พระยาจักรีแลเจ้า พระยาสุรสีห์ก็ยกกองทัพออกตีค่ายพม่า ซึ่งตั้งรับนอกเมืองแตกทั้งสิ้น ครั้นถึงเวลาค่ำไปสุบปลา ไปมยุ่งวนก็พาครอบครัวหนีจากเมือง ตีหักออกไปทางด่านพระยาสุวรรณโลกใต้ (เพราะตั้งค่ายล้อมยังไม่ตลอด) พลทหารไทยไล่ตามตีชิงเอา ครอบครัวลาวคืนได้เป็นอันมาก ะ

๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงพระพิโรธพระยาสุวรรณโลกในข้อที่พม่าแม่ทัพหนีไปได้ทางด่านนั้น ให้ลงพระราชอาญาเขียนจำครบไว้ ทรงตั้ง พระยาจำบ้านเป็นพระยาวิเชียรปราการครองเมืองเชียงใหม่ ตั้งพระยาลำพูนเป็นพระยาไวยวงษาครองเมืองลำพูน ให้พระยาภาวดีครองเมืองนครลำปางตามเดิม ทรงตั้งอุปราชราชวงศ์แลจัดการเมืองลาวแล้วเสร็จก็เสด็จยกทัพกลับยังกรุงธนบุรี แต่เจ้าพระยาจักรีนั้นโปรดให้อยู่ช่วยจัดการบ้านเมืองให้เรียบร้อยราบคาบก่อน ะ

๑ ครั้นนั้นพระเจ้าอังวะมีหนังสือรับสั่งลงมาเร่งอะแซหวุ่นกี้ (ซึ่งยกกองทัพลงมารบพวกมอญขบถแล้ว ยังตั้งอยู่ที่เมืองมะตะมะนั้น) ให้ยกกองทัพตามพวกมอญขบถเลยลงมาตีกรุงไทยอีกทีเดียว อะแซหวุ่นกี้จึงให้ยุยอะคองหวุ่นเป็นแม่ทัพนำคุมพล

ห้าพัน ให้ตะแคงมรหนองเป้น กองหนุนคุมพลตามพัน ลอง
 ทพันนี้ยกล่วงหน้าลงมาทางท่าดินแดงก่อน ครั้นถึงก็ตรงเข้า
 ค่ายกองนำทัพไทยซึ่งตั้งรับอยู่นั้นแตก พระยายมราชแม่ทัพ
 ก็ยกลงมา แล้วมีใบบอกลงมากราบทูลว่า พม่า ยกกองทัพ
 มามาก จึงโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้า จุ้ยกับ พระยา
 ธิเบศร์บดี เป้นแม่ทัพคุมพลตามพันยกไปตั้งรับ ณ เมืองราชบุรี
 แล้วให้พระเจ้าหลานเธอ รามลักษณคุ้มพลพันหนึ่ง กับ กองทัพ
 ที่กลับลงมาจากเมืองเชียงใหม่ นั้น ยกหนุนออกไปทางเมือง
 ราชบุรีอีก ฝ่ายครอบครัวรามัญ ซึ่งหนีพม่าเข้ามาลวามักัด
 นั้น โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่แขวงเมืองนนทบุรีบ้าง เมือง
 ปทุมธานีบ้าง แล้วเลือกจัดเอาแต่ชายฉกรรจ์ได้ ๙๐๐ ให้
 พระยารามัญวงศ์ (ซึ่งเป็นนายกองมอญ) คุมพลมอญ
 ลวามักัดนั้นเข้าเป็นกองทัพยกหนุนขึ้นไปช่วยในการรบพม่าครั้ง
 นั้นด้วยอีกทัพหนึ่ง แล้วมีตราให้หากองทัพเจ้าพระยาจักรี
 ซึ่งยังอยู่เมืองเชียงใหม่ กับ กองทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือ หัวเมือง
 ตะวันออกให้ยกมากรุงธนบุรี

๖๕

๑ ฝ่ายกองทัพพม่าก็ยกแยกกันเข้ามาเที่ยวไล่ต้อนตีครอบครัว
 ราชราษฎรณแขวงเมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี เมืองนคร
 ไชยศรี เมืองสุพรรณบุรี หลายแห่งหลายตำบล แล้วเข้า
 ตั้งค่ายใหญ่อยู่ ณ ตำบลปากแพรก ทั้งค่ายเล็กตำบลบ้าน

นางแก้วอีก ๓ ค่าย   ท้าพไทยที่ตังรับ ก็ล่า ถอยปล่อยให้พม่า
 ตังค่ายถล่าเข้ามา   แล้วยกไป ตังประชิดล้อมพม่า ค่ายบ้าน
 นางแก้วไว้รอบโดย กวตั้น   ะ

๑ ฝ่ายทัพพระยา ยมราช ที่ตังรับ อยู่ณตำบล ปากแพรกก็ถอย
 ลงมา ตัง ณ ดงรังหนอง ชาว   สมเด็จพระเจ้า กรุงธนบุรี ก็เล็ดจ
 ยกกองทัพหลวง ออกไป ค่ายเมือง ราชบุรี   ดำรัสให้ กองทัพยก
 หนุนไป ช่วยพระยา ยมราช   แล้วก็ยกทัพหลวง ไป ค่ายล้อมบ้าน
 นางแก้วเลยไป ประทับ แรม ณ ค่ายวัดเขา พระ   ฝ่ายที่เมือง
 ราชบุรี ก็มีใบบอกตามไป กราบทูลว่า พม่า ยกมาทางประตู ตามบาน
 ค่านเจ้า ขว้าวอีก   จึงโปรดให้ กองทัพยกไป ตังรักษาค่ายเมือง
 ราชบุรีไว้อีกทัพ ๑   ไปตังรักษาหนองน้ำเขา ชงจุ่มทัพ ๑   ไป
 ตังรักษา สระน้ำเขา ชั่วพรานทัพ ๑   พม่า ทัพปากแพรกก็ตีค่าย
 หนองน้ำเขา ชงจุ่มได้เข้าตั้ง อยู่ที่นี่ อีกแห่งหนึ่ง   ะ

๑ ฝ่ายเจ้า พระยา จักรี เมื่อยังตั้ง จักราชการ บ้านเมืองอยู่ที่
 เมืองเชียงใหม่   ได้ทราบ ว่าลาวเมืองน่านเป็นเมืองเอกราช
 มีไพร่บ้าน พลเมือง มาก   จึงแต่ง ข้าราชการให้ไปเกลี้ยกล่อม
 พระยาน่านเจ้าเมือง ๆ   ก็อ่อนน้อม ยอมสวามิภักดิ์มาเป็นข้า ขอบ
 ชินทศมาฝ่ายสยาม   แลได้ แต่ง ขุนนางเมืองน่านไว้สองนาย
 ที่จะให้เป็นทูตเข้ามาเฝ้า   พอมิต้องตรา ขึ้นไปให้หา กองทัพ
 กลับ   เจ้า พระยา จักรี ก็ตรวจเตรียม กองทัพยกทัพกลับ แลรับทูต

เมืองน่านลงมา กรุงธนบุรี ด้วย แล้วรีบพาขุนนางเมืองน่าน
 เลยออกไปเผ้าที่ค่ายหลวงตำบลโคกกระท้าย สมเด็จพระเจ้า
 กรุงธนบุรีก็โปรดให้เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพถืออาญาสิทธิ์ยกไป
 ตู การล้อมพม่า ค่ายบ้านนางแก้ว เจ้าพระยาจักรียกไป
 ตั้งค่าย ตู การ อยู่ที่เหนือพระมหาธาตุวัดเขาพระ ะ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาสุรสีห์ก็ยกกองทัพเมืองพระพิษณุโลก แลทัพ
 หัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงลงมา ถึง จึงโปรดให้ยกออกไปตั้ง
 ล้อมพม่าค่ายเขาซ่งม ฝ่ายพม่าซึ่งอยู่ในค่ายล้อมบ้านนางแก้ว
 นั้น มีแม่ทัพคือ ขุนอคงหวุ่น ๑ เนมโยแมงละนะธา ๑
 ขุนมสิงหจจว ๑ ขุนยงโย ๑ อะคงหวุ่นมุงโยะ ๑ หัวคน
 นี้เป็นนายค่ายใหญ่ กับนายทัพนายกองนอกนั้นอีกหลายคน
 ไพร่พลอีกสามร้อยเศษ ต้องอยู่ในที่ล้อมของพลทหารไทย
 ทั้งสิ้น พลพม่า ยกออกแตกที่ล้อมหลายครั้งก็แตกพ่ายกลับ
 เข้าไป ไทยตั้งล้อมอยู่ถึงเดือนครึ่ง จนเสบียงอาหารใน
 กองทัพพม่าหมดสิ้น ถึงกับต้องฆ่าช้างม้าในกองทัพกินเกือบ
 จะหมดยังเหลือแต่ม้าลำคัญของแม่ทัพอยู่ ๓ ม้า พม่าในที่ล้อม
 อดอาหารอดโรยอยู่หลายวัน ก็ต้องยอมออกมาหาแม่ทัพไทย
 แต่โดยคิฉันทั้งสามค่าย ทัพไทยได้ค่ายบ้านนางแก้วแล้ว
 ก็ยกไปสมทบทัพค่ายล้อมเขาซ่งม ตีค่ายพม่าเขาซ่งมแตก
 แล้วยกเลยไปจะตีค่ายปากแพรก ตะแคงมรหนองแม่ทัพ

ค่ายปากแพรกเห็น จะสู้รบ ไทย์ ไม่ได้ ก็เลิกทัพกลับไปหา
 อะแซห่วนก็แม่ทัพใหญ่ ณเมืองเมาะตะมะลัน ส้มเด็จพระเจ้ากรุง
 ธนบุรีก็เลิกทัพกลับไปพระนคร แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัล
 แก่แม่ทัพนายกองตามสมควร กับ ความชอบ ทั้งกัน ตั้งพระเจ้า
 ลูกเธอพระองค์เจ้า จั้ยเป็น กรมขุนอินทรพิทักษ์ พระเจ้าหลานเธอ
 รามลักษณเป็นกรมขุนอนุรักษ์สงคราม พระเจ้าหลานเธอ บุญจันทร์
 เป็นกรมขุนรามภูเบศร์ ะ

๑ ฝ่ายข้างในพระนคร ขณะเมื่อราชการทัพศึกพม่ายังติดพัน
 กันอยู่นั้น ส้มเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ ประชวร
 เล็ดจิก ทิวงคต ครั้นว่างราชการ ทัพศึกจึงได้จัดการ พระเมรุขึ้น
 ณวัดบางยี่เรือใต้ ถวายพระเพลิงพระศพตามราชประเพณี ะ

คำถาม

- ๑ ถามว่า เจ้าตากขึ้นด้วยราชสมบัติที่ไหน ในบัด
 ศักราชเท่าใด พระนามอย่างไร
- ๒ ถามว่า ทรงตั้งใครขึ้นเป็นที่พระราชวรินทร์
- ๓ ถามว่า ขณะเมื่อ พระนคร ยังไม่เรียบร้อย รียบคานนั้น
 ส้มเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงจัดการบ้านเมือง
 ฝ่ายอาณาจักรอย่างไร แลข้างฝ่ายพุทธจักร
 อย่างไร

๔. ถามว่า เจ้าเมืองทวาย ยกกองทัพล่องเขตรแดนเข้ามา
ในกรุงสยาม มาทางไหน เหตุใดจึงยกมา
แล้วเป็นอย่างไรรกัน
๕. ถามว่า เมื่อยกกองทัพไปรบเจ้าพิมาย ๆ จัดการต่อสู้
อย่างไร แล้วใครตีทางไหนแตก
๖. ถามว่า ใครไปตามจับได้ตัวเจ้าพิมาย แล้วเจ้าพิมาย
หนีไปไหน แลตั้งใครขึ้นครองเมืองนครราชสีมา
๗. ถามว่า โปรดให้ใครไปตีเมืองเขมร ไปตีด้วยเหตุไร
ได้เมืองเขมร ๆ ไม่ได้ เป็นอย่างไร เพราะ
เหตุใด
๘. ถามว่า เมื่อ ยกกองทัพ ไป ตีเมือง นครศรีธรรมราช ได้
ทรงตั้งใครไว้ครองเมือง ตัวเจ้านครนั้นทรง
ทำโทษประการใดบ้าง
๙. ถามว่า เมื่อยกทัพไปตีเจ้าพระฝาง ๆ ต่อสู้ อยู่กี่วันจึงหนี ๆ
เพราะเหตุใด แล้วไปทามตัวได้ ๆ ไม่ได้
ได้อะไรเป็นสิ่งสำคัญมาบ้าง
๑๐. ถามว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงชำระพระสงฆ์ฝ่าย
เหนืออย่างไร พระที่มีความผิดอย่างไร
ทำโทษอย่างไร พระที่ไม่มีความผิดนั้น
ทำอย่างไร

๑๑. ถามว่า เมืองเชียงใหม่ครั้งนั้นอยู่ในอำนาจใคร ทำไม
ไทยจึงยกกองทัพไปตี ก็ได้ฤาเปล่า ทำไม
จึงเลิกทัพกลับ มา
๑๒. ถามว่า เมื่อยกกองทัพไปตีเมืองเขมรครั้งนั้น เจ้าเมือง
เขมรหนีไปไหน แล้วทรงตั้งใครไว้ครอง
แผ่นดินเขมร
๑๓. ถามว่า พระเจ้าอังวะ ให้แพกิดจา มาตั้งยังฉางถ้ายล่า
เฉียงไว้ในเขตรแดนสยามทำไม แล้วการนั้น
สำเร็จฤาไม่ เป็นเหตุอย่างไร
๑๔. ถามว่า เหตุใดพวกครุฑมอญทั้งหลายจึงแตกฉานข้ามเขน
เข้ามา สวามิภักดิ์ต่อกรุงสยาม ได้เข้าเฝ้าพระ
เจ้าแผ่นดินที่ตำบลโต ในเวลานั้นจะเสด็จไปไหน
๑๕. ถามว่า ไปตี เมือง เชียง ใหม่ ครั้งหลัง ได้ เมือง ฤา ไม่
ได้ คั้วพม่า ผู้รักษาเมืองฤาเปล่า แล ทรงตั้ง
ใครให้ ครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป
๑๖. ถามว่า ครั้งพม่า มารบไทยทางปากแพรกนั้น ไทยรบ
กับพม่า อย่างไร จึงได้ไชย ชำระแก่พม่า
๑๗. ถามว่า เมื่อ สมเด็จ พระเจ้า กรุงธนบุรี เสด็จ กลับ จากการ
พระราชสงครามกับพม่าเข้าศึกทางปากแพรกแล้ว
มา ทำการใหญ่สิ่งใดในพระนคร

๑ แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ ๘ (ขุนหลวงตาก) ตอนที่ ๒

๑ ลุบุจุลศักราช ๑๑๓๗ มีหนังสือบอกเมืองเชียงใหม่ลงมาว่าไปลุมพลา โขมยวงวน ซึ่งแตกหนีจากเมืองเชียงใหม่ขึ้นไปอยู่เมืองเชียงแสน บัดนี้ได้ข่าวว่าจะยกกองทัพกลับมาตีเมืองเชียงใหม่อีก ได้ทรงทราบจึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสิทธิ์แม่ทัพคุมทัพหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงยกขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ ให้เจ้าพระยาจักรีขึ้นไปช่วยด้วย ถ้าตีพม่าแตกไปแล้วก็ให้เลยตามไปตีถึงเมืองเชียงแสนทีเดียว ะ

๑ ฝ่ายอะแซหวุ่นกี้ซึ่งยังตั้งอยู่ที่เมืองเมะตะมะ ครึ่งเมื่อตะแคงมรหนองล่าทัพกลับไปถึง ก็ได้ความว่า กองทัพที่มาตีกรุงสยามกลับแตกยับเยินไป จึงมีหนังสือบอกราชการศึกไปกราบทูลพระเจ้าอังวะ ว่า กองทัพเข้ามาตีเมืองไทยทำการไม่สำเร็จได้ เพราะไทยมีกำลังด้วยได้ไพร่พลเสบียงอาหารในหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงไว้เป็นกำลังมากอยู่ จะขอยกกองทัพมาตีเมืองฝ่ายเหนือเสียให้ยับเยินเสียก่อน ไทยจะได้หย่อนกำลังลง แล้วจึงตีเอากรุงธนบุรีต่อภายหลังก็จะได้โดยง่าย พระเจ้ากรุงอังวะก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย จึงกะเกณฑ์กองทัพเพิ่มเติมลงมาอีก ให้อะแซหวุ่นกี้ลงมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือตามความประสงค์ อะแซหวุ่นกี้ได้ทราบกระแสนับสั่งพระเจ้ากรุงอังวะ จึงเตรียมกองทัพจัดให้แมงแยะยา (ผู้น้อง) ๑ กะโปะ ๑ บัญญูแยของจอด ๑ บัญญู

ตะจวง ๑ คุณพลสองหมื่นแปด กองหน้า ตัวอะแซหวุ่นก็แม่ทัพ
กับ ตะแคงมะระหน่อง ๑ พระยาตองอู ๑ คุณพลหมื่นห้าพันแปด
ทัพใหญ่ ยกลงมาทางด่านเมืองตาก ผู้รักษาเมืองกรมการ
เมืองตากแลเมืองกำแพงเพชร รู้ว่าพม่า ยกมา มากก็บอกลงมา
กราบทูลยังกรุงธนบุรี แลบอกขึ้นไปยังกองทัพเจ้าพระยาจักรี
แล้วก็อพยพครอบครัวหนีทั้งเมืองเลย ฝ่ายกองหน้าทัพพม่า
ก็ยกล่วงเข้ามาตั้งอยู่ ณ ตำบลบ้านกงธานี

๑. ล้วนพม่าทางเมืองเชียงใหม่ ไปลุ่มพลา ไปมยงวัน
ยกกองทัพมาตีเมืองเชียงใหม่แล้ว พอทัพไทยยกไปถึงพม่า
ก็ล่าทัพถอยไป เจ้าพระยาทั้งสองก็ยกกองทัพติดตามไป จะตี
เมืองเชียงใหม่ พอได้ทราบบอกราชการ ศักทางเมืองตาก
ก็รีบถอยทัพกลับลงมา รับทัพพม่า อยู่ที่เมืองพระพิษณุโลก เจ้า
พระยาจักรียกเข้าตั้งจัดการป้องกันเมือง ให้พระยาสุโขทัย
ยกไปรับทัพพม่า ณ บ้านกงธานี ให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกไปตั้ง
อยู่บ้านไกรบ่าแฝก ขณะนั้นทัพหน้าพม่า ยกเข้าตีค่ายบ้านกง
ธานีแตก ทัพอะแซหวุ่นก็ยกเข้าตีเมืองสวรรคโลกเมืองสุโขทัย
แตก ทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ซึ่งตั้งอยู่ ณ บ้านไกรบ่าแฝกนั้น พม่า
ก็ยกเข้าล้อมไว้ได้สามด้านแล้ว เจ้าพระยาสุรสีห์เห็นว่า
จะรบไม่อยู่ ก็ถอยทัพกลับมาเข้าเมืองพระพิษณุโลก อะแซ
หวุ่นก็จึงจัดทัพแยกให้ไปตีเมืองพิไชย แล้วยกทัพใหญ่ตาม

ไปเมืองพระพิศณุโลก ให้ตั้งค่ายรายล้อมเมืองเอาไว้ เจ้า
พระยาทั้งสองก็เกณฑ์พลทหารขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเทินเป็น
สามารด แล้วแต่งหนังสือบอกลงมารายทูตยัง พระนคร
อีกฉบับ ๑ ะ

๑ ข้างกองทัพ ขณะเมื่อกำลังตั้งค่ายล้อมอยู่นั้น อะแซ
ห่วนก็แม่ทัพ ขี้ม้ามี่พล แห่หน้า แห่หลัง ออกเลียบค่ายทุกวัน เจ้า
พระยาสุรสิทธิ์ยกพลทหาร ออกโจมตีพม่า ได้รบกัน จนถึงตะลุมบอน
ทัพไทยก็ถลันพ่ายถอยเข้าเมือง แต่เป็นตั้งนั้น มาได้สองวัน
ครั้นวันที่สามเจ้าพระยาจักรีจึงยกพลทหารออกรบ กับพม่า ก็แตกถอย
เข้าค่าย ภายหลังมา อะแซห่วนก็คุมพล ออกเลียบค่าย เจ้า
พระยาจักรีก็คุมพล ออกรบทุกวัน ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ อยู่ถึง
เก้าวันสิบวัน อะแซห่วนก็คิดว่าเจ้าพระยาจักรีเห็นจะมีฝีมือ
เข้มแข็ง แกล้วกล้าในการสงครามนัก จักใคร่รู้จัก จึงให้บอก
นัดขอคุยตัวเจ้าพระยาจักรี ครั้นถึงวันนัดเจ้าพระยาจักรีจึง
ขี้ม้ามี่พลประทอน คุมพลออกไป ยืนให้ อะแซห่วนก็คุยตัว ข้าง
อะแซห่วนก็ยกพลออกมา ยืนม้า อยู่เหมือนกัน แล้วให้ล่ถาม
ถามเจ้าพระยาจักรีว่า อายุเท่าใด บอกไปว่าอายุสามสิบเศษ
แล้วถามอายุอะแซห่วนก็มาั่ง บอกมาว่าอายุเจ็ดสิบสองปี
อะแซห่วนก็พิศดูรูปร่างลักษณะเจ้าพระยาจักรี แล้วว่ารูปก็งาม
ฝีมือก็เข้มแข็ง ทั้งสติปัญญา ก็สามารถอาจสู้รบกับเราผู้เฒ่าได้

จงออกสำรวจรักษาตัวไว้ ไปภายหน้า จะได้เป็น กระษัตริย์เป็น แท้
แล้วให้จัดเครื่องม้าทองคำลำรับ ๑ สักลวดพยับ ๑ ดินสอ แก้ว ๒
ก้อน น้ำมันดิน ๒ หม้อ มาให้เจ้า พระยาจักรี แล้วว่า ท่านจง
รักษาเมืองไว้ให้มั่นคงเถิด เราจะได้ให้ได้ในครั้งนี้ ไป
ภายหลัง พม่า จะมาตีกรุงสยามไม่ได้อีกแล้ว ว่า แล้วก็คุมพล
กลับเข้าค่าย เจ้าพระยาจักรีก็กลับเข้าเมือง ะ

๑ ส่วนสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อได้ทรงทราบหนังสือ
บอกฉบับแรกซึ่งมาแต่เมืองตาก จึงให้เกณฑ์กองทัพพร้อม
เสร็จก็เสด็จยกทัพเรือขึ้นไป ถึงปากน้ำพิงฟากตะวันออก เสด็จ
ขึ้นประทับพลับพลาในค่ายหลวง ในขณะที่พม่าเข้าล้อมเมือง
พระพิศณุโลกอยู่แล้ว จึงตรัสให้พระยาราชสุภาวดียกไปตั้ง
ค่ายณบ้านบางทรายรายขึ้นไปตามริมน้ำหลายค่าย ให้เจ้า
พระยาอินทรอภัยยกขึ้นไปตั้งอยู่บ้านท่าโรงทองหนึ่ง ให้พระ
ราชภักดียกไปตั้งอยู่ณบ้านกระดาศทองหนึ่ง ให้จมื่นเสมอใจ
ราชยกไปตั้งณวัดจุฬามณีทองหนึ่ง ให้พระยานครสวรรค์ยก
ไปตั้งค่ายรายรอบค่ายพม่า ตั้งแต่วัดจันทร์ตลอดขึ้นไปจน
ถึงเมืองพระพิศณุโลก ให้พระศรีไกรลาสคุมพลไปทำทางหลวง
ตั้งแต่ค่ายหลวงปากน้ำพิงขึ้นไปให้ถึงเมืองพระพิศณุโลก ะ

๑ ฝ่ายข้างในเมืองพระพิศณุโลก เจ้าพระยาจักรี เจ้า
พระยาสุริต ก็ยกพลทหาร ออกตั้งค่ายประชิดค่ายพม่า นอก

เมืองคันทวัน ออก พม่า ยกพล ออกต่อสู้ ไทยก็ตีแตก
กลับไป จนถึงค่ายลงได้ พม่า ชุตอุโมงค์จะเข้า มารบในค่าย
ไทย ๆ ก็ ชุตอุโมงค์ลงไป ทลุ ถึง กัน ได้รบกัน ในอุโมงค์ พลทหาร
พม่า ล้มตาย เป็นอัน มาก ท้าพไทย ตั้งค่าย ประชิดค่ายพม่า เข้า
ไปได้ทุกที พม่า ก็ยก ออกปล้น ค่าย หักค่ายไทย ได้รบกัน
ทั้งภายนอก แลภายใน ที่ล้อม เป็น อลหม่าน ไป ทุกทัพ ทุกกอง

๑ ฝ่าย อะแซห่วน ก็ตั้ง ทำสงคราม เชี่ยวชัย อยู่กับ ไทย ครั้น
นั้นก็ เห็นฝีมือ ไทย ว่า ลุ่รบ เข้มแข็ง หนักอยู่ ซึ่ง จะ ทำ แก่กรุง
สยาม ให้ ยับเยิน ลงตาม ความ ประสงค์ เดิม นั้น คง ไม่ สำเร็จ ได้ จึง
คิด แต่ จะ ตั้ง ล้อม เมือง พระพิษณุโลก ไว้ ให้ ข้าง วัน กว่า เลบียง
อาหาร ในเมือง จะ หมด ลง ก็ คง ต้อง แยก ไป เอง เท่านั้น ครั้น เห็น
ว่า ท้าพไทย ยก หนุน เนื่อง กัน เป็น คีกระหนาบ ข้าง ภายนอก ค่าย
ล้อม มาก จึง ให้ นายทัพ นายกอง ยก กองทัพ แยก ไป ตั้ง อยู่ ณ เมือง
กำแพงเพชร บ้าง ไป ทางเมือง นครสวรรค์ บ้าง ไป ตี เมือง
อุไทยธานี บ้าง ไป ตั้ง คอย ลัก ทรัพย์ ทรัพย์ เลี้ยง ตาม ระยะ ทาง บ้าง
หวัง จะ ให้ กองทัพไทย พวัก หน้า พะวัง หลง เป็น กังวล อยู่ แล ไม่
รวบรวม กัน ไป ช่วย เมือง พระพิษณุโลก แห่ง เดียว ได้ พม่า ก็
ทำการ ศึก เมือง พระพิษณุโลก กวดขัน ขึ้น ได้ หนัก แต่ พม่า ตั้ง ล้อม
เมือง พระพิษณุโลก อยู่ ข้านาน จน เลบียงอาหาร ใน กองทัพ พม่า
เอง ก็ ขัดสน แต่ ยัง พอ ได้ ให้ไพร่พล เทียว ลาดหา ยุก กุด อยู่

เผือกมัน แลราก กระตาคมากินเป็นอาหารให้ ช้าว้นไปได้ ะ

๑ ฝ่าย ข้างในเมือง พระพิศณุโลกนั้นขัดสนด้วยเสบียงอาหาร
ยิ่งนัก ท้าวไทยภายนอกคุมเสบียงเข้าไปส่ง พม่าก็คอยตัด
ลำเลียงเสีย ทุกครั้งไม่เข้าไปถึงได้ แต่ยังตั้งดูรักษา
บ้าน เมือง แข็งแรง กวดชั้น อยู่เสมอ ครั้นเสบียงอาหาร น้อย
ลงนัก จนไฟรพลได้บริโภคแต่เวลาละ ฝ่าแขนงก็อดโรย กำลัง
ลงทุกวัน เจ้าพระยาจักรี . เจ้าพระยาสุรสีห์ ปฤจฉากันเห็นว่า
การที่จะรักษาเมืองไว้ต่อไปนี้ คงรักษาไว้ไม่ได้เป็นมั่นคง
เพราะเสบียงอาหาร ก็ไม่มีพอจะแจกจ่าย แก่ไฟรพลก็อย่าง ๑
แถมจะได้เอาไพร่ท้าวไทยภายนอกช่วยส่งเสบียงอาหาร แลเป็น
กำลังช่วยเหลือ แต่อย่างหนึ่ง อย่างใดก็ไม่มี ถ้าจะขึ้นตั้งรักษา
มันไว้ดังนี้กว่า จะ ล้น กำลังลงก็คงจะเสียทัพยับเยินมาก จึง
จำเป็นที่จะต้องชิงล่าทัพเสียก่อน ปฤจฉาตกลงกัน แล้วจึง
ให้เลิกกองทัพที่ตั้งค่าย ประชิดนอกเมืองเสียสิ้น พม่าก็ยก
กองทัพรุกเข้าไปตั้งในค่ายไทย แล้วเอาบันไดพาดเชิงกำแพง
เมืองจะมีบัน ปล้นขึ้นมา พลบนหน้าที่เชิงเทินก็ระดมยิงบันลงไป
ทั้งท่าฝุ่น พม่าจะหักเอาไม่ได้ก็ถอยเข้าค่าย เจ้าพระยา
ทั้งสองจึงจัดทัพเป็นสามกอง กองหน้าสำหรับตีฝ่าพลทหาร
นำทัพออกไปกองหนึ่ง กองกลางให้ควบคุมครอบครัวไฟรบ้าน
พลเมืองไปกองหนึ่ง กองหลังไว้รวบรวมรั้งท้ายกองหนึ่ง แล้วก็

ยกกองทัพออกจากเมืองตีผ้า แหก ค่ายพม่า ต้านฟากควน ออกได้
รบกันถึงอาวุธลับเป็นตลุมบอน พม่าเห็นเหลือกำลังที่จะต้าน
ทานไว้ก็เปิดทาง แยกออกไป กองทัพไทย ออกจากค่าย พม่า
ได้ไป ทางบ้านลุ่มตอนชมพูอยู่เพียงเมืองเพ็ชรบุรี อะแซห่วนก็
ก็เข้าเมืองได้ให้เผาบ้านเรือน แลวัดทั้งปวงเสียเป็นอันมาก แล
ไล่ต้อนผู้คน ครอบครัว เก็บสิ่งของที่ยังตกค้างอยู่นั้นรวบรวม
เข้าไว้

ขณะนั้นพมามีหนังสือมา จากเมืองอังวะ ว่า พระเจ้ามังระ
สวรรคต จึงถูกราชบุตรได้ครอบครองราชสมบัติ รับสั่งให้
หา กองทัพกลับไปกรุงอังวะ อะแซห่วนก็แม่ทัพใหญ่ได้ ทราบ
หนังสือรับสั่ง ก็เลิกทัพกลับไป เมืองสุโขทัยไปลง บ้านระแหง
เมืองตาก ล้วนนายทัพนายกองพม่าที่แยกย้ายกันไปตั้งอยู่
ในที่ต่าง ๆ ก็ให้เลิกทัพกลับไปตามด้านทางทั้งปวงหมด

๑ ใน ขณะนั้น แม่ทัพนายกองฝ่ายไทยที่ตั้งรบพม่าอยู่ในที่
ต่าง ๆ ทั้งปวง ก็มีใบบอกข่าวที่พม่าตีได้เมืองพระพิษณุโลก
แล้วเลิกทัพกลับไป นั้นมารายทูตยังล่ายหลวงเป็นลำดับ สมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบความตามใบบอกของแม่ทัพนายกอง
ทั้งปวงก็ทรงพระโทมนัสน้อย พระไทยแก่พม่า ชำศึกยิ่งนัก ดำรัส
เร่งแม่ทัพนายกองทั้งปวง ให้รีบยกกองทัพตามตีพม่าไป
ทุกด้านทาง แต่ทัพหลวงยังตั้งรอรับ ครอบครัว ซึ่งแตกหนี

พม่า มาจากเมืองพระพิษณุโลกอยู่ ณ ค่ายหลวง   ตำบลบาง
 เข้าตอก ๑๑ วัน   ครั้นเมื่อกองทัพ ทางไทย บอกรับทราบ
 พม่า ยังคงอยู่   ก็เสด็จยกทัพหลวงหนุนไปรบ ถึงที่นั่นหลาย
 แห่งหลายตำบล   ครั้นนั้นให้ประหารชีวิตไพร่พล แลนายทัพ
 นายกอง ซึ่งหลบหนีตามทัพ แลติดตามพม่า ไม่ทันนั้นเลย เป็นอัน
 มาก ฝ่ายเจ้าพระยาจักรี   เจ้าพระยาสุรสีห์รวบรวมเสบียง
 อาหารได้พอแล้ว   พอได้ข่าวว่า พม่า ยกกองทัพกลับออกไป
 ก็ยกกองทัพกลับจากเมืองเพชรบุรี   มาทางเมืองสระบุรี
 ขึ้นทางม้า พระพุทธบาทที่บริบูรณ์ตามดื่ทัพพม่า ไปทางเมืองสุโขทัย
 ซึ่งเขาไพร่พล ครอบครวัเครื่องลาดราวุธ   แลจับพลพม่า ข้าศึกได้
 เป็นอันมาก   ก็บอกส่งลงมาถวายยังทัพหลวง   ส่วนทัพไทย
 ที่ตามพม่า ไปทางเมืองเพชรบุรีมายาม   อุทัยธานี   สุพรรณบุรี
 ตาก   กำแพงเพชร   เหล่านี้ก็ได้ไพร่พลพม่า   แลเครื่อง
 ลาดราวุธ ครอบครวับ้าง   บอกส่งมา ถวายยังทัพหลวง ทุกทัพ
 ทุกกอง   สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ก็โปรดให้เลิกกองทัพทั้งปวง
 คืนยังพระนคร

๐ ในขณะนั้นเสบียงอาหารในพระนคร ชักลดลงด้วย ต้อง
 เขาไปจำหน่ายใช้ราชการ ทัพเลยเป็นอันมาก   พอถึงเทศกาล
 ทำนา จึงดำรัสให้เจ้าพระยาจักรี   เจ้าพระยาสุรสีห์   พระยา
 ธรรมมา เป็นแม่กองคุมพลทำนา ที่ทะเลตม ฝากตัววัน ออกกรุงธนบุรี

แต่ทุ่งบางกบี่ล้ามเส้น ให้พระยายมราช พระยาราชสุภาวดี
เป็นแม่กองคุมพลทำนาทเลตม ฟากตะวันตก แต่ทุ่งกระทุ่มแบน
หนองบัวเมืองนครไชยศรี ะ

๑ ฝ่ายเมืองนครศรีธรรมราช ในบั้นนั้นพระเจ้าหลานเธอ
เจ้านราธิราช ซึ่งไปรบให้อยู่ครางเมืองนครศรีธรรมราช
ประจวบสิ้นพระชนม์ ครั้นได้ทรงทราบ จึงโปรดให้เจ้านคร
กลับไปครองเมืองนครศรีธรรมราชดังแต่ก่อน ะ

๑ ในบั้นนั้นภายหลังพระเจ้าท้าวให้ กองทัพมาตีเมือง เชียง
ใหม่อีกครั้งหนึ่ง พระยาวิชิตปราการ ผู้ครองเมืองเชียงใหม่
ไม่อยู่สู้รบ อพยพครอบครัวหนีลงมา อยู่ณเมืองสุวรรณคโลก
กองทัพพม่าก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง พม่ามีศึกกระแซชก็ย่อมาตีเมือง
อังวะ พม่าที่ตั้งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ก็เลิกทัพกลับไป สมเด็จพระ
เจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้พระยาวิชิตปราการ กลับไปครองเมือง
เชียงใหม่ตามเดิม แต่พระยาวิชิตปราการนั้นยังหาทันที่จะได้
ไปครองเมืองเชียงใหม่ไม่ ก็ถึงอนิจกรรมเสียที่เมืองสุวรรณ
คโลก เมืองเชียงใหม่ก็เลยเป็นเมืองร้างว่างเปล่ามานาน ะ

๑ ในครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจำเดิมแต่เสด็จกลับ
จากราชการทัพพม่าที่มาตีเมืองพระพิศณุโลกนั้นแล้ว ก็ยังเกิด
พระชัชวาลไศรยผ่นแปรพิปลาศไปด้วยทรงเลื่อมใสในทางสมาธิ
ธรรมแก่กล้าพอพระไทย เสด็จไปเจริญพระกรรมฐาน

พระอุโบสถวัดบางยี่เรือเนื่อง ๆ บางทีก็ถึงกับเล็ดจ ปรตัย
แรมอยู่ที่นั่น แลโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดบางยี่เรือได้ เกณฑ์
ข้าราชการ ปลุกกุฏิขึ้นเป็นอันมาก แล้วนิมนต์พระสงฆ์ที่ชำนาญ
ทางวิปัสสนา ธุระไปอยู่ ทรงตั้งพระราชหฤทัยผูกใจแต่ในการ
กรรมฐานเป็นพระ อารามณ์ จะดำรงราชการงานเมืองก็คลาด
เคลื่อนวิปริตผิดไป กว่า แต่ ก่อน ะ

๑๑๓๘. เมืองนครราชสีมา มีหนังสือบอก
ลงมาว่า พระยานางรองกับเจ้าโอเจ้าอินแลอุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์
คบคิดกันเป็นขบถ จึงโปรดให้เจ้าพระยาจักรียกกองทัพขึ้นไป
ปราบปรามพวกขบถ เจ้าพระยาจักรียกทัพขึ้นไป พอ
กองนำยกขึ้นไปถึงก่อน ยกเข้าจับตัวพระยานางรองได้
ชำระรับเป็นสัตย์ก็ให้ประหารชีวิตเสีย แต่เจ้าโอเจ้าอิน
แลอุปฮาดเมืองจำปาศักดิ์นั้นยังหาได้ตัวไม่ แล้วมีใบบอก
ลงมายังกรุงธนบุรี จึงโปรดให้เจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพหัวเมือง
ฝ่ายเหนือออกไปสมทบทัพเจ้าพระยาจักรี ปราบปรามพวกขบถ
เสียให้ราบคาบ เจ้าพระยาจักรี เจ้าพระยาสุรสีห์ ยกกองทัพ
ออกไปตีเมืองจำปาศักดิ์ เมืองโขง เมืองอัตบือ ได้สามเมือง
จับเจ้าโอเจ้าอิน แลอุปฮาดประหารชีวิตเสีย แล้วตั้งเกลี้ยกล่อม
ได้เขมรบ้านดงเมืองตลุง เมืองสุรินทร์ เมืองลี้ชะ เมืองกุ่ม
มาเข้าสวามิภักดิ์เป็นข้าขอบขัณฑสีมาทั้งสี่เมือง มีจดหมายเหตุ

ประมาณ สามหมื่นเศษ ก็มีใบบอกลงมา กราบทูตได้ทรงทราบ
ทรงพระโสมนัสตรัสให้มิตราหา กองทัพกลับ ยังกรุง ธนบุรี จึง
ไปรุดตั้งเจ้าพระยา จักรี เปนสมเด็จเจ้าพระยา มหา กระษัตริย์ ศัก
พิภพมหามहिมา ทูตนคร ราชอาณาจักร นครราชสีมา ลุยวงษ์
องค์อรรคมุสิกการ บวร รัตน ปรีณายก เอกอรรคมหาเสนา
อภิศพระราชทานพานทองเครื่องยศเหมือนเจ้าต่าง กรม ใหญ่ยิ่ง
กว่า ข้าราชการ ทั้งปวง ะ

๑. ลุบุจุลศักราช ๑๑๕๐ อุปฮาดเมืองศรีสัตนาคนหุต ชื่อพระวอ
เกิดอิริวาท กัน กับ พระเจ้า กรุง ศรี สัตนาคนหุต พระวอ อพยพ
ครอบครัวหนีมาตั้งบ้านเมืองอยู่ ณ ตำบล คอนมดแดง เหนือเมือง
จำปาศักดิ์ แล้วแต่ง ท้าวเพี้ยถือนศุภอักษรคม เครื่องบรรณาการ
ลงมา ขอ ขึ้น อยู่ใน ปกครอง ของ กรุง สยาม ภายหลัง พระเจ้า
กรุงศรี สัตนาคนหุต แต่ง กองทัพลงมาตีเมือง คอน มดแดง แดก ว่า
พระวอตาย แล้วเลิกทัพ กลับไป ท้าวกำ ผู้เป็นบุตร พระวอจึง
มีหนังสือบอกมา ยัง พระยา นครราชสีมา ๗ ด้งใบบอกลงมากราบ
ทูต ได้ทรงทราบ ก็ทรงพระ พิโรธ แก่พระเจ้ากรุงศรี สัตนาคนหุต
จึงตรัส ให้ สมเด็จเจ้า พระยา มหา กระษัตริย์ ศัก เปน แม่ทัพ กับเจ้า
พระยาสุรสีห์ แล นายทัพนายกอง ทั้งปวง ยกกองทัพไปตี กรุงศรี
สัตนาคนหุต ทัพไป ประชุมพร้อมกัน ณ เมือง นครราชสีมา
สมเด็จเจ้า พระยา มหากระษัตริย์ ศัก ยกกองทัพไปทางบก ให้

เจ้าพระยาสุรสีห์แยกทัพลงไปเมืองกัมพูชา เกณฑ์พลเขมร
 ค่อยเรือรบแล้วซุกคลองอ้อมเขาลัม ซึ่งตั้งขวางแม่น้ำอยู่ได้เมือง
 โขงนั้น แล้วยกทัพเรือมาทางคลองซุกออกเมืองจำปาศักดิ์
 ขึ้นมาตีเมืองนครพนมกับเมืองหนองคายได้ ยกเข้าบันจบ
 ทัพยกตีเมืองพะโคเมืองเวียงคุกเมืองพานพร้าว แลหัวเมืองทั้งปวง
 ได้อีกหลายเมือง แล้วก็ยกเข้าตั้งค่ายล้อมเมืองศรีสัตนา
 คนหุตไว้ พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตตั้งบ้องกันเมืองอยู่ได้
 สี่เดือนเศษ เห็นว่าจะสู้รบต่อไปไม่ได้ จึงพาราชาบุตรสองคน
 กับคนสนิทลอบหนีไปเมืองคำเกิด ทัพไทยก็เข้าเมืองได้
 จับเจ้านันทเสนราชาบุตร แลอุปฮาดราชวงศ์ขุนนางใหญ่น้อยครอบ
 ครวราชฎรทั้งปวงได้เป็นอันมาก แล้วให้เชิญพระพุทธรูป
 วิเศษ ๒ พระองค์ คือพระแก้วมรกตพระองค์ พระบางพระองค์
 ซึ่งสถิตย์อยู่ ณ พระวิหารในวังพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต นั้น
 มาจัดที่สักการบูชาขึ้นประดิษฐานไว้ในเมืองพานพร้าวก่อน แล้ว
 ให้แต่งหนังสือบอกข้าราชการเข้ามากราบทูลยังพระนคร ก่อน
 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบทรงพระโสมนัสยิ่งนัก คำว่า
 เร่งให้มิตราไปหา กองทัพกลับ มาโดยเร็ว ะ

ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกก็ยังคงตั้งพักรวบรวม
 รวมทัพพลกองทัพแลจัดการบ้านเมืองพานพร้าว แต่งคนให้ไป
 เกลี้ยกล่อมบรรดาหัวเมืองลาวตวันออก ที่ไม่ได้ยกกองทัพ

ไปดินนั้นมาอ่อนนุ่มยอมขึ้นโดยดีได้ทั้งสิ้น แต่ตัวเจ้าขุนสาร
เมืองศรีสัตนาคนหุตที่หนีไปนั้น ให้แม่ทัพนายกองออกเที่ยว
ติดตามก็หาได้ตัวไม่ แลให้สร้างวัดไว้ในเมืองพานพร้าว
วัดหนึ่ง ครั้นจัดราชการบ้านเมืองเรียบร้อยราบคาบเสร็จแล้ว
พอได้ทราบ ท้องตราให้หา กองทัพกลับ จึงตั้งพระยาสุโก
ขุนนางลาวในเมืองศรีสัตนาคนหุต ให้เป็นผู้อยู่รั้งเมืองศรี
สัตนาคนหุต แล้วเชิญ พระพุทธรูป ทั้ง ๒ ยกกองทัพกลับ มา ถึง
เมืองสระบุรี ะ

๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทราบจึงดำรัสสั่งให้นิมนต์
สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะทั้งปวงขึ้นไปรับพระพุทธรูปที่
เมืองสระบุรี มีเรือถึงเรือไชยไปแห่งลงมาถึงตำบลบางธรณี ก็เสด็จ
โดยทางชลมารคขึ้นไปรับลงมา กรุงธนบุรีในเมื่อจุลศักราช ๑๑๕๑
ปี จึงเชิญ พระพุทธรูป ทั้ง สองพระองค์ ขึ้นประดิษฐาน ณ โรง
สมโภชริมพระอุโบสถวัดแจ้งภายในพระราชวัง มีการมโหรีศพ
สมโภชสามวัน แล้วพระราชทานพระสังฆวาลทองคำประดับ
เขาวัดทองคำหนึ่ง แก่สมเด็จพระเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก เป็น
รางวัลความชอบ นายทัพนายกอง นอกนั้นก็พระราชทาน
บำเหน็จรางวัลสมควร แก่ความชอบ ทุกกัน

๑ ในปีนั้นเกิดขบถขึ้นครั้งหนึ่ง คืออ้ายมหาคานวชอยู่
ณวัดพระรามกรุงเก่า แดงการโลหดยกย่องว่าตัวเป็นผู้

มีบุญทำน้มนต์ให้แก่ประชาชนทั้งปวง ถอดวงให้ลุ่มหลง
เชื่อถือเข้าเป็นพรรคพวกแล้วก็คิดการเป็นขบถ ตั้งแต่งพวก
ของตัวขึ้น เป็น ขุนนางอย่าง ข้าราชการ ในกรุง แดบ ทุกตำแหน่ง
เว้นแต่ที่พระยายมราชคนเดียวยังขาดอยู่ พอผู้รักษากรุง
กรมการ ทราบความจึงบอกเข้ามา กราบทูล โปรดให้ ข้างหลวง
ขึ้นไป จับได้ตัวอ้ายมหาดา กับ พรรคพวกมา ล้ม ให้ลี้ภัย
มหาดา ออกชำระรับเป็น ลัทธิ จึงดำรัสว่า ที่พระยายมราชของ
มันยังขาดอยู่ ให้เอาพระยายมราช (แขก) ซึ่งเป็นโทษ
อยู่ในเรือนจำไปเค็มให้มันให้ครบ แล้วเอาไป ประหารชีวิต
เสียด้วยกัน ทั้งสิ้น

ระ

๑๑๕๑ ๑๑๕๑ พระอาการ สมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี ซึ่งมีพระ อัครยา ไศรย พันเพื่อน นั้นยัง วิปริต หนัก ขึ้น ทุกที่
โดยที่ทรงหมกมุ่น พันเพื่อไป ในทางกรรมฐาน ครั้นเมื่อสมเด็จพระ
เจ้า พระยามหา ภาระ ษัตริย์ ศัก ได้ พระพุทธปฏิมากร วิเศษ มา สู่พระ
นคร ก็ยัง ซ้ำ ทรง พันเพื่อน ไป ด้วย ความยินดีถึงลัญญาวิปาส
จน ล้ำคัญว่าพระองค์เป็นพระบรมโพธิสัตว์แล้ว ได้สำเร็จทางมรรคผล
อาจ ตรัสรู้ ล้นด้นน้ำใจ คนทั้งปวงได้ จนถึง บางทีก็มีพระ
ดำรัสให้หา หญิง ชาย ชาวตลาดมาเป็นอัน มาก แล้วทรง ทาย
ไปต่าง ๆ ว่า คนนี้ใจ บุญ คนนี้ใจ บาป ฝ่ายเมียคู่ นั้น จะ อยู่
ด้วยกัน ยึด ฝ่ายเมียคู่ นั้น จะ อยู่ด้วยกัน ไม่นาน คน นั้น ราคกล้ำ

คนนั้นราค่อ่อนดั่งนี้เป็นต้น เพราะความที่เชื่อถือมันคงว่า
 พระองค์มีสมาธิปาวณาหารีย์แล พุทธภูมิบารมีดั่งนี้ แม้การสิ่งใด
 มาแผ้วพานไม่เป็น ที่ต้อง พระไทยโดย แต่เหตุนี้ก็ทรงพระพิโรธ
 รุนแรงเหลือเกินไปต่าง ๆ เหมือน ครั้ง หนึ่ง พระองค์เล็ดจ ทรง
 เครื่องใหญ่ ครั้นเสร็จแล้ว ทรงล่องพระฉายทอดพระเนตรเห็น
 พระเกศาเหนือพระกรรณเบื้องซ้ายยังเหลืออยู่เส้นหนึ่ง ก็ทรง
 พระพิโรธแก่ชาวพระภูษามาลาผู้ถวายเครื่องว่า แกล้งทำประจาน
 เล่น จึงตรัสปฤกษาโทษชาวพระภูษามาลา แก่พระเจ้าลูกเธอ
 กรมขุนอินทรพิทักษ์ ๆ กราบทูลว่า เห็น จะเป็นเพราะไม่พิจารณา
 จึงจะ แกล้งทำ ประจานนั้นหามิได้ ครั้นได้ ทรง พัง ก็ทรงพระ
 พิโรธกรมขุนอินทรพิทักษ์เป็นกำลัง คำว่า รัดว่า ชอบให้เขา ทำ
 ประจาน พ่อเล่น ไม่เจ็บ แค้น ด้วย ให้ลงพระราชนิพนธ์เขียน
 กรมขุนอินทรพิทักษ์ ร้อย ที่ถอดเสีย จากยศแล้วจำไว้ แต่ชาว
 พระภูษามาลาผู้ถวายเครื่อง ลอง คน กับ พระยา อุตัย ธรรมจาง วาง
 ด้วยอีกคน หนึ่งนั้น คำว่า ให้ ประหาร ชีวิตเสีย ดั่งนี้เป็นต้น ครั้น
 นานมา เมื่อคล้าย พระพิโรธ แล้ว จึงให้ ถอดพระเจ้าลูกเธอ ซึ่งเป็น
 โทษ ออกเสีย จากเรือนจำ แล้วตั้ง ขึ้นเป็น กรมขุนอินทรพิทักษ์
 ให้คงยศอย่างเดิม

ระ

๑ ในบั้นนี้โปรดให้ พระยา กำแหงสงครามผู้ ครองเมืองนคร
 ราชสีมา ลงมารับราชการ อยู่ในกรุง ตั้งหลวงนายทุก

(หลานผู้ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก) ขึ้นเป็น
พระยาสุริยภักย์ให้ไปครองเมือง นครราชสีมา ตั้งนายจำเริญ
(หลานคนกลางของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก) เป็น
พระอภัยสุริยา ปลัดเมือง นครราชสีมา ตั้งนายพลพัน
(หลานผู้น้องของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก) เป็น
หลวงนายฤทธิ

ระ

๑ ครั้งนั้นฝ่ายข้างเมืองเขมรเกิดการจลาจล ด้วยเดิม
แต่เมื่อคราวสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จยกกองทัพไปตีเมือง
เขมรได้ แล้วตั้งให้สมเด็จพระรามาธิบดีราชัน ครองครองแผ่นดิน
เขมรอยู่นั้น ล้วนน้องพระอุทัยราชา ซึ่งแพ้แก่ทัพไทยแล้ว
อพยพครอบครัวหนีไปหา ไศรยอยู่ในเมืองยวน แต่ครั้งนั้น ครั้น
ภายหลังเมื่อไทยยกกองทัพกลับมาหมด แล้วน้องพระอุทัย
ราชา อพยพครอบครัวไพร่พลกลับมาจากเมืองยวน แต่จะ
ตรงเข้ามาในเมืองหลวงก็เสียใจเกรงว่าสมเด็จพระรามาธิบดีราช
จะทำอันตราย อนึ่งไพร่พลของตัวก็น้อย ครั้นจะขอกองทัพ
ยวนมาช่วยรบ ฝ่ายยวนเล่าก็ทำไม่ถนัด ด้วยไทยไปตี
รบเอาเมืองบรรทายมาศ เมืองกำปอด เมืองพะตะบอง เมือง
เสียมราชรัฐมาไว้เป็นของไทยได้หมดแล้ว น้องพระอุทัยราชา
จึงมาอยู่ตั้งอยู่แต่ที่แพรกบัฏพรัดในเขตรแดนเขมร ฝ่ายยวน
ก็ได้แต่ให้ไพร่พลมาอยู่ด้วยเล็กน้อยเท่านั้น ในเวลานั้น
สมเด็จพระรามาธิบดีราชแลน้องพระอุทัยราชาต่างก็ตั้งแขวง

เชิงกัน อยู่ทั้งสองฝ่าย อยู่มา ไม่นาน นักองพระอุทัยราชา จึง
 คิดว่า การที่รบพุ่งกัน ก็เพราะปรารณา แก่สมบัติบ้านเมือง
 ด้วยกัน อย่างเดียว แต่ครั้น จะยกกองทัพไป กระทำ ย้าย แก่
 สมเด็จพระรามราชาธิราช บัดนี้ ไทยรัฐ ก็ จะยกกองทัพไปรบ
 จะเกิดขึ้น เป็นศึกใหญ่ จะหา ไสยอำนาจ ยวน มา ช่วย อุดหนุน
 ก็คง ไม่ตลอด ได้ ถ้า แล จะนั่ง อยู่ ฉะนั้น แม้ ว่า สมเด็จพระราม
 ราชาธิราช จะ กัด ขี้ เข็ม เหวง ก็จะไม่ พ้น ต้อง รบราฆ่า พัน กัน จำเป็น
 ต้อง อ่อน น้อม ยอม เสีย ข้าง หนึ่ง จึง จะ มีความ สุข จึง ให้ พระ
 ลังขรราช แด่ ขุนนาง ผู้ใหญ่ มา ว่า กล่าว ยอม ยก ให้ สมเด็จพระราม
 ราชาธิราช เป็น ทรงราช อยู่ตาม เดิม ฝ่าย ตัว จะ ขอ ลกลง เป็น
 มหาอุปโยราช (คือ ตำแหน่ง กรม พระราชวัง หลัง เพราะ
 เขมร นับ ถือ ว่า ฝ่าย หลัง เป็น ใหญ่ กว่า ฝ่าย หน้า (คือ อุปราช)
 จึง ขอ เป็น ฝ่าย หลัง) สมเด็จพระรามราชาธิราช ก็มี ศุภอักษร
 เข้า มา กราบทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ฯ จึง โปรด ให้ ข้าหลวง
 ออก ไป ตั้ง ให้ สมประสงค์ ครั้น อยู่ มา ได้ สอง ปีเศษ มหาอุปโย
 ราช ประชวร อยู่ จึง มี ขุนนาง ผู้หนึ่ง เป็น ที่ พระยาวิบูลย์ราช
 (ชื่อ ชู) ไป คิดการ จะ เอา ที่ ทรงราช ให้ มหาอุปราช ฯ ไม่ ยินยอม
 ด้วย พระยาวิบูลย์ราช กลับ ไป ทูล กล่าว โทะว่า มหาอุปราช
 คิด ขบถ สมเด็จพระรามราชาธิราช จึง สั่ง ให้ พระยาวิบูลย์ราช
 แต่ง คน ไป ลอบ ฆ่า มหาอุปราช ถึง แก่ ทิวงคต มหาอุปโยราช

ได้ทราบความก็โหม่นครุ่นใจ โรคจึงกำเริบมากขึ้น จนถึง
 ทิวงคตลงอีก ในเวลานั้นก็เหลือแต่ทรงราชอยู่องค์เดียว
 ฝ่ายฟ้าทะทะ (มู) ซึ่งเป็นพวกพ้องน้องของพระอุทัยราชามาหา
 อุปโยราชกับขุนนางในพวกเดียวกันอีกหลายคน แลพระยาวิบุลย์
 ราช (ซุ) ด้วยอีกคนหนึ่งคบคิดกันเป็นขบถจับสมเด็จพระรามา
 ราชาราชได้ไล่ทรงไปถ่วงน้ำเสียที่บึงของ โอรส ของ
 สมเด็จพระรามาราชาราชมีอยู่ถึงองค์พวกขบถก็ฆ่าเสียสิ้น แล้ว
 รับโอรสของอุปโยราช ขึ้นครองเองอายุได้ ๗ ขวบ มาทูล
 บำรุงยกขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินเขมร ฟ้าทะทะตั้งตัวขึ้นเป็น
 มหาอุปราชกำกับน้องเองออกว่าราชการแผ่นดินอยู่ พวกขุนนาง
 ที่ร่วมคิดด้วยกันก็ตั้งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ขึ้นทุกคน ฝ่ายขุนนาง
 ในพวกที่นับถือสมเด็จพระรามาราชาราช มีพระยายมราช
 (แบน) เป็นต้น ไม่เต็มใจเข้าด้วยพวกอุปโยราชจึงลอบหนี
 มาเมืองพระตะบอง แล้วมีหนังสือบอกการณจางลเข้ามา
 กราบทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบจึงโปรดให้สมเด็จพระ
 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพใหญ่ ถืออาญาสิทธิ์
 เจ้าพระยาสุรสีห์เป็นทัพหน้า ให้พระเจ้าลูกเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์
 กับพระยากำแพงสงครามเป็นเกียกกายกองหนุน พระยานคร
 สวรรค์เป็นยุกตะบัตร์ทัพ พระเจ้าหลานเธอกรมขุนรามภูเบศร
 เป็นทัพหลัง พระยาธรรมาเป็นกองลำเลียง รวมทั้งหกทัพเป็น

พลหมื่นหนึ่งยกไปตีเมืองเขมร ให้จับมหาอุปราชฆ่าเสีย
 แลปราบปรามพวกขบถเสียให้ราบคาบ แล้วให้ตั้งพระเจ้า
 ลูกเธอกรมขุนอินทรพิทักษ์เป็นผู้ครองเมือง กัมพูชา ธิบัตีสืบไป
 สมเด็จพระเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกกับแม่ทัพนายกองทั้งปวงก็ยก
 กองทัพไป ถึงเมืองเขมร แม่ทัพใหญ่ตั้งทัพอยู่นคร
 เลียมราชบุรี ทัพหน้ายกไปทางเมืองพระตะบองฟากทะเลสาบ
 ฝ่ายตะวันตกเกณฑ์เอา กองทัพพระยา ยมราช เขมร เมืองพระตะบอง
 เข้า กองทัพยกไปตีเมืองบรรทายเพชร ทัพกรมขุนอินทรพิทักษ์
 พระยา กำแหงสงคราม ก็ยกหนุนไป ทัพกรมขุนรามภูเบศร แล
 ทัพพระยา ธรรมายก ไปทางทะเลสาบฟากตะวันออก ไปตั้ง ณ เมือง
 กำพงฉวาย ฝ่ายมหาอุปราชรู้ว่า กองทัพไทยยกไป มากก็ตกใจ
 มิได้อยู่สู้รบ พาสมัครพรรคพวกครอบครัวหนีออกจากเมือง
 บรรทายเพชร ไปอยู่เมืองพนมเปญ แล้วบอกไปขอ กองทัพยวน
 เมืองไซ่ง่อนมาช่วย ยวนก็ยกทัพเรือมาเมืองพนมเปญ ส่วน
 นักพระองค์เองนั้น พระยา กลาโหม (ปก) ซึ่งเป็นพี่เลี้ยงพาหนี
 ไป อยู่เกาะเกิด กองทัพเจ้าพระยาสุรสีห์ ก็ยกตามไปเมือง
 พนมเปญ ตั้งรอกันอยู่ ยังมิได้ออกต่อรบ กัน ทัพกรมขุนอินทรพิทักษ์
 ก็ยกหนุนไป ณ เมืองบรรทายเพชร

๑ ภูมิจุลศักราช ๑๑๖๓ ในขณะนั้นราชการใน พระนคร
 ผันแปรไปต่าง ๆ เพราะเหตุด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

เลีย พระจริตกำเริบ แรงกล้า ด้วยคำสัญญาพระไทยว่าได้โลคา
 บัณฑิต แล พุทธภูมิ บารมีเป็นต้นนั้น เวลาวันหนึ่ง คำรำลึกให้ประชุม
 พระสงฆ์พร้อมกัน แล้วคำรำลึกถาม พระสงฆ์ราชาคณะเหล่านั้น
 ว่า พระสงฆ์บุรุษจะไหว้นบเคารพคฤหัสถ์อันเป็นโลคาบันยบุคคล
 จะได้ฤาไม่ได้ พระสงฆ์ที่สอพลอทั้งปวงก็พากันถวาย พระพร
 ว่าไหว้ได้ แต่พระราชาคณะอีก ๓ องค์ คือสมเด็จพระสังฆราช
 วัดบางว่าใหญ่ ๑ พระพุทธานจารย์วัดบางว่าน้อย ๑ พระพิ
 มลธรรมวัดโพธาราม ๑ ทั้ง ๓ องค์นี้ถวาย พระพร ว่าไหว้ไม่ได้
 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ได้ทรงฟังก็ทรงพระพิโรธแก่พระราชา
 คณะที่ว่าไหว้ไม่ได้นั้นเป็นกำลัง คำรำลึกให้พระพุทธรักษา
 พระโพธิวงษ (ซึ่งเป็นผู้ว่าไหว้ได้นั้น) เอาตัวพระราชาคณะ
 ๓ องค์ที่ว่าไหว้ไม่ได้กับ พระสงฆ์ ฉานาเปริยญ์ แลอันคับ ในวัด
 บางว่าใหญ่ วัดบางว่าน้อย วัดโพธารามทั้ง ๓ วัดนี้ ไปลง
 ทณฑกรรณเลียที่วัดหงษ์ ทั้งสิ้น แต่ตัวพระราชาคณะทั้ง ๓ องค์
 นั้นให้ ถอดเลียจากสมณะ ฉานันครศักดิ์ แล้วตีหลังองค์ละร้อย ที
 พระที่เป็นฉานาเปริยญ์ให้ตีหลังองค์ละ ๕๐ ที พระอันคับให้ตี
 หลังองค์ละ ๓๐ ที แล้วให้ไป ชำระล้างเว้าในวัดหงษ์ ทั้งสิ้น
 ด้วยกัน รวมพระสงฆ์ที่ต้องโทษ ทั้ง ๓ พระอารามประมาณ
 ห้าร้อยรูปเศษ แล้วตั้งพระโพธิวงษ ขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราช
 ตั้งพระพุทธรักษาจารย์เป็นพระวันรัต ตั้งแต่นั้นมา พระสงฆ์

พวก อลัชชีทั้งปวงก็เข้าเฝ้า ถวายบังคม หมอบกราบ เหมือนอย่าง
ข้าราชการฝ่ายพระราชวัง จึ่งตำรวลึงพระรัตนมุนีให้ชานพระนาม
พระองค์ถวายใหม่ พระรัตนมุนีจึงถวายพระนามว่า “สมเด็จพระ
พระสยามยอดโยคาวจร บวร พุทธางกูร อุดลยขัตติยราชวงษ์
บรม” ก็ทรงชอบ พระราชกฤไทย์ลมด้วยที่ว่า พระองค์ถึงพระ
โสดา ดังทรงพระคำวั้น

ระ

๑ ในสมัยครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินมิได้ตั้งอยู่ในสุจริต
ทำเลียบพระจริตพื้นเพื้อนไป ก็เป็นช่องให้เกิดการฉกฉวย
เดือร้อนขึ้นต่าง ๆ ฝ่ายพระพุทธานุศาสนาก็เศร้าหมองเสื่อม
ทรุดลง เพราะเหตุด้วยทรงทำทัณตกรรมแก่พระสงฆ์ทั้งห้าร้อย
ด้วยเหตุอันหาความผิดมิได้ ประชาชนทั้งปวงบรรดาที่เป็น
ลัทธิมาตฤษฐินับถือในพระพุทธานุศาสนาก็พากันสังเวชสลดจิตร เป็น
อันมาก บางคนที่มีใจศรัทธาถึงเข้ายอมให้ตีหลังรับโทษแทน
พระสงฆ์ก็มี บางคนก็เข้ารับอุปถัมภ์บำรุงปฏิบัติต่าง ๆ บ้าง
ก็มี พากันเศร้าโศกสลดารแทบทั้งพระนคร เว้นแต่พวกพาล
ทุจริตมัจฉาตริฐทั้งปวงมีพันลัทธิพันลาทั้ง ๓ คนนี้เป็นต้น มิได้
มีใจหวาดหวั่นสละสลัดร้อนด้วยทุกข์ไทยที่ยังเกิดมี พากันนิยม
ยินดีด้วยเห็นช่องเห็นทางที่จะประพฤติกการทุจริตต่าง ๆ กตขี
ข่มเหงผู้อื่นที่ตัวไม่ชอบใจ เทียวเก็บความเท็จที่ฉกรรจ์
หมั่นคิดโทษมาเป็นโจทย์ฟ้องร้องไล่ความแก่ขุนนางข้าราชการ

ฝ่ายนำฝ่ายในแลราษฎร ว่าชายถึงของที่ขังห้ามต่าง ๆ
 เอาลงสำเภาไปต่างประเทศนั้นเป็นต้น แลพ้องหาว่าผู้
 ผู้นี้เบียดบังฉ้อฉนพระราชทรัพย์ถึงของทองเงินในท้องพระคลัง
 ทั้งปวงไป ให้กราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน ก็ทรงตัดสินกลับ
 เอาเท็จเป็นจริง ๆ เป็นเท็จ ให้ชำระเร่งรัดเอาเงินทอง
 ไม่รับก็ให้เขียนติดบด้อยเอาด้วยอาญา จำรับให้ปรับไหม
 ทวิคุณ ทริคุณ จตุรคุณ ขึ้นไปเป็นลำดับเร่งรัดเอาเงินทอง
 ถ้าไม่ได้ก็จำของเขียนติดบดด้อยอย่างเพลิง ที่ไม่มีให้ก็ต้อง
 รับอาญาอันรุนแรงอย่างยิ่ง จนถึงแก่ความตายก็มี ครั้นนั้น
 จนถึงบุตรภรรยาของสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก แล
 ครอบครัวแม่ทัพนายกองที่ตัวต้องไปราชการทัพณเมืองเขมร ก็
 ต้องถูกพ้องหากล่าวโทษ พระเจ้าแผ่นดินเอามาจงจำทำโทษ
 เร่งรัดเอาเงินทองต่าง ๆ เป็นหลายราย อื่นไม่ทรงไว้พระ
 หฤไทยแก่ข้าราชการที่เป็นเจ้าพนักงานพระคลังต่าง ๆ เห็นว่า
 ฉ้อกระบัตเบียดบังพระราชทรัพย์เสียทั้งสิ้น ทรงตั้งให้พระสงฆ์
 มาเป็นเจ้าพนักงานกำกับคลังทุก ๆ กรม แล้วตั้งให้พัน
 เป็นที่ขุนจิตจุล ตั้งพันลาเป็นขุนประมุขราชทรัพย์ไว้
 หมายควบคุมพวกโจทก์ที่ร้องพ้องกล่าวโทษประชาชน ฝ่าย
 คนทั้งปวงซึ่งมิวิไลยใจพาล ชันแต่ว่าผู้รักษาเมือง
 กรมการตามหัวเมืองที่ใกล้ ๆ ในจังหวัดแขวงกรุงเทพ ต่าง

เห็น ช่อ โสภณนั้น ก็พา กัน ดีใจ เพราะ พัน วิไลยตัวอยากจะใคร่
 กตขี่ขี่มเหศวรหาผล ประโยชน์ อยู่ เสมอ จึง ชวน กัน เข้า หา
 นาย กองโจทย ทั้งสอง ประสงค์ เป็น พรรคพวกพอ ประสมประดาน
 ได้อำนาจไป ข่มขี่ราษฎร ทำ ความเดือดร้อน ให้ แก่กล้า ขึ้น ครั้ง
 นั้น สมณ พราหมณาจารย์ ข้าราชการ ฝ่าย น้า ฝ่าย ใน แลไพร่
 บ้าน พลเมือง ได้ ความ ทุกข์ ร้อน เปน ลำหัด ด้วย พระเจ้า
 แผ่นดิน เข้า ด้วย พวกพาล ปลอญ ให้ มี อำนาจ วิชา พากัน กตขี่
 ข่มเหงมหาชน ให้ ต้อง รับ ความ ทุกข์ เวทนา ด้วย อาญาของเจ้า
 ทำ โทษ เร่งรัด เอา พัสตุเงินทอง ที่ ไม่ ได้ ก็ ต้อง ถูก เขียนตี
 ตบ ต่อย ตี ตี ไม่ ย่าง เพลิง ได้ ความ ลำบาก เจ็บ บ่วย ล้ม ตาย
 ก็ มาก ผู้ ที่มี บุญ ญา ก็ คิด ตอ พยพ ครอ บ ครว เล็ด ลอด หลีกหนี
 เข้า บ้าง ไป ทั้ง บ้าน เรือน ราง ว้าง เปล่า ไว้ เปน อัน มาก
 เพราะ ไม่มี ผู้ จะ ระวัง บั ความ ทุกข์ ร้อน ได้

๑ ใน ขณะ นั้น ฝ่าย ข้าง กรุงเก่า สมเด็จ พระเจ้า แผ่นดิน ก็
 โปรด ให้ พระ วิชิตณรงค์ ขึ้น ไป ดึง เก็บ เงิน แก่ ราษฎร อยู่
 กอง ๑ พระ วิชิตณรงค์ กับ กรมการ กรุงเก่า กตขี่ เร่ง เงิน ราษฎร ร้อน
 รุนหนัก เข้า ก็ เกิด เหตุ ขึ้น เพราะ พวก ชาวบ้าน แม่ตา ใน แขวง
 กรุงเก่า นั้น มี นาย บุญ นาค เปน หัว หน้า คบ คิด กัน กับ ขุนสระ
 อีก คน หนึ่ง ตั้ง เกลี่ย กล่อม ชัก ชวน ชาวบ้าน เข้า เปน พวก
 พ้อง ได้ มาก ก็ คบ คม กัน ลง มา ถึง กรุงเก่า ยก เข้า ปล้น จวน กลาง

จับ พระวิชิตรวงศ์ กับ กรมการฆ่า เลี้ยหลายคน กรมการที่
 เหลือตาย ก็หนีลงมา กรุงธนบุรี ให้ นำความ ขึ้นกราบทูล ขณะ
 นั้น พระยาสุรศรีบุรี ผู้ครองเมืองสุรศรี ลงมา อยู่ ที่กรุง จึง โปรดให้
 ขึ้นไป จับ พวก ขบถ ครั้น พระยาสุรศรี ขึ้นไป ถึงกรุงเก่า
 นายบุญนาค ก็เกลี้ยกล่อม ยอม ให้ พระยาสุรศรี เป็นนาย ให้ยกลง
 มาที่ กรุงธนบุรี พระยาสุรศรี เห็นเป็นที่ จะคิดเอาราชสมบัติ
 ก็ยินยอม พร้อมใจ เข้าเป็นพรรคพวกด้วย นายบุญนาค
 ยกไพร่พลลงมาถึง กรุงธนบุรี เข้าล้อม พระราชวังไว้รอบ พระ
 เจ้าแผ่นดิน ทรงทราบ ว่า พระยาสุรศรี กลับเป็นพวกขบถ
 ยกมาล้อม พระราชวัง ก็ให้ พลทหาร ขึ้นรักษา น้ำที่เชิงเทิน
 ยิงขึ้นโต้ตอบ กัน อยู่คืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้น ทรงเห็นว่า จะรักษา
 พระราชวัง ไว้ไม่ได้แล้ว ก็ให้ พระสงฆ์ ออกไป เจริญพระพุทธ
 สาระภาพผดย้อมแพ้ ขอแต่ชีวิตไว้ พอค่ำลงก็เสด็จ ออก
 ทรงผนวชนพระอุโบสถวัดแจ้งภายใน พระราชวัง พระยาสุรศรี จึง
 ให้เนียรเทศ พระเจ้าตาก ออกเสียจากเจ้าแผ่นดิน ให้สึกออก
 เอาตัวจำไว้ เจ้าตาก อยู่ในราชสมบัติ ได้ ๑๕ ปีก็เสีย
 พระนคร แก่พระยาสุรศรี

๑ ในครั้งนั้น พระยาสุรศรี ก็ได้ว่าราชการแผ่นดิน อยู่โดย
 ไม่มีผู้ใดจะมีกำลัง แลอำนาจ ออกติดกัน ได้ เพราะท่าน
 ผู้มีอำนาจ แลสติปัญญา สามารถจะปราบปรามการฉ้อฉลได้

คือสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นต้นนั้นก็ออกไปทัพเสีย
 ทางไกล ส่วนพวกข้าราชการที่เจ้าตากคุมเลี้ยงให้มี
 อำนาจวาสนาอยู่ในกรุงในตอนนั้น ก็ล้วนแต่เป็นคนพาล
 กันถ้วนทั่ว มีพวกอลัชชีบรรพชิต แลพวกพันสีพันลา
 เป็นต้น กระทำการทุจริตเป็นที่เกลียดชังอย่างยิ่งของ
 คนทั้งหลายทั่วไป มีสมัคพรรคพวกก็ล้วนแต่คนชั่วลาด
 ถูพลอพลึงแพลงต่าง ๆ ก็แต่ว่าพระยาสมรค์ทำการสำเร็จได้
 ถึงเพียงนั้นก็ไม่นับหมายใจได้ว่าจะสำเร็จแก่ตัวตลอดไป เพราะ
 คนทั้งหลายพากันนิยมในสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกอยู่
 เป็นพื้น ไม่มีผู้ใดจะเข้าเป็นพรรคพวกสนิทสนมกับพระ
 ยาสมรค์มากนัก ก็จำเป็นต้องว่าราชการไปกลาง ๆ ทำ
 การให้ปรากฏว่า จะระงับด้วยเหตุอันจะหาพวกพ้องผู้นิยม
 ยินดีเป็นประมาณ จึงให้ถอดนักโทษทั้งปวงที่เจ้าตาก
 ให้จำไว้นั้นออกเสียสิ้น แลเอาตัวกรมขุนอนรัทธาสังคราม
 หลานเจ้าตากกับญาติวงศ์พงษาของเจ้าตากจำไว้ด้วยกันหมด
 ฝ่ายข้าราชการแลราษฎรทั้งปวงที่เป็นโทษครั้งแผ่นดินเจ้าตาก
 ครั้นออกพ้นโทษได้ ก็พากันเที่ยวไล่จับพวกโจทย์ทั้งปวง
 มีพันสี พันลา เป็นต้น ว่าพันเสียเป็นอันมากด้วยความโกรธ
 แค้น พวกโจทย์ก็หนีไปซุ่มซ่อนอยู่ตามวัดบ้างตามบ้านบ้าง
 จนเหล่านักคุมพรรคพวกตามไปเที่ยวรบบว่าฆ่าพันกันทุกแห่งทุก

ตำบล พระยาธรรมิกราชผู้ว่าราชการแผ่นดินก็ไม่สามารถจะ
ปราบปราม ด้วยความฉลาดที่เกิดขึ้นอีกในสมัยครั้งนั้นให้เรียบ
ร้อยรายคนได้

๑ ขณะเมื่อกรุงธนบุรียังไม่เสียแก่พระยาธรรมิกราชนั้น ฝ่าย
พระยาสุริยอภัยผู้ครองเมือง นครราชสีมาทราบว่าที่กรุงเกิดการ
ฉลาด จึงออกไปแจ้งความแก่สมเด็จพระยามหากระษัตริย์
ศึกณเมืองนครราชสีมา โดยเหตุนี้ สมเด็จพระยามหา
กระษัตริย์ศึกจึงให้พระยาสุริยอภัยรีบยกกองทัพเข้ามาก่อน
พระยาสุริยอภัยก็กลับมาเมืองนครราชสีมาให้พระอภัยสุริยาอยู่
รักษาเมือง ท้าวพระยาสุริยอภัยจัดได้ไพร่พลพันเศษก็ยก
ลงมากรุงธนบุรี พอพระยาธรรมิกราชได้เข้าว่าราชการ
แผ่นดินอยู่แล้ว พระยาสุริยอภัยก็หยุดทัพตั้งรอฟังการอยู่
บ้านเดิม ณบ้านปูนเหนือสวนมังคุด

๑ ฝ่ายพระยาธรรมิกราชเมื่อพระยาสุริยอภัยยกกองทัพเข้ามา
ถึงครั้งนั้นก็จำเป็นต้องเอาใจดีต่อ ทำเป็นเชื่อเชิญมาปรึกษา
ราชการที่ว่าราชการในพระราชวังโดยอาการเป็นปรกติ แต่
ให้อัดอัดขัดขวางอยู่ในใจ ด้วยการที่คิดเกลี้ยกล่อมหาพวกพ้อง
ผู้นิยมยินดี จะเป็นกำลังคิดอ่านการแผ่นดินนั้นก็ยังไม่สำเร็จ
แน่นอนแก่ใจได้ พระยาสุริยอภัยเป็นหลานสมเด็จพระยามหา
กระษัตริย์ศึกเข้ามาตั้งอยู่เช่นนั้น ก็เห็นว่าข้าราชการ

ทั้งปวง ก็คงจะยำเกรงอำนาจ สมเด็จพระเจ้าพระยามหากระษัตริย์
 ศักดิ์ ไม่เข้ามา ผักไล่ข้างตัวเป็นแน่แท้ สมเด็จพระเจ้าพระยามหา
 กระษัตริย์ ศักดิ์นั้นเล่า นับวันก็แต่จะเข้ามาถึงกรุง แลถ้าการ
 ไปไปเช่นนั้น ความปราศรัยของพระยาสุรศักดิ์ ก็ย่อมจะไม่สมประ
 สดงค์ได้เป็นมัน คงจึงคิดอ่าน กับ พระยามหาเสนา แลพระยารามัญ
 วงษ์ ลอบ ถอดกรมขุนอนรักษ์ สงครามออกจากเวร จำยุ่งกรม
 ขุนอนรักษ์สงคราม ให้ ออกเป็นตัวคิดอ่าน กำจัดพระยาสุริยอภัย
 กรมขุนอนรักษ์ สงคราม ก็ซื้อถือเอาเงิน ใน ท้องพระคลัง ที่เจ้าตาก
 เริงรัตราษฎร มา ได้นั้นออกขนาน แจกจ่ายแก่ข้า ราชการ แล
 ทหาร ซึ่งยินดียอมเป็น พวกพ้อง ของตนนั้นเป็นอันมาก ในชน
 นั้นคนทั้งปวงก็แตกออกเป็นสองฝ่าย ที่สันดานโลภอยากได้เงิน
 ทองก็เข้าเป็นพวก กรมขุนอนรักษ์สงคราม ผู้ที่นับถือสมเด็จพระเจ้า
 พระยามหากระษัตริย์ ศักดิ์ก็มีได้รับเงิน หนีออกมาเข้า พวกพระยา
 สุริยอภัย กรมขุนอนรักษ์สงคราม เห็นว่า คนที่เข้า ข้าง พวกตัวก็มาก
 พอจะทำการได้ ก็คุมพลยกไปรบพระยาสุริยอภัย ในเวลา กลางคืน
 แลถึงจุดไฟให้ไหม้บ้านเรือนราษฎรที่บ้านปูนเหนือบ้านพระยาสุริยอ
 ภัยนั้น หวังจะให้ ไฟลามมาไหม้บ้านพระยาสุริยอภัยด้วย ไฟ
 ไหม้ติดลามมาพอลถึงบ้านพระยาสุริยอภัย ก็ดับหาติดต่อมาไม่ พระ
 ยาสุริยอภัย ให้พลทหาร ต่อสู้ รบอยู่ ด้วย พลกรมขุนอนรักษ์สงคราม
 จนเวลาเช้า ท้าพกรมขุนอนรักษ์สงคราม ก็แตกหนี ข้าม หนอง

บางกอกน้อยไป พวกพล พระยาสุริยอภัยตามจับตัวกรมขุน อนุ
 รัทษสงคราม กับพรรคพวก ได้เป็นอันมากเอาตัวจำกรบไว้ พระ
 พระยาสุรศรีทราบ ความก็ คิดย่อ ห้อ อยู่ มีอาจ ที่จะคิดเลือกส่ง ใคร
 ให้ ไปรบ กับพระยาสุริยอภัยได้อีก ก็รักษาราชการเป็นปกติ
 อยู่แต่ในพระราชวัง

๑ ส่วน สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เมื่อให้พระยา
 สุริยอภัย ยกมาแล้ว จึงแต่งหนังสือบอกข้าราชการแผ่นดินอื่น
 เป็นจลาจลไปแจ้งแก่เจ้าพระยาสุรสีห์ จึงไปตั้งทัพอยู่ ณ เมือง
 พนมเพ็ญ ฅบับหนึ่ง แลบอกไปถึงพระยาธรรมา ซึ่งตั้งทัพอยู่
 ณ เมือง กำพงดวายให้ จับ กรมขุนรามภูเบศร ส่ง ข้าม มาอีก ฅบับหนึ่ง
 แล้วให้ ทรวจเตรียมกองทัพยกจากเมืองเดียวมราชู ข้ามแม่น้ำ
 เมืองปราจีนตัดตรง มาทางทุ่งแสนแลบ ฝ่ายราษฎร ชาวเมือง
 ทราบว่า สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ยกกองทัพกลับเข้า มา
 ต่างคน ขึ้นสมยนิคียกมือขึ้น ถวายบังคมแล้วว่า “ คราวนี้ความ
 ยุคเข็ญจะสงบเรียบร้อยได้เป็นแท้ บ้านเมืองจะอยู่เย็นเป็น
 สุขสืบไป ” บ้างก็ชักชวน กัน ออกไปรับ กองทัพถึง ทุ่งแสน
 แลบ พระยาสุริยอภัย จึงให้ ปลุกพลับพลา รับ เล็ดจ ริม
 ตะพานน้ำ ท่าวัดโพธาราม แห่งฟากตวัน ออก ของกรุงธนบุรี
 (คือที่เรียกว่าท่าเตียนเดี๋ยวนี้) แล้วให้แต่งเรือพระที่นั่งกราบ
 มหาด อยรับเล็ดจ ข้าราชการ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในก็ข้ามมาคอย อยู่

เปนอันมาก สมเด็จพระเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกเสด็จถึงกรุง
 ธนบุรีขึ้นประทับพลับพลาที่พัก ข้าราชการจึงเชิญเสด็จลงเรือ
 พระที่นั่ง ข้ามฟากไปเข้าพระราชวังประทับณศาลาตามหาดไทย
 ข้าราชการทั้งหลายก็มาเฝ้าพร้อมกัน ฝ่ายพระยาสุรศักดิ์
 พระเคชาภานุภาพเปนกำลังมีรูปที่จะคิดอ่านประการใด ก็พลอย
 ประสงค์เข้าไปเฝ้ากับขุนนางทั้งปวงด้วย สมเด็จพระเจ้าพระยา
 มหากระษัตริย์ศึกจึงปฤกษาพร้อมด้วยข้าราชการทั้งปวงว่า “เมื่อ
 พระเจ้าแผ่นดินประพาศการครั้งนี้ ท่านทั้งปวงจะเห็นประการใด”
 ข้าราชการพร้อมกันมีใต๋นบายคิดอุบายเปนประธานกราบทูลว่า “พระ
 เจ้าแผ่นดินประพาศการ ทูลวิทิศด้วยราชประเพณีนี้ ก็เห็นว่าเป็น
 เลียนหนามหลักทองอันใหญ่ ทำให้สมณะพราหมณาจารย์ไพร่
 พวักเข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อนเปนอันมาก ข้าราชการทูลกราบทูล
 ถวายรู้ก็จะพากันกำเริบขึ้น จะละไว้ไม่ได้ควรให้ล่ำ
 เรืองโทษเสีย” ครั้นได้ทรงฟังคำปฤกษาดังนั้นจึงดำรัส
 ให้ล่ำเรืองโทษเจ้าตากเสียตามคำปฤกษา ผู้คุมแต่เพ็ชฌฆาตก็
 เอาตัวเจ้าตากขึ้นไป ประหารชีวิตเสียที่น่าอัศจรรย์ประลักษ์ แล้ว
 เอาศพไปฝังไว้ณวัดบางยี่เรือใต้ เจ้าตากสิ้นอายุได้ ๕๘ ปี
 ๑ ฝ่ายเจ้าพระยาสุรศักดิ์ เมื่อได้ทราบหนังสือบอกแล้ว จึง
 ให้กองทัพบก พระยายมราชเข้าล้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์ไว้แล้ว
 ก็เลิกทัพกลับมารุ่งธนบุรี ส่วนข้างพระยาธรรมาภิรักษ์กรมขุนราม

ภูเบศร จำไว้

แล้วก็เลิกทัพกลับเข้ามาเหมือนกัน

คำถาม

๑. ถามว่า พม่ายกทัพกลับมาตีเมืองเชียงใหม่ ได้รับกันอย่างไร แล้วไทยจะยกกลับเลยไปตีเมืองเชียงแสน ได้ไปตีได้เปล่า
๒. ถามว่า พม่ายกมาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือเพราะประสงค์อย่างไร เมื่อยกมาลงมาทางไหนก่อน
๓. ถามว่า เมืองพระพิษณุโลกเสียแก่พม่า เสียด้วยอย่างไรเมื่อไทยจะล่าทัพออกจากเมือง ไทยทำอย่างไรบ้าง
๔. ถามว่า ไทยล่าทัพออกจากเมืองพระพิษณุโลกแล้ว ยกเลยไปทางไหน พม่าได้เมืองพระพิษณุโลกแล้วรบพุ่งกันกับไทยอย่างไรต่อไปอีก
๕. ถามว่า โปรดให้ใครยกกองทัพไปปราบปรามพวกขบถที่เมืองจำปาศักดิ์ เมื่อปราบพวกขบถราบคาบแล้ว กลับมาได้ความชอบอย่างไร
๖. ถามว่า ใครยกกองทัพไปตีเมืองศรีสัตนาคนหุต ทำไมจึงต้องไปตีๆ ได้ๆ ไม่ได้ๆ จัยเจ้าเมืองได้ๆ เปล่า
๗. ถามว่า เมื่อกองทัพกลับจากเมืองศรีสัตนาคนหุตได้ของ

วิเศษถึงโตมาบ้าง

ขณะนั้นจลศักราชเท่าใด

๙ ถามว่า เมื่อจลศักราช ๑๑๔๑ ปีเกิดขบถขึ้นที่ไหนคือใคร
เป็นขบถ ครั้นจับตัวมาได้ให้ชำระลงโทษอย่างไร

๙ ถามว่า คั้น เหตุที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะเสียดพระจวิต
นั้นเป็นด้วยเหตุใด แล้วถึงโตมา ประกอบให้โรคกำเริบ
แรงกล้าขึ้นบ้าง

๑๐ ถามว่า พระอาการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระสติพิน
เพื่อน พังล้านไปนั้นอย่างไร แลทรงพระพิโรธรุนแรง
เหลือเกิน ไปอย่างไร

๑๑ ถามว่า ที่เมืองเขมรเกิดเหตุจลาจลขึ้นอย่างไร โปรด
ให้ใครยกทัพไปปราบปราม ได้รับพุงกันอย่างไร

๑๒ ถามว่า สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีประพฤติการ อย่างไรที่เป็น
ต้นเหตุทำให้เกิดการจลาจลขึ้นในแผ่นดิน

๑๓ ถามว่า ทำไมที่กรุงเก่าจึงเกิดขบถขึ้น ใครเป็นต้นคิด
การขบถ พระเจ้าแผ่นดินให้ใครยกกองทัพ
จับพวกขบถ

๑๔ ถามว่า ใครยกกองทัพมารบกรุงธนบุรี ได้รับกันอย่างไร
เจ้าตากอยู่ในราชสมบัติได้กี่ปีจึงเสียดพระนคร

๑๕ ถามว่า เมื่อพระยาสุรศักดิ์พระนครแล้ว ทำไมไม่ตั้งตัว
ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินเสียเอง ฤาจะให้ใคร

ครอบครองราชสมบัติ

๑๖. ถามว่า เมื่อพระยาสุริย อภัย ยกทัพเข้ามา พระยาสุรศักดิ์เชิญมาปฤชาหาหรือดี แต่ภายหลัง ใคร ยก ไปรบ พระยาสุริย อภัย
๑๗. ถามว่า พวกบุตรหลานญาติวงศ์เจ้าตาก พระยาสุรศักดิ์ให้จำไว้หมด แต่ทำไม กรมขุนอนุรักษ์สงคราม จึงออกไปรบ พระยาสุริย อภัย ได้
๑๘. ถามว่า เมื่อ ขณะเกิดการจลาจล นั้นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกไป ไหน แล้วยกกองทัพมาเมื่อไร
๑๙. ถามว่า ข้าราชการปฤชาเจ้าตากอย่างไร แล้วทำอย่างไร เจ้าตากอายุได้เท่าใด
๒๐. ถามว่า เจ้าพระยาสุรศักดิ์ แลกรมขุนรามภูเบศร์นี้ ก็ไปทัพเมืองเขมรด้วย แต่กลับมาอายุยัง ถ้ากลับมา กลับมาอย่างไร

กรุงรัตนโกสินทร์

พระบรมราชวงษ์ จักริมหากระษัตริย์ศึก

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

๑ ขณะนั้นข้าราชการ ทั้งปวง พร้อม กันกราบทูล อัญเชิญ สมเด็จพระ
 เจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก ขึ้นครองราชสมบัติปราบปรามความ
 จลาจลด้วยคุณเขื่อง ให้ร่วมมือกันแก้สมณพราหมณาจารย์อาณาประช
 ราษฎรสืบไป สมเด็จพระเจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึก ก็ทรงรับ
 ท้าย พระอาการ ทุษณิภาพ แล้วเสด็จประทับแรม อยู่ ณ พลับพลาหน้า
 โรงพระพุทธรูปนิมิตกร แก้วมรกต ดำรัส ให้ข้าราชการขุนอนุรักษ
 ธรรม ซึ่งก่อการ รบพุ่งทำให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน
 ยิ่งขึ้นอีกนั้น กรมขุนอนุรักษสงคราม ให้การ ชักทอดถึงพระยาสรรค์
 ซึ่งเป็นผู้ต้นเหตุยุยงสั่งเดิม ให้ทำการ รบพุ่ง แลบุตรหลานเจ้าตาก
 กับข้าราชการที่เข้าเป็น พวกพ้องด้วยนั้นทั้งสิ้น ได้ตัวมาชำระก็
 รับเป็นสัจย์ สมเด็จพระอนุรักษสงคราม กรมขุนรามภูเบศร์
 กับพระยาสรรค์ แลพรรคพวกที่เป็นตัวต้นเหตุสำคัญนั้น โปรดให้
 ประหารชีวิตเสียสิ้น พวกที่เป็นแต่ปลายเหตุเล็กน้อยพลอยรบพุ่ง
 ก็โปรดแต่เพียงให้ลงพระราชาอาญาบ้างจำไว้บ้างตามโทษานุโทษ
 ๑ ครั้นชำระปราบปรามพวกก่อการจลาจลเสร็จแล้ว ทรง
 พระดำริว่า ที่พระราชวังเก่าเจ้าตาก ซึ่งตั้งอยู่ ณ กรุงธนบุรี ฟาก
 ตะวันตกนั้น ภูมิประเทศไม่ดีด้วยเป็นที่คั่งน้ำเซาะอยู่เสมอ จะ
 สร้างเป็นพระราชนิเวศน์ใหญ่ก็คงจะไม่ถาวร ยืนนาน อนึ่ง พระ
 ราชมณเฑียรสถานก็ตั้งอยู่ในระหว่างพระอาราม คือวัดแจ้ง แลวัดท้าย

ตลาดกระหนาบ อยู่ทั้ง ๓ ข้าง คู่มือบังคับควร   ในขณะนั้นจึง
 ดำรัสสั่งพระยาธรรมาธิบดีพระยาวชิครนาวิให้เป็นแม่กอง มาสร้าง
 พระราชานิเวศน์ ขึ้นใหม่ ข้างฝ่ายฟากตะวันออก   ณที่ บ้านพระ
 ยาราชาเศรษฐี แล บ้านจีน ทั้ง ปวง (คือพระบรมมหาราชวังเดี๋ยวนี้)
 ให้พระยาราชาเศรษฐียกครอบครัวเงินทั้งหลายลงไปตั้งบ้านเรือน
 อยู่ใหม่ ณ หมู่สวนใต้คลองวัดสามปลื้มลงไปจนถึงเหนือคลองวัด
 สามเพ็ญ

๑   ฝ่าย กรมขุนอินทรพิทักษ์ กับพระยากำแหงสงคราม   เมื่อ
 กองทัพเขมร ยกเข้าล้อมอยู่   ไม่รู้ว่าเหตุผลประการใด คิด
 ว่าเขมรกลับเป็นขบถ จึงแต่งหนังสือบอกเข้ามายังกรุงธนบุรี แล้ว
 ก็รีบตีแตกออกจากที่ล้อมได้   รีบยกกองทัพกลับเข้ามาถึงเมือง
 ปราจีน จึงทราบว่า ผลัดแผ่นดิน ใหม่ ไพร่พลเหล่านั้น ต่าง ก็กระ
 จัดกระจายเข้ามา ทำ ครอบครัว   แต่ตัว กรมขุนอินทรพิทักษ์กับ
 พระยากำแหงสงครามนั้น   เลยหลบหนีไป ในป่า ใกล้ เขา
 บัณเฑาะว์ กรมการเมืองปราจีนบุรีมีใบบอกเข้ามารายทูต จึงโปรด
 ให้เจ้าพระยาสุรสีห์คุมกองทัพไปตามจับมาได้   ทรงพระ
 กรุณา โปรดจะ ชุบเลี้ยงไว้   โดยทรงเห็นว่า ไม่มีความผิด
 กรมขุนอินทรพิทักษ์ ไม่ยอมอยู่ จะ ขอตายตามบิดา   จึง โปรด
 ให้เอา กรมขุนอินทรพิทักษ์ กับ พระยากำแหงสงคราม ไป ประหาร
 ชีวิตเสีย

๑๑. ครั้น ณ วันอาทิตย์ แรมเก้าค่ำ เดือนหกปีชานจัตวาศกจุลศักราช ๑๑๖๕ ให้ตั้งการ พระราชพิธียกหลักเมือง สร้างพระนครใหม่ฝ่ายฟากตะวันออก รุ่งขึ้น ณ วันจันทร์ แรมสิบค่ำ เดือนหก จับการ ทำพระราชวัง ล้อมด้วยระเนียดไม้ไว้ก่อน ยังมิได้ก่อกำแพง ครั้น ณ วันจันทร์ ขึ้นค่ำหนึ่ง เดือนแปด ปุณมาลาชปีชานจัตวาศกจุลศักราช ๑๑๖๕ เป็นปีที่ ๑ ให้ตั้งการ พระราชพิธีปราบดาภิเศกโดยสังเขป รุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดี ขึ้นสี่ค่ำ เป็นวันปราบดาภิเศกสมเด็เจ้าพระยามหากระษัตริย์ศึกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในที่พระนครที่สร้างใหม่ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระวามาธิบดีที่ ๕ (ภายหลังเรียกนามแผ่นดินตามนามพระพุทธรูป ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” แลปรากฏพระนามในภายหลังอีกอย่างหนึ่งว่า “พระบาทสมเด็จพระปรมิรวงศา มหาจักรีบรมนารถ ฯลฯ พระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก” ในขณะที่นั้นพระชนม์ได้ ๕๖ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดตั้งเจ้าพระยาสุรสีห์ พิศณุวาธราช พระราชอนุชา ขึ้นดำรงในตำแหน่งสมเด็จพะเจ้าน้องยาเธอ เสด็จอุปราชภิเศกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลรับพระราชบัณฑูร (ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่า กรมพระราชวังบวร มหาสุรสีห์นาทนั้น) พระบรมวงษานุวงษ ซึ่งยังมีพระชนม์อยู่ในเวลานั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดตั้งขึ้นให้ดำรง

พระยศอยู่ในราชตระกูลเป็นลำดับตามผู้ใหญ่ผู้น้อยทั่วทั้ง ล้น

๑ ทรงตั้งพระเชษฐภคินีพระองค์ใหญ่ที่ ๑ ขึ้นเป็น
เจ้าฟ้าต่างกรมทรงพระนาม ส้มเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า
กรมสมเด็จพระเทพสุดาวดี พระเชษฐาธิราชพระองค์ ๑ จึงนับเป็น
พี่เป็นที่ ๒ ทรงนามพระเจ้าขุนรามณรงค์ท่านสิ้นพระชนม์ชีพเสีย
แต่ครั้งกรุงทวารวดียังบริบูรณ์อยู่นั้นแล้ว พระเชษฐภคินีพระ
องค์น้อย นับเป็นที่ ๓ ตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมทรงพระ
นาม ส้มเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า กรมสมเด็จพระศรี
สุทราภิรมย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นที่ ๔ กรมพระ
ราชวังบวร ๑ เป็นที่ ๕ พระภคินีพระ องค์ ๑ (ประสูติ
แต่พระมารดา ซึ่งเป็นพระมาตุจฉา) เป็นที่ ๖ ตั้งขึ้นเป็น
พระองค์เจ้า ทรงพระนาม พระเจ้าน้องนางเธอ พระ องค์
เจ้าฤกษ์ (ซึ่งปรากฏพระนาม ในภายหลังว่า กรมหลวงนริน
ทรเทวี) พระ ราชนอชาพระองค์ ๑ (ประสูติต่าง พระมาร
ดา ไปอีก) เป็นที่ ๗ ตั้งเป็น พระองค์เจ้าต่างกรม ทรง
พระ นาม พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงจักรเจษฎา

๑ กรม ส้มเด็จพระเทพสุดาวดี มีพระภคิณี พระ องค์ ๑
แต่ด้วยบุญสิ้นชีพเสีย นานแล้ว ประสูติพระโอรสธิดา ๔ พระองค์
พระ องค์ ที่ ๑ เป็นที่พระยว สร้อยภัย ผู้สำเร็จราชการ
เมืองนครราชสีมาตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม

สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอนุรักษ์เทเวศร์ ภายหลังทรงเห็นว่าพระยศยังไม่สมควรแก่ความชอบ จึงโปรดให้เลื่อนขึ้นดำรงพระยศในตำแหน่ง กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง รับพระราชบัญชา ตั้งพระราชวังอยู่ ณ สวนลั่นจิมมิดลอง บางกอกน้อย พระองค์ที่ ๒ เป็นที่พระอภัยสุริยาตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า กรมหลวงธิเบศร์บดินทร์ พระองค์ที่ ๓ เป็นที่หลวงนายฤทธิ ตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า กรมหลวงนรินทร์นเรศวร พระองค์ที่ ๔ เป็นพระธิดา ยังทรงพระเยาว์ ตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้า ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าทองคำ (ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่า กรมขุนเทพนารี)

๑๐ พระเจ้าขุนรามณรงค์ มีพระชายา ประสูติพระธิดาแด่พระโอรส ๒ พระองค์ แล้วท่านจึงล้นพระชนม์ชีพ แต่พระธิดาพระองค์นั้น พลัดไปอยู่เมืองพม่าเสียแต่เมื่อครั้งกรุงทวารวดีเป็นจลาจล ในเวลานั้นจึงยังไม่ได้ตั้ง (ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่า สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า กรมขุนรามนรินทร์สุตา) แต่พระโอรสนั้นทรงตั้งขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ทรงพระนามว่า พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าขุนเณร

๑๑ กรมสมเด็จพระศรีสุริยารักษ์ มีพระภักดาองค์ ๑ แต่ด้วยบุญ

ขึ้นรับเสด็จขึ้นในแล้วหมื่นอิน ประสูติพระโอรสธิดา ๒
 พระองค์ พระองค์ที่ ๑ เป็นพระโอรส ตั้งขึ้น
 เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
 เจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์ พระโอรสธิดาพระองค์นี้
 ยังทรงพระเยาว์ ตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้าทั้งสี่ พระองค์
 ที่ ๒ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าผดุงไม
 (ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่า กรมหมื่นชนนวิ)
 พระองค์ที่ ๓ เป็นพระโอรสสิ้นพระชนม์โดยแต่เมื่อยังเยาว์
 พระองค์ที่ ๔ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าผดุงไม
 (ซึ่งปรากฏพระนามในภายหลังว่า กรมสมเด็จพระศรีสุริเยน
 ทรามาตุ) พระองค์ที่ ๕ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลาน
 เธอ เจ้าฟ้าชาย (ภายหลังเป็นกรมหลวงพิทักษ์มนตรี)
 พระองค์ที่ ๖ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าชาย
 (ภายหลังเป็นกรมหมื่นศุภะวริ)
 ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จมีได้เสด็จเสด็จ
 ถวายราชสมบัติ มีพระอรรชชา พระองค์ ๑ (ซึ่งปรากฏ
 พระนามในภายหลังว่า กรมสมเด็จพระอนุชาธิราช)
 ประสูติพระราชโอรสและพระราชธิดา ก่อนขึ้นปี ๑๐ พระองค์
 แล้วยังพระชนม์โดย พระองค์ ยังทรงพระชนม์อยู่ในเวลา
 นั้น พระองค์ จึงทรงตั้งพระราชโอรสที่ ๑ ตั้งขึ้น

เป็นพระองค์ใหญ่ในเวลานั้นขึ้นดำรงพระยศในตำแหน่งสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระราชธิดาพระองค์ ๑ เป็น
ที่ ๕ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า กรมขุนศรีสุนทรเทพย์ (ภายหลัง
เป็นกรมหลวง) พระราชโอรสพระองค์หนึ่งเป็นที่ ๗ เป็น
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าต่างกรม ทรงพระนาม สมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเล้านุรักษ์ พระราชธิดาพระองค์หนึ่ง
เป็นที่ ๑๐ ยังทรงพระเยาว์ เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้าฝ่ายใน ทรงพระนาม สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า
ประภาวดี (ภายหลังเป็นกรมหลวงเทพวดี)

๑ กรมพระราชวังบวร ๑ มีชายาเดิมคน ๑ ประสูตร
พระโอรสธิดา พระธิดา องค์ ๑ ธา ๒ องค์ ไม่แน่ แล้ว
ก็สิ้นพระชนม์ ชีพเลยชายนั่นก็เวรร้างไป ภายหลังได้ธิดาเจ้า
เชียงใหม่มาเป็นพระชายาประสูตรพระธิดาพระองค์ใหญ่ นับว่า
เป็นที่ ๑ ทรงตั้งขึ้นเป็นเจ้าฟ้า ทรงพระนาม สมเด็จพระ
เจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าพิบูลทอง (ภายหลังเป็นกรมขุนศรีสุนทร)
๑ พระองค์เจ้าก มีพระภักดาองค์ ๑ เป็นที่นาย
กวดมหาดเล็กทรงตั้งขึ้นเป็นพระองค์เจ้าต่างกรม ทรงพระนาม
กรมหมื่นนรินทรพิทักษ์

๑ ทรงตั้งเจ้าฟ้าสุพรรณวษาโอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ประสูติแต่พระมารดาซึ่งเป็นพระราชธิดาที่ ๑ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ (ภายหลังเป็นกรมขุนกระษัตริยานุชิต)

๑ ตั้งนายเรือรบจีนจีนแล (ซึ่งได้ทำราชการมีความชอบมากมาแต่ก่อนนั้น) ขึ้นเป็นเจ้าพระยาวราชนิกุล ชื่อพระบำเรอภุทธ (ภายหลังเป็นกรมขุนล้นทรภูเบศร์)

๑ หนึ่งในครั้งนั้นยังเหลือเจ้าฟ้าหญิงแต่ ครั้งกรุงทวารวดีอยู่ พระองค์ ๑ เป็นพระราชธิดาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ เป็นพระเชษฐภคินีร่วมพระมารดาเดียวกันกับเจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิจ ทรงพระนามว่า เจ้าฟ้าพิทวดี ทรงพระกรุณาโปรดชุบเลี้ยง ไว้ให้ คงยศเป็นเจ้าฟ้าอยู่อย่างเดิม

๑ ฝ่ายข้าราชการ ทั้งปวง ก็ทรงตั้งแต่ง เลื่อนยศบรรดาศักดิ์ขึ้นตามสมควร แก่ความชอบ ตั้งพระอัครพระสุนทร เล่มียนตรา กรมมหาดไทยเป็นเจ้าพระยารัตนาพิพิธ กรมขุนายกพระยาทุกขราษฎร์ เมืองพระพิศณุโลกเป็นเจ้าพระยามหาเสนาบดีกรมพระกลาโหม พระยาพิพัฒน์โกษาเป็นเจ้าพระยาพระคลัง อธิบดีกรมพระคลัง พระอินทราธิบดีเป็นเจ้าพระยา ยมราช อธิบดีกรมเมือง เล่มียนบัน ข้ำหลวงเดิมเป็นเจ้าพระยาพลเทพ อธิบดีกรมนา พระยาธรรมาธิบดีเป็นเจ้าพระยาธรรมา

พระราชดำริเห็นว่า วัดเขื่อนแล้ววัดท้ายตลาดสองวัดนี้ แต่ก่อน
 เป็นวัดในพระราชวังไม่มีพระสงฆ์อยู่ บัดนี้ก็ย้ายพระราชวัง
 มาตั้งอยู่ฝ่ายปากถรณ์นอกแล้ว ก็ควรจะแก้ไขให้เป็นวัดมีพระสงฆ์
 อยู่ จึงโปรดให้สร้างกุฏิเสนาสน์ขึ้นทั้ง ๒ พระอาราม ตั้ง
 พระราชาคณะธรรมาธิบดี ขึ้นนิมนต์พระสงฆ์ไปอยู่เหมือนตาม
 พระอารามทั้งปวง ส่วนกรมพระราชวังบวร ก็ทรงสร้างวัด
 ขึ้นใหม่วัดหนึ่งเรียกชื่อว่าวัดทองปู้ (คือวัดชนะสงคราม) นิมนต์
 พระสงฆ์รามัญไปอยู่ ทั้งพระราชอาสนะ แลธรรมาธิบดี
 ขึ้นตามสมควร การข้างฝ่ายพระพุทธศาสนา ก็ช่วยเจริญรุ่ง
 เรืองสืบมา ส่วนราชการภายนอก คือหัวเมืองบ้นกะได้ฝ่ายเหนือ
 ทั้งปวงนั้น โปรดให้พระยาราชอาณาเขตเจ้าเมืองบรบทาย มาศ ซึ่ง
 เข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ ถัดๆ ออกไป คือ เมืองบรบทาย
 มาศตามเดิม ให้พระยาพิศดาออกไปอยู่เป็นผู้ช่วยราชการเมือง
 ๑ ฝ่ายข้างเมืองเขมร เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัวเสด็จยกกองทัพกลับเข้ามาแล้ว พระยาบรบราช (แบน)
 จึงคิดอ่านไปประจบเข้าเป็นพรรคพ้องกับสมเด็จพระเจ้าพระยา (ซุ)
 ซึ่งแต่เดิมเป็นพระยาวิบูลยราช แล้วมหาอุปราชตั้งขึ้นเป็น
 สมเด็จพระเจ้าพระยาขึ้นได้เพราะเป็นคนชอบกบฏอยู่แต่เดิม แล้ว
 พระยาบรบราชก็คิดการกับสมเด็จพระเจ้าพระยา (ซุ) จับมหาอุปราช
 (มู) กับพรรคพวกที่ร่วมคิดเป็นขบถต่อสมเด็จพระบวรมา

ด้วยกันนั้นฆ่าเสียสิ้น ตัวสมเด็จพระเจ้าพระยา (ชู) นั้นเล่า
พระยายมราชก็ลงฆ่าเสียด้วยอีก เพราะเห็นว่าเป็นพวกร่วม
คิดการ ประทุษร้ายเจ้านายของตัวด้วยกัน แล้วพระยายมราช
เห็นว่าเชื้อวงศ์เจ้านายไม่มีใครจะเป็นเจ้า ก็ทำนุบำรุงนัก
พระองค์เอง ขึ้นว่าราชการแผ่นดิน อยู่ตามเดิม ตัวพระยายมราช
รับตำแหน่งที่ฟ้าทะละ อยู่ภายหลัง มีพวกแขกจามเมืองตบของคุม
กันยกกองทัพมารบเมืองเขมร พระยายมราชเห็นจะสู้ไม่ได้
ก็อพยพครอบครัวพาไพร่พลติดาของนักองพระอุไทยราชา
มหาอุปโยราช ๘ องค์ คือนักพระองค์เอง ๑ นักพระองค์มิน
นักพระองค์อิ ๑ นักพระองค์เกา ๑ กับขนิษฐาของนักองพระ
อุไทยราชามหาอุปโยราช ๒ องค์เรียกว่าพระท้าวสองนาง แล
พระยาภลาโหม (ปก) พี่เลี้ยงนักพระองค์เองคน ๑ พวกเขมร
เข้าวัดด้วยอีก ๕๐๐ คนเศษ มีออกญาแบน ออกญานวนเป็น
หัวหน้า เข้ามาลวามิภักดิ์ในกรุงสยาม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงรับไว้ ให้นักพระองค์เอง แลพระยาภลาโหม (ปก) ไป
ตั้งบ้านเรือนอยู่ตำบลคอกกระบือก่อน แล้วภายหลังพระราชทาน
วังใหม่คือที่หลังวัดสระเกษ ซึ่งเรียกว่า วังเจ้าเขมรเดี๋ยวนี้ แต่
นักพระองค์มินนั้นมาไม่ถึงสิ้นชีพเสียกลางทาง นักพระองค์
นักพระองค์เกา ๒ องค์นี้เป็นธิดา กรมพระราชวังบวร ๑

ขอไปเลี้ยงไว้เป็นพระสนมเอก พวกเขมรเข้าวัดนั้น โปรด

ให้ไปตั้งบ้านเรือน อยู่เหนือวัดสมอราย ตัวพระยายมราช (แบน)
ก็ทรงตั้งขึ้นเป็นเจ้าพระยาอภัยภูเบศร ให้ทำราชการอยู่ในกรุง

๑ ฝ่ายข้างกรุงศรีสัตนาคนหุต เจ้าบุญดาร์เจ้าเมืองคน
เก่าที่หนีไปอยู่เมืองคำเกิดนั้นกลับมาเมือง เข้าจับพระยาสุโก
ผู้รักษามืองฆ่าเสีย เจ้าบุญดาร์ขึ้นครองเมืองอยู่ไม่นาน
ก็ตาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ จึงโปรดให้เจ้า
นนทเสนผู้บุตร ซึ่งตกอยู่ในกรุง กลับออกไปครองเมือง
ศรีสัตนาคนหุตแทนบิดา เมื่อเจ้านันทเสน กราบถวายบังคม
ลาจะกลับออกไปนั้น จึงกราบทูลขอพระบางกลับคืนไปเมือง
ด้วย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็พระราชทานให้

๑ ครั้งนั้นฝ่ายข้างประเทศยวน องเทิงกวางโอรสที่สาม
ของพระเจ้าเยียววูเวียง ได้เป็น รัชสมัยที่ ๗ ลีบเชื้อวงศ์
พระเจ้าจัวเจียน ซึ่งเป็นปฐมรัชสมัยนั้น อยู่ในเมืองเว้ มี
นายโจร ตามคนพี่น้อง คบคิดกันเป็นขบถ ควบคุมพรรคพวก
ยกกองทัพเข้าตีเอาเมืองเว้ได้ เจ้าเมืองเว้ก็พาเจ้านายเชื้อ
วงศ์หนีมาอยู่เมืองไซ่ง่อน อ้ายขบถตามมาตีเมืองไซ่ง่อนได้
จับเจ้าเมืองเว้ แลเจ้านายหลายองค์ฆ่าเสีย แล้วอ้ายขบถผู้พี่
ก็ไปตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้า ชื่อ องไกเซิน อยู่ ณ เมืองกุกเยิน ตั้งเมืองกุก
เยินเป็นเมืองหลวง ตั้งน้องที่ ๒ ขึ้นเป็นเจ้า ชื่อ องบากบิณ
เยืองอยู่ ณ เมืองไซ่ง่อน ตั้งน้องที่ ๓ ขึ้นเป็นเจ้า

ชื่อ องเชียงเจียง บัณฑิตชาวเมืองเว้

๑ ฝ่าย องเชียงเจียง (บุตร องกลางเวียง ซึ่งเป็นพี่ชาย องเจียง
 กวางเจ้าเมืองเว้ ที่อ้าย ขมดฆ่าเสียนั้น) เห็นพวก ขมด ไปอยู่
 ในป่า แล้วภายหลัง มี จี ผู้หนึ่งเกลี้ยกล่อมผู้คนยกมาตีเมือง
 ไช้ก่อน องเชียงเจียงเห็นอยู่ไม่ได้ ก็หนี ไปเมือง กุญเงิน ใน
 ผู้นั้นได้เมือง ไช้ก่อน แล้วก็มาเชิญ องเชียงเจียงไปเป็นเจ้าเมือง
 องเชียงเจียงจึงตั้ง จี ผู้นั้น ขึ้นเป็น เจ้าเมือง ขุนนางผู้ใหญ่
 มาไม่นาน องเชียงเจียง กลับคิด การ กำเริบ ปรักถนุน จะ เอา สมบัติ
 เสียเอง ก็คิด ชะดวรางยาพิษ ให้ องเชียงเจียงกิน องเชียงเจียง
 รู้ทัน ก็จับ องเชียงเจียงฆ่าเสีย ขณะนั้น พวกพวกของ ไทจีน ยกกอง
 พัดมาจะตีเอาเมือง ไช้ก่อนคืน ฝ่าย องเชียงเจียง รู้ความก็
 อดระอา ร่ำม อยู่ เพราะ ปรักพวก ขมด ในเมือง ก็ยังไม่เห็นจะ
 รวบรวม ฝ่าย ศักนระกเมือง ก็ยกมาตี ครั้น จะ อยู่
 ด้วย กับ พวกของ ไทจีน ก็กลัว ว่า ขมด พวกของ ไทจีน จะ กำ
 เริบ ขึ้น ภายใน จะ ได้ ความ ลำบาก เมื่อภายหลัง องเชียงเจียง
 มีความขัดขวาง อยู่ ดังนั้น ก็จำเป็นต้องทิ้งเมือง ไช้ก่อนเสีย เพยพ
 ครอบ ครวญหนีเข้ามา อาศัยอยู่ ที่เกาะกระบับ ในแขวงกรุงสยาม
 ๒ ขณะนั้น พอโปรดเกล้าฯ ให้ พระยาชลบุรุษ กับ พระยาระยอง
 ออกไปลาดตระเวน สัตย์ ไป พบ องเชียงเจียง เข้า จึงพูดเกลี้ยกล่อม
 องเชียงเจียง ๗ ก็ยอมสวามิภักดิ์ ขอ ฟัง พระบรมโพธิ์สมภาร

แห่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม พระยาชลบุรี
 บอกลงองเชียงลือเข้ามา ทรงพระกรุณาโปรดรับไว้ให้บ้านเรือน
 อยู่ณตำบลบ้านคันลำโรง (ที่เป็นบ้านกงสุลโปรตุเกสเดี๋ยวนี้)
 ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง ตามอย่างเจ้าประเทศราชเหมือนนัก
 พระองเอง

๑๑. ลุปฺพิลศักราช ๑๑๕๕ ปีเถาะเบญจศก เป็นปีที่ ๓
 ฝ่าย ข้างราชวังบวร ๑ เกิดขบถย้ายบันฑิต ๒ คน
 เข้ามาแต่เมืองนครนายก ลำแดงการโกหกยกย่องตัวว่าเป็น
 ผู้วิเศษมีวิชาความรู้ล่องหนหายตัวได้ ไปคบคิดกับพวกหญิงวิเสท
 ปากบอดรฝ่ายพระราชวังบวร ๑ แต่งตัวปลอมเป็น ผู้หญิง
 เขา คบซ่อนไว้ภายใน ปนเข้าไปทางประตูคืนวังนำกับ
 พวกหญิงวิเสท ขึ้นไปแอบซ่อนอยู่หลังข้างบ้านพระทวารพระราช
 มณเฑียร ทางที่จะเล็ดจลงทรงบาตร หวังจะคอยทำร้าย
 กรมพระราชวังบวร ๑ แต่วันนั้นเผอิญให้ทรงพระราชดำริจะมา
 เฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็หาได้เล็ดจออกทางพระทวารมุนั้น
 ไม่ มาเล็ดจลงทางพระทวารข้างหน้าเลยลงมาในพระราช
 วังหลวง อ้ายบันฑิตทั้ง ๒ แอบคอยอยู่หาได้โอกาส
 ที่จะทำร้ายไม่ จนมีพนักงานเฝ้าที่ไป พบเข้าก็ร้องฮือฮึง
 ลงมาบอกข้าราชการ ข้างหน้าเข้าไปจับอ้ายขบถได้ทั้ง ๒ คน
 ให้ชำระให้ การขัดถึงข้าราชการ ทั้งวังหลวงวังหน้าเป็นหลายนาย

กับ พวกหญิง วิเลท ปากชาตร ด้วย   ขำระ สอดสวน ได้ความจริง
 ดำรัสให้ ประหาร ชีวิต พวกขบถเสีย ทั้งสิ้น

๑   ฝ่าย ข้าง เมืองเขมร   ตั้งแต่ พระยายมราช (ที่เป็น
 พระยาอภัยภูเบศร)   พา นักพระองค์เองหนีพวกแขกจามเข้ามา
 อยู่ใน กรุงสยามเสียแล้ว   ที่เมืองเขมร ก็ปราศจากเจ้านาย
 หาผู้ปกครองแผ่นดินมิได้   ส่วนเสดกแขกผู้เป็น หัวหน้า ในพวก
 แขกจามที่ยกมารบ   ก็เข้าตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าอยู่ที่เกาะละว้า
 ในแดนเขมร ตั้งแขกจามพวกพ้อง ของตนขึ้นเป็น ขุนนางหลายคน
 แล้วตัวขึ้นเป็น พ้า ทละหะ   ยกไป จับ ส่วนเสดกแขกฆ่าเสีย
 แล้ว พ้า ทละหะ ก็มี ใบบอกเข้ามา กราบทูล ขอนักพระองค์เองออกไป
 ครองเมืองเขมร   จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ มีตราตอบออกไปว่า
 นักพระองค์เองอายุยังเยาว์นัก   อนึ่งบ้านเมืองเขมร ก็ยังไม่ราบ
 คาบ   จะให้ ออกมา ครองเมือง ในขณะนี้ ก็เห็นว่า จะรักษา
 ตัวไปไม่ได้   เกรงจะมี โภยอันตราย ขึ้นภายหลัง ขอให้งดไว้ก่อน
 ครั้งนั้น จึงโปรดเกล้า   ๑   ให้เจ้าพระยาอภัยภูเบศร ออกไปครอง
 แผ่นดินเขมรแทน   เจ้าพระยาอภัยภูเบศร ก็กราบ ยัง คมดา ออก
 ไป ถึงเมืองเขมรแล้ว   จึงจัด ให้ พระยาเขมรเชิญ พระขรรค์
 ไชยศรี   ซึ่งเป็น ของเก่า ครั้ง พระเจ้า ประทุมสุริยวงศ์ ส่งเข้ามา
 ถวายในบัดนั้น

๑   ฝ่าย การ สถาปนาพระนคร   ดำรัสให้ จับ การก่อสร้าง

พระราชวังหลวงพระราชวังบวร ๑ แลสร้างพระราชมณเฑียร
สถานทั้งข้างหน้าข้างในขึ้น หนึ่งให้สถาปนาพระอารามขึ้น
ภายในพระราชวังหลวง พระอารามหนึ่ง สำหรับจะได้เชิญ
พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกตมาประดิษฐานไว้ ไม่เป็นวัดพระ
สงฆ์อยู่ ล้วนกรมพระราชวังบวร ๑ ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดสลักขึ้น
ใหม่ทั้งพระอาราม ชื่อนานนามว่าวัดนิพพานาราม การที่ก่อ
สร้างซ่อมแปลงครั้งนั้นยังไม่สำเร็จ

๐ ในบั้นนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ ให้พระยานคร
หลวงศรีเป็นแม่ทัพยกกองทัพออกไปกรุงกัมพูชา ให้เกณฑ์
กองทัพเขมรเข้าบรรจบบนยกไปตีเมืองไซ่ง่อน คืนให้ลงเชียงสือ
แม่ทัพนายกองทั้งปวงก็ยกกองทัพไป เกณฑ์ กองทัพเขมร
ได้ แล้วยกกองทัพเรือไปตีเมืองสะเตง ซึ่งเป็นหัวเมือง
ฝ่ายยวน องค์เวียงผู้รักษาเมืองไซ่ง่อน แต่งทัพเรือ
ให้ยกขึ้นมาบ้องกันเมืองสะเตงไว้ พระยานครหลวงศรี ออก
ต่อสู้กับทัพยวน ๆ แดกพ่ายไปหลายครั้ง กองทัพไทยได้
เรือแล้วเผาไฟรพลงเครื่องศาสตราวุธของยวนเป็นอันมาก แล้วย
พระยานครหลวงศรีกลับลงคืนให้แก่ยวนเสียหมด พระยาวิชิต
ณรงค์แลแม่ทัพนายกองที่ไม่เข้าด้วย ก็ลอบมีใบบอกเข้ามา
กราบบังคมทูล คำว่าให้มีตราหากองทัพกลับมาถึงจึงให้
ชำระพระยานครหลวงศรี กับแม่ทัพนายกองทั้งปวง ได้เป็นผู้

รู้เห็นร่วมคิดด้วยอีก ๑๒ คน
ทั้งสิ้น

ดำรัสให้ประหารชีวิตเสีย

๑. ลุบจุลศักราช ๑๑๔๖ ปีมโรงฉก เป็นปีที่ ๓

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ

เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เป็นแม่ทัพเรือ ยกกองทัพไปตีเมือง

ไซ่ง่อนอีก ให้พระยาวิชิตณรงค์เป็นแม่ทัพบกยกไปเกณฑ์

ทัพเขมร เข้าสมทบไปด้วยอีกทางหนึ่ง ทัพบกพระยาวิชิตณรงค์

ยกไป ทางแพรกพระยารามัญ ได้รับชัยชนะหลายครั้ง

ยวนสู้ไม่ได้ก็ถอยไป พระยาวิชิตณรงค์ล่องไปเมือง

เบียมทราย ยกไปตีบ้านบ้าย ฝ่ายสมเด็จพระเจ้า

หลานเธอ ยกกองทัพเข้าทางปากน้ำเมืองบ่า ลักยกเลยเข้า

คลองวามนาว แต่จะไป ออกปากคลองวามนาวข้างโน้นยัง

ไม่ได้ ด้วยยวน มาตั้งขัดตาทัพรักษาปากคลองอยู่ ทัพเรือ

ฝ่ายไทยยกขึ้นตั้งค่ายอยู่บนบก หมายจะตีทัพยวนเสีย

ให้แตกก่อน แล้วจึงจะลงเรือยกลงไปได้โดยง่าย ฝ่าย

ยวนเห็นไทยยกขึ้นตั้งอยู่บนบก ก็ให้กองทัพยกอ้อมมา

ปิดปากคลองวามนาวข้างด้านหลัง ทางที่เข้าไปนั้น

เสียอีกทางหนึ่ง ทัพยวนปากคลองข้างโน้นก็ตีรุกขึ้น มา

ทัพยวนปากคลองข้างนี้ก็ตีลงไป ทัพไทยตั้งอยู่ใน

ระหว่างศึกกระหนาบทั้ง ๒ ข้าง ก็ทั้งเรือแลฝั่งของเสีย

เปนอันมาก แต่ขึ้นบกก็เข้าไปในแดนกรุงกัมพูชา ฝ่าย
 ท้าพระยาวชิรธรมงคล รู้ว่าทัพเรือแตกก็ทิ้งค่ายบ้านบ้ายุงเสีย
 หนีมาบ้าง ทัพยวนทั้งบกทั้งเรือได้ไชยชนะแล้วก็มีได้
 ยกติดตามมา เก็บแต่เรือแลเครื่องศาสตราวุธเสบียงอา
 หารไปได้เปนอันมาก ทัพไทยเข้าตั้งพักอยู่ณะเมือง
 กัมพูชา แล้วบอกข้อราชการเข้ามากราบทูล
 ทรงทราบ จึงโปรดให้มีตราหากองทัพกลับเข้ามา แล้ว
 ดำรัสให้ลงพระราชอาญาจำสมเด็จพระเจ้าหลานเธอกรมหลวง
 เทพหริรักษ์ กับแม่ทัพนายกองผู้ใหญ่ซึ่งแตกทัพยวนนั้นเสีย
 ด้วยทั้งสิ้น ครั้นนานมาสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอทั้ง ๒
 พระองค์ กราบทูลขอพระราชทานโทษจึงโปรดให้ออก
 จากเวรจำพ้นโทษด้วยกันทั้งสิ้น

๑ ในบั้นนั้นทรงพระกรุณาโปรดให้ซุกหีบศพเจ้าตากขึ้นตั้ง ณ
 เมรุวัดบางยี่เรือใต้ ให้มีการมหรสพแลพระราชทานพระสงฆ์
 บัณฑิตแล้วก็ได้ถึงพระราชทานเพลิงทั้ง ๒ พระองค์

๑ ครั้นมาณปลายปีพระยานครราชสีมาถวายช้างดีปลาค
 ช้าง ๑ พระยาราชบุรีถวายช้างเนียมช้าง ๑ โปรดให้มีการ
 สัมโภชขึ้นระวางพระราชทานนามช้างเมืองนครราชสีมา ว่า
 พระบรมไกรสรบวรสุประดิษฐ์ ฯลฯ ช้างเมืองราชบุรี พระราช
 ทานนามว่า พระบรมไกรสรบวรบุษปพันต์ ฯลฯ

6) $\frac{1}{2}$

๑. ภูมิจุลศักราช ๑๑๕๗ ปีมีเสด็จลี้ภัยตก เปนปีที่ ๕ ทรง
พระกรุณาโปรดให้ตั้งกองลักเลขหมายหมู่ แล้วเกณฑ์ตัวเลข
ทำอิฐ ก่อกำแพง พระนคร ให้ รื้อ บั่ม วิชเยนทร์ ประดิษฐ์
แล้วรื้อกำแพงเมืองธนบุรีเก่า ด้านตะวันออก ตลอดไปตามคลองคู
เมืองเก่า (คือคลองคัพาน ข้าง โรงสีเดิวนั้น) ข้างใต้
ตั้งแต่ปากคลองตลาด จนถึงปากคลอง โรงไหม ข้างด้าน
เหนือ นั้น ทั้งสิ้น แล้ว ก่อ กำแพง พระนคร ด้านตะวันออกใหม่ด้านเหนือ
ก่อ ประจบ กำแพงเก่าตั้งแต่ปากคลอง โรงไหม แล้วขยาย
กว้าง ออก ไป ถึงบางลำภูบางขุนพรหมเลยมา ด้านตะวันออกถึงวัด
ละแวก แล้วเลยมา ด้านใต้ ถึงปากคลองตลาดก่อประจบ
กำแพงเก่าที่รื้อออกเดิมนั้น ก่อ บั่ม รอบ พระนคร ๑๔ บั่ม
วางระยะห่างกัน ๑๐ เส้นบ้างไม่ถึงบ้าง ให้ชุดคลองคู

พระนคร ด้านตะวันออกใหม่ ฝ่ายใต้ตั้งกำแพงปากคลอง โข่งอ่าง
ไป ออกบางลำภูเป็นปากคลองฝ่ายเหนือ แล้วขุดคลองตลอด ตั้ง
แต่คลองคูเมืองเดิม ไป ออกคลองรอบกรุงลง คลอง (คือคลอง
วัดเทพธิดา อยู่ฝ่ายเหนือ คลองหนึ่ง คลองวัดสุทัศน์ อยู่
ฝ่ายใต้ คลองหนึ่ง) ขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่ง
เรียกว่า คลองมหานาค แล้วพระราชทานนามวัดสะแก
เปลี่ยนใหม่ว่า วัดสระเกษ เพราะเมื่อเสด็จ กลับ จากทัพเมือง
เขมร มา อยู่ด ั ประทับทรงเครื่องที่นั่น

๑ ครั้นการสถาปนาพระนครใหม่สำเร็จแล้ว จึงมีพระบรม
ราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเศก
ใหม่อีกครั้งหนึ่งเสร็จแล้ว จึงให้ตั้งการ สมโภชพระนคร แล
ฉลองวัด พระแก้วติดต่อกันไป ให้ตั้งต้น กัลปพฤกษ์ ตั้ง โรง
ทานรายรอบ พระนคร มีพระสงฆ์ ล้วนพระพุทธรณ์ บนเชิง
เทินกำแพงเสมาละองค์ รอบ พระนคร มีการ มหรสพสมโภช
ต่าง ๆ เป็นอันมาก ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ศีลทานเป็น
การใหญ่ ชนานนามพระมหานครใหม่ว่า กรุงเทพมหานคร
บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุทธยา ชลบุรี (มา เมื่อแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงบวร
รัตนโกสินทร์ เป็น อมรรัตนโกสินทร์) วัดพระแก้วนั้น ชนาน
นามว่า วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

๑ ฝ่าย ข้าง พุกาม ประเทศ พระเจ้า ปดุง ได้ ครอง ราช
 สมบัติ ณะเมือง อังวะ สร้างเมืองหลวง ขึ้นใหม่ฝ่ายตะวันตก
 ให้ชื่อว่าเมือง อมรปุร ครั้น พระเจ้า ปดุง ครอง ราชสมบัติ
 อยู่มาได้ทราบข่าวไปว่า ที่กรุง สยาม ผลัดแผ่นดินใหม่ ก็คิด
 จะมาทำสงครามกับไทยอีก จึงตระเตรียมกองทัพ จัดให้
 เนมโยคบุตรเป็น แม่ทัพหน้าคุมพลสองพันห้าร้อย ให้แกง
 หุ่นแมงยีเป็น แม่ทัพคุมพลสี่พันห้าร้อย ยกมาทางเมืองมฤ
 ตีหัวเมืองตะวันตกทางหนึ่ง ให้ยิหุุ่นเป็นแม่ทัพคุมพลสามพัน
 ยกมาตีเมืองกลางทางหนึ่ง ให้ทวายหุุ่นเจ้าเมืองทวายคุม
 พลสามพันเป็นทัพหน้า นอกแฉกคิดหุุ่นคุมพลสี่พันเป็นแม่ทัพ
 จักเดินไปคุมพลสามพันเป็นทัพหนุน ยกเข้าทางด่านเจ้าขว้าว
 มาเมืองราชบุรีทางหนึ่ง แลทางเมาะตะมะนั้น ให้เมียน
 หุุ่นเป็น แม่กองทัพหน้า ที่ ๑ คุมพลหมื่นหนึ่ง ยกเข้ามา
 ทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ให้เมียนหุุ่น คุมพลห้าพันเป็นทัพ
 หน้า ที่ ๒ ให้ตะแคงกามะราชบุตรที่ ๓ คุมพลหมื่นหนึ่ง
 เป็นทัพหน้า ที่ ๓ ให้ตะแคงจักรราชบุตรที่ ๒ คุมพลหมื่นหนึ่ง
 เป็นทัพหน้า ที่ ๔ แล้วถึงทัพหลวงพระเจ้าปดุงเป็น
 ที่ ๕ ให้ แฉงวังมุ เป็น กองหน้า ของทัพหลวง มหยอกวัง
 มุเป็นแม่กองปักขวา ตองแวงมุเป็นแม่กองปักซ้าย นอกแฉง
 มุเป็นแม่กองทัพหลัง รวมทั้งห้าทัพนี้ ไพร่พลห้าหมื่นห้าพันยกมา

ทางเมืองกาญจนบุรี ให้ชุกของเวระจ่อแท่งคุมพลล้ามพันแปน
แม่ทัพ จอช้องนรทาคุมพลล้ามพันแปนทัพหนุน ยกมา
เมืองตากทางหนึ่ง ให้ละโคมะทาสิริยะอุจนาเป็นแม่ทัพใหญ่
คุมพลสองหมื่นล้ามพันยกมาทางเมืองเชียงใหม่ ดิหัวเมืองฝ่ายเหนือ
ทางหนึ่ง พม่ายกมาครั้งนั้น หลายทัพหลายทาง รวมรู้พล
พม่า มอญ ทวาย ยะไข่ กระแซ ลาว
ลื้อ เงี้ยว เป็นพลแสนหนึ่งกับล้ามพัน
พระเจ้าปดุงให้อิน แซมะมหาอุปราชราชบุตรผู้ใหญ่ อยู่รัก
เมืองอังวะ แล้วก็ยกกองทัพทั้งปวงเข้ามา กองทัพหลวงซึ่ง
มาทางเมืองเมะตะมะนั้นเร่งให้กองทัพหน้าที ๑ เดินทัพ
เข้ามาถึงด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ล่วงเขตรแดนสยามเข้า
มาก่อนทัพทางอื่น

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบ จึงดำรัสให้
ประชุมพระบรมวงษานุวงษ แลเสนาบดีปฤชาราชการสัง
ครามอยู่หลายเวลา ในระหว่างนั้นหนังสือบอกข่าวศึกพม่าทาง
เมืองชุมพร ถลาง กาญจนบุรี ราชบุรี ตาก กำแพงเพชร
สุโขทัย พระพิศณุโลก ลวรรคโลก นครลำปาง
ก็มาถึงเมือง ๆ กัน เป็นลำดับ

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงโปรดให้สมเด็จพระ
พระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร เสด็จยกกองทัพไปรับ
พม่า ข้างศึกทางเมืองกาญจนบุรีทางหนึ่ง ให้เจ้าพระยาธรรมา

อธิบดียกกองทัพไปรับพม่าทางเมืองราชบุรีทางหนึ่ง ให้ม
เด็จพระเจ้าหลานเธอกรมพระราชวัง ๑ หลัง ได้ตั้งยกกอง
ทัพไปรับพม่าทางเหนือทางหนึ่ง กรมพระราชวังบวร ๑ จึง
จัดให้พระยากลาโหมราชเสนา กับพระยาจำแลนยากรเป็น
กองหน้า เจ้าพระยารัตนาพิพิธเป็นเกียกกาย พระเจ้าน้อง
ยาเธอกรมหลวงจักรเจษฎาเป็นยุทโธปกรณ์ทัพ ทัพกรมพระ
ราชวังบวร ๑ เป็นทัพหลวง พระยามนเทียรบาลเป็นกองหลัง
รวมไพร่พลทั้ง ๔ ทัพเป็นคนล้าหมื่น ยกกองทัพไปถึง
ตำบลลาดหญ้าเหนือเมืองกาญจนบุรีตั้งทัพหลวงอยู่ที่นั่น ให้
กองทัพทั้งปวงตั้งค่ายรายกันชักรับสกัดตลอดถึงกันทุก ๆ ค่าย
แล้วให้พระยามหาโยธาคุมกองมอญตามพัน ยกออกไปตั้ง
ค่ายขัดทัพพม่าอยู่

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาธรรมาธิบดี เจ้าพระยาบวรราชกุม
พลห้าพัน ยกกองทัพออกไปตั้งค่ายอยู่เมืองราชบุรีเป็น
หลายค่าย ล้วนกรมพระราชวัง ๑ หลังกับกรมหลวงนรินทร์
นเวศวร์ ถียยกกองทัพไปตั้งทัพหลวงอยู่ ณ เมืองนครสวรรค์ ให้
พระยามหาเสนา กองหน้าไปตั้งอยู่ ณ เมืองพิจิตร ให้เจ้าพระ
ยาพระคลังกองหลังตั้งค่ายอยู่ ณ เมืองไชยนาทบุรี คอยขัด
ตาทัพพม่าทางด่านเมืองอุไทยธานี รวมไพร่พลในกองทัพฝ่าย
เหนือเป็นคนหมื่นห้าพัน

๑ ฝ่ายทัพพม่าทางพระเจดีย์ ๑ กอง ทัพหน้า ๑

ยกมาถึงด่าน กราม ช้างเข้าตีทัพพระยามหาโยธาแตก แล้วก็ยก
ล่องเข้ามาถึงตำบลลาดหญ้า ทัพหน้าที่ ๒ ก็ยกหนุน
มาถึงให้ตั้งค่ายรายกันลงที่นั่น ทัพหน้าที่ ๓ ยกหนุน
มาตั้งค่ายอยู่ที่ท่าดินแดง ทัพหน้าที่ ๔ ตั้งอยู่ณตำบล
สามชัย ทัพพระเจ้าปดุงตั้งค่ายใหญ่อยู่ณด่านพระเจดีย์ ๙ องค์
คอยส่งเสบียงอาหารแก่ทัพหน้าทั้ง ๔ ทัพอยู่มิได้ขาด

๑ ฝ่ายกรมพระราชวังบวรฯ จึงมีพระราชบัญชาให้ดำรัสสั่ง
ให้แม่ทัพนายกองยกพลออกโจมตีค่ายพม่าเป็นสามารถ แล้ว
ให้พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าขุนเณรคุมทัพเป็นกอง
โจรยกไปคอยถ่วงสกัดตีตัดอ่องลำเลียงพม่า อยู่ที่ตำบลพุไกร
อย่าให้พม่าส่งลำเลียงถึงกันได้ ฝ่ายข้างทัพพม่าให้ทำหอรบ
ขึ้นณค่าย เอาปืนใหญ่ขึ้นบนหอรบยิงเข้ามาในค่ายไทย
ทัพไทยจึงเข็นปืนลูกม่้อออกไปตั้งหน้าค่าย แล้วยิงเอาค่าย
พม่าแตกหอรบทำลายลงเป็นหลายแห่ง ไพร่พลพม่าลุกขึ้น
ลูกม่้อล้มตายเสียก็เป็นอย่างนี้มาก พม่ามีอาจยกออกนอกค่าย
ได้ ทั้งเสบียงอาหารก็ส่งกันไม่ถึง ถอยกำลังลงก็รักษา
แต่ค่ายมั่นไว้กรมพระราชวังบวรฯ เห็นว่าพม่าครั้นคร้ามลง
ดังนั้น จึงทรงพระดำริเป็นอุบายศึก ถึงเพลากลางคืนให้
ผู้คนข้างม้ารี้พลลงมายังเมืองกาญจนบุรี ครั้นเพลากลางคืนก็
ยกกลับขึ้นไปยังค่ายหลวง ทำดังนั้นทุกวันไป พม่าขึ้นดู
บนหอรบเห็นดังนั้น ก็สำคัญว่า กองทัพไทยยกหนุนเนื่องกันขึ้น

ไปเสมอมิได้ขาด ก็ยิ่งคิดย่อท้อเป็นอันมาก จึงมีพระ
มัทนุร ดำรัสสั่งให้นายทัพนายกอง ยกพลทหาร ออกระดม ค่าย
พม่า ทุกทัพทุกกอง เอาปืนใหญ่ ออกระดมยิงค่ายพม่า หักพัง
ทำลายลงหลายค่ายพล พม่าต้องรบอยู่ตั้งแต่เช้าจนค่ำ เห็น
เหลือ กำลังจะสู้รบ ไม่ได้ก็แตกฉาน พ่ายหนีไปทุกค่าย กอง
ทัพไทย ยกติดตามทัพพม่าไป จนสุดแดนเมืองกาญจนบุรี ล้วน
กองโจร พระองค์เจ้า ชนเนร ก็ยกออกก้าวลัดดีทัพพม่า
จับได้ผู้คนช้างม้าเครื่องสาตราวุธเป็นอันมาก

๑ ฝ่ายกองทัพตะแคงกามะทัพหน้า ที่ ๓ ตะแคงจกทัพหน้า
ที่ ๔ ทัพหลวงพระเจ้าปดุงที่ ๕ ได้แจ้งว่าทัพหน้า ที่ ๑ ที่ ๒
แตกสิ้นแล้ว ก็พากันเลิกทัพกลับไปตั้งอยู่ ณ เมืองเมาะตะมะ

๑ กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อมีไชย ชำนะแก่พม่า แล้วแล
ได้ทราบข่าวทัพพม่าทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ เลิกไปสิ้น
จึงให้มีหนังสือบอกลงมา กราบ บังคมทูล พระกรุณาณะ กรุงเทพฯ ฯ
แล้วก็ดำรัสให้พระยา กลาโหมราชเสนา พระยา จำ แล่นยาก
กองหน้ายกล่วงหน้าไป ช่วยการทัพทางเมืองราชบุรี ก่อน แล้ว
จึงเสด็จยกทัพหลวงตามไปยังเมืองราชบุรี

๑ ฝ่ายทัพพม่าที่มาทางเมืองทวายนั้น เดินทัพล่ามา
ช้าไม่พร้อมกัน ต่อทัพทางลาดหญ้าแตกไปแล้วจึงมาถึง ทัพ
เจ้าเมืองทวาย กองหน้าล่วงด่านเจ้า ขว้าวเข้ามาตั้งอยู่นอกเขายู
แขวงเมืองราชบุรี ทัพจิกลินโย่กองหนุน ยกมาตั้งอยู่ ณ ด่าน

เจ้าชว้าว นอกแฝกคืดทวนแม่ทัพอยู่ ณ ตำบล ทั้งชาติ

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาธรรมา เจ้าพระยายมราช ซึ่งยก
ทัพไปตั้งรับ พม่า ณ เมืองราชบุรี นั้น มีความประมาทหาได้
ให้ไพร่พล ออกลาดตระเวนเขตแดนไม่ ก็ไม่ทราบว่าทัพ
พม่า ยกมาเมื่อไร ล้วนทัพพระยาตากโฮม พระยาจำแลน
ยกอ้อมเข้ามาพบพม่า ซึ่งตั้งอยู่นอกเขาสูงเข้า ก็ขับพลทหาร
เข้าโจมตีหักค่ายพม่า ต่รบกันเป็นสามารจน ถึงตลุมบอน
พม่าต้านทานมิได้ ก็แตกหนีพ่ายไปเป็น ओดหม่าน พลทหาร
ไทยไล่รุกติดตามไป ปะทะทัพหนุน ซึ่งตั้งอยู่ ณ ด้านเจ้า
ชว้าว ก็พลอยพากันหนีแตกหนีไป ล้นมิได้อยู่สู้รบ ทัพ
ไทยจับได้ไพร่พลพม่า แลเก็บเครื่องศาสตราวุธได้เป็นอันมาก
จึงบอกส่งเข้ามายังกองทัพหลวง พอทัพหลวงถึงเมืองราช
บุรี ได้ทรงทราบหนังสือบอก จึงให้ลงพระราชอาญา แก่
เจ้าพระยาธรรมาเจ้าพระยายมราช ที่ประมาทต่อราชการ
นั้นแล้ว ถอดเสียจากอานาศักดิ์ แล้วก็เลิกกองทัพทั้งปวง
คืนกลับยังกรุงเทพ ๑ มหานคร

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดำรัสปลุกษา ข้าราชการ
การศึกพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๑
ว่า พม่า ยกกองทัพมาครั้งนี้หลายทิศหลายทาง ตลอดทั้งเหนือ
ใต้ฝ่ายตะวันตก แต่บัดนี้ปราบปรามทีใกล้ ได้ไชยชนะแล้ว
ยังแต่ทางเหนือแลทางเทลดตะวันตก ยังหาได้ปราบปรามให้

สิ้นเสียง คัทรุ ไม่ จึงโปรดให้สมเด็จพระเนชาธิราช เสด็จ
ยกกองทัพไป กำจัดปัจจามิตร พม่าทางทะเลตะวันตก แต่ข้างฝ่าย
เหนือนั้น จะเสด็จยกพยุหโยธาทัพหลวงไปปราบปรามหมู่
ปักษ์จะให้เรียบร้อยราบคาบลงจงได้ กรมพระราชวังยวร
ก็ตระเตรียมกองทัพเรือพร้อมเสร็จ เสด็จยาตรา นาวาทัพหลวง
โดยท้องทะเลใหญ่ตรงไปเมืองชุมพร

๑ ล้วนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริถึงกองทัพ
พม่า ซึ่งยังบอกเข้ามาทางเหนืออีกทาง ๑ นั้น โปรดให้ข้า
หลวงเชิญ กระแสพระบรมราชโองการ ขึ้นไป กำจัดเร่งกรม
พระราชวังหลังให้ทำการสงคราม แล้วก็เสด็จยกพยุหโยธา
ทัพหลวงตามขึ้นไป โดยทางชลมารค พอถึงเมืองอินทบุรี
ก็ตั้งค่ายหลวงอยู่ดประทับอยู่นั้น

๒ ฝ่ายกองทัพพม่า ซึ่งมาทางเมืองเชียงใหม่ ครั้นเมื่อ
มาถึงเมืองเชียงแสน ละโว้มหาลวิยोजनाแม่ทัพใหญ่ จึง
แยกกองทัพ ให้เนมโยลหิ์ชยุเปนแม่ทัพยกมาตีเมืองสวรรค
โลกเมืองสุโขทัย เมืองพระพิศณุโลก แล้วให้อาประ
กามณีเปนกองหน้า ตัวละโว้มหาลวิยोजनाเปนแม่ทัพ ยก
มาตีเมืองนครลำปาง ให้ตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ พระยาภาวดี
เจ้าเมืองเป็นคน แขงทัพศึก ก็ต่อสู้เบียดกัน เมืองไว้ได้ โดย
สามารถ ฝ่ายเนมโยลหิ์ชยุซึ่งยกทัพมาตีเมืองสวรรคโลก
เมืองสุโขทัย เมืองพระพิศณุโลก ทั้ง ๓ เมืองนี้ไม่มี

ใครดูรบเพราะผู้คนเลวียงอาหารเบาบาง ด้วยยุบยับมาแต่
 ครั้งศึกเวทพญานี้ พระยาผู้รักษามืองทั้ง ๓ เห็นว่าจะ
 ค้านทานมิได้ จึงอพยพไพร่บ้านพลเมืองหนีเข้าป่าเลี้ยลัน
 พม่าแม่ทัพยกถ่วงเฉยเมืองทั้ง ๓ ลงมาตั้งอยู่ ณ ปากน้ำพิง
 ฟากตะวันออก ฝ่ายชุกองเวระจอกแห่งแม่ทัพซึ่งยกมาทาง
 เมืองตาก ครั้นยกมา พระยาตาก พระยา กำแพงเพชร
 เห็นเหลือกำลังจะต่อรบ ก็เทครอบครัวอพยพหนีเข้าป่าเลี้ย
 ลันทั้ง ๒ เมืองพม่าจึงยกเข้า ตั้งอยู่ ณ บ้านระแหง แขวงเมืองตาก
 ล้วนกรมพระราชวัง ๑ หลัง ตั้งแต่ได้ทรงทราบกระแส
 พระบรมราชโองการ ทรงกำชับลาดค้นขึ้นไป ดังนั้น ก็มี
 พระราชบัญชา ให้พระยาละบุรีเป็นทัพหน้า ให้เจ้าพระยา
 มหาเสนาเป็นทัพหนุน กรมพระราชวัง ๑ หลัง เป็นแม่ทัพ
 ยกขึ้นไปตีทัพพม่าปากน้ำพิง ครั้นพระยาละบุรีกองหน้า
 ยกถ่วงขึ้นไปตามริมฝั่งน้ำ ในเวลาเช้าตรู่ เห็นฝูงนกกระทุง
 ข้ามแม่น้ำมา พระยาละบุรีเป็นคนฉลาดล้ำคณว่า พม่า
 ก็สั่งให้ไพร่พลลาดคอย คอยถ่วงขึ้นจึงรู้ว่าฝูงนกกระทุง
 กรมพระราชวัง ๑ หลัง ทรงทราบจึงให้ประหารชีวิตพระยา
 ละบุรีเสีย แล้วรีบถ่วงลงมากราบทูลพระกรุณายังค่ายหลวง
 จึงเล็ดถึงพระราชดำเนินทัพขึ้นไปประทับ ณ ค่ายหลวงบาง
 เข้าตอก ดำรัสให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมหลวงเทพ
 หวิรักษ ยกไปมรรจบทัพเจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งตั้งอยู่

ณเมืองไชยนาทบุรี ให้ยกขึ้นไปตีทัพพม่าบ้านระแหง ให้แตกโดยเร็ว กรมพระราชวัง ๑ หลัง ให้วิดยกทัพขึ้นไปตีพม่าค่ายปากน้ำพิงให้แตกจงได้ กรมพระราชวัง ๑ หลัง ก็ยกกองทัพไปตีทัพพม่า ตั้งแต่เข้าจนค่ำ พม่าแตกฉานลงข้ามน้ำหนีไปในวันเดียว จึงบอกลงมากราบทูลยังค่ายหลวง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงจักรเจษฎา ยกกองทัพขึ้นไปบรรจบทัพเจ้าพระยามหาเสนาณปากน้ำพิง ให้ยกติดตามพม่าขึ้นไปแล้วเลยไปช่วยรบพม่าที่เมืองนครลำปางด้วย แล้วให้หาทัพกรมพระราชวังหลัง กลับ ทัพหลวงก็ยกมาตั้งอยู่ณเมืองนครสวรรค์หรือพังราชการทัพทางเมืองระแหง

๑ ฝ่ายชยุตอเวร จอแห่งพม่าแม่ทัพทางบ้านระแหง แจ้งว่าทัพพม่าทางปากน้ำพิงแตกไปแล้ว แลทัพไทยก็ยกหนุนล่องขึ้นมาถึงเมืองกำแพงเพชร อีกทัพหนึ่ง ก็ให้คิดครั้นคร้าม มิได้อาจจะอยู่สู้รบ จึงล่าทัพถอยหนีไปทางด่านแม่น้ำลำเมา เจ้าพระยาพระคลังตั้งทัพอยู่ณเมืองไชยนาทให้ไพร่พลออกลาดตระเวน ทราบว่าทัพพม่าเล็กไปแล้ว จึงบอกมายังทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งยกไปถึงเมืองกำแพงเพชร กรมหลวงเทพหริรักษ์ ก็บอกมากราบทูลยังทัพหลวง โปรดให้หากองทัพทางบ้านระแหงกลับ แล้วก็เสด็จยกทัพหลวงคืนเข้าพระมหานคร

๑ ล้วน กองทัพ กรมหลวงจักรเจษฎา กับเจ้าพระยามหาเสนา ยกติดตามพม่า ไปจนถึงค่ายล้อมเมืองนครลำปาง ก็ขับพลทหารเข้าระดมตีค่ายพม่า ๆ ต่อรบกับไทยเป็นสามารดตั้งแต่เช้าจนเที่ยง พม่าสู้รบเหลือกำลังก็แตกพ่ายไปเมืองเชียงแสนสิ้นทัพไทยมิไชยชนะจึงบอกลงมายังกรุงเทพ ฯ ดำรัสให้มีตราหากองทัพกลับพระนคร แล้วพระราชทานบำเหน็จรางวัล แก่แม่ทัพนายกองผู้มีความชอบโดยสมควรทั่วกัน

๑ ฝ่ายกองทัพพม่า ซึ่งยกมาตีหัวเมืองตวันคืนนั้น ก็ยกทัพบกทัพเรือ มาพร้อมกันที่เมืองมฤท ในเดือนอ้ายแก่หุวันแมงยีแม่ทัพใหญ่ จึงให้ยี่หวุ่นเป็นแม่ทัพ ยกทัพเรือไปทางทะเลตีเมืองกลาง แล้วให้นมโยคุนรัตเป็นทัพหน้า ตัวแก่หุวันแมงยีเป็นแม่ทัพ ยกมาตีเมืองชุมพร เมืองไชยา เจ้าเมืองทั้ง ๒ เห็นว่าพม่ายกมามาก ไม่สามารดจะสู้รบได้ จึงเทครัวเข้าบ้ำทั้งเมืองเสีย พม่าก็เผาไฟเผาบ้านเมืองเสียทั้ง ๒ เมือง แล้วยกไปตีเมืองนครศรีธรรมราช

๑ ขณะนั้นในเมืองนครศรีธรรมราช เจ้านครพิชัยตรเขยเจ้านครคนเก่าที่ถึงแก่กรรมนั้น ได้เป็นเจ้าเมือง เจ้านครพิชัยได้ข่าวว่า เมืองชุมพร เมืองไชยา เสียแก่พม่าแล้ว จึงแต่งให้กรมการคุมพลพิเศษ มาตั้งขัดตาทัพ

พม่า อยู่ที่ท่าต่อแดนเมืองไชยา ครั้นพม่า ยก ไป ถึง ยังไม่ได้
 รบกัน พม่าคิดอุบายให้คน ชาวเมืองไชยา ไปร้องบอกหลวง
 ชาวเมืองว่า กรุงบางกอกเสียแก่พม่า แล้วอย่าสู้รบเลย ให้เอก
 เสีย โดยดีเถิด กรมการ นำ ความ ไป แจ้ง แก่เจ้า นคร พัต ๗
 ลำคัญว่าจริง เพราะ มิ ได้ เห็น ทัฟกรุง ออก ไป ช่วยเลย
 (ด้วย ในเวลานั้นกรุงเทพ ฯ ยังรบติดพันกัน กับ พม่า ทาง
 เมืองกาญจนบุรีอยู่ จึงยังมีได้ยกไปช่วย) เจ้า นคร พัต
 จึงตั้งเมืองเสีย พาพรรค พวกครอบครัวหนีเข้าป่าไป พม่า
 ได้เมืองนครศรีธรรมราชก็เข้าตั้งอยู่ในเมือง ให้รวบรวม
 ทัพ กองทัพจะยก ไป ตีเมืองพัทลุง เมืองสงขลาต่อไป

๑ ฝ่ายข้างเมืองพัทลุง เจ้าเมืองกรมการ ได้แจ้งว่า
 เมืองชุมพร เมืองสงขลา เมืองนครศรีธรรมราช เสียแก่
 ข้าศึกแล้ว จึงปรึกษา กันคิดจะยกครัวหนี ยังมีพระ สงฆ์
 องค์หนึ่ง ชื่อมหาช่วย เป็นเจ้าอธิการวัดใน แขวงเมือง
 พัทลุง ลำแดงวิชาเวทมนต์ ลงเลขยันต์ กะตุบระเจียด
 มงคล ให้แก่กรม การนายบ้านชาวเมืองทั้งปวง คนเหล่านี้
 ก็นิยมยินดี ถือมั่นเอา สิ่งนั้นเป็นเครื่องป้องกันล้าตราวุธ
 พาให้ใจกล้าขึ้น ถึงอาจสู้รบ ด้วยพม่า ได้ กรมการ จึงจัดพล
 ได้พิเศษ แล้วเชิญ ท่านมหาช่วย อาจารย์ ขึ้นคานหามมา
 ใน กองทัพด้วย ยก ออก มาตั้งคอยรับ ทัพพม่า อยู่ กลางทาง
 ห่างเมืองพัทลุง

๑ ใน ขณะนั้น พอกรมพระราชวังบวร ๑ เล็ดจยก
กองทัพเรือ ไป ถึงเมืองชุมพร ขึ้นตั้งค่ายหลวงประทับอยู่ใน
เมือง จึงมีพระราชบัญชาตั้งทัพหลวง ให้พระยาตาก
มา พระยาจำแลนยกกองหน้า ยกทัพยกดล่องแยกไป
ตั้งอยู่ ณ เมืองไชยาเป็นหลายค่าย

๑ ฝ่ายกองทัพพม่า แจ้งว่าทัพกรุงยกออกไป แม่
ทัพจึงให้เนม โยคณนรติกองหน้า ยกกองทัพมารับทัพกรุง
แก่ทวน แม่ยี่แม่ทัพก็ยกหนุนมา พอทัพหน้าพม่ายกมา
ปะทะทัพไทยที่เมืองไชยา ยังไม่ทันจะตั้งค่าย ไทยก็ยก
เข้าล้อมพม่าไว้รอบ ขุดสนามเพลาะรอบกัน กลางแปลงตั้งแต่
เข้าจนค่ำ พลฝนตกท่าใหญ่ลงมา พม่าจึงแตกออกจาก
ที่ล้อมหนีไปได้ พลทหารไทยไล่ติดตามพม่าไปในเวลา
กลางคืนพม่ามิได้อยุครอบ แดกกระจัดพรัดพรายไปทีเดียว
ฝ่ายแม่ทัพพม่ารู้ว่ากองหน้าแตกก็มิได้มารบ เลยบากทาง
หนีไป ข้างตะวันตก

๑ ฝ่ายยี่หัวนแม่ทัพเรือ ซึ่งไปตีเมืองถลาง ไปตี
เมืองตกัวบ้า เมืองตกัวทุ่ง แดกแล้ว ก็ยกเลยไปถึง
เกาะถลาง ให้พลทหารขึ้นตั้งค่ายล้อมเมืองไว้ ขณะนั้น
ในเมืองถลาง พระยาถลางถึงแก่กรรมลง แต่ภรรยา
พระยาถลางกับน้องสาวอีกคนหนึ่ง เป็นคนใจกล้าหาญ
องอาจ จึงให้กรมการเกณฑ์ไพร่บ้านพลเมืองทั้งชายหญิง

ออกตั้งค่ายรบ กับ พม่า นอกเมือง ยิงปืนใหญ่ น้อย โตตอบ
สู้รบ กัน ทุกวัน จน ประมาณ ได้เดือนเศษ พม่า จะ หักเอาเมือง
มิได้ ไพร่พล ใน กองทัพก็ขัดสนเสบียงอาหารลง ก็จำเป็น
ต้องเลิกทัพกลับไป

๐ ขณะ นั้นเจ้าเมืองกรมการตามหัวเมือง ใหญ่น้อย ทั้ง
ปวง ซึ่งหนีพม่า ไปนั้น ก็กลับมาเฝ้า กรมพระราชวังบวร ฯ
ทั้งสิ้น ทรง โปรดมิให้เอาโทษ เพราะ เห็น ว่า คักหนักเหลือ
กำลังที่จะสู้รบ จึงให้ ไปรวบรวมราษฎร กวาดค้อน ไพร่
บ้านพลเมืองมา อยู่ตาม ภูมิลำเนาตามเดิม แล้วเล็ดจยกทัพ
หลวงไปจัดการการ บ้านเมือง ในหัวเมืองเหล่านั้น ทุก ๆ เมือง
ทรงพระดำริว่า พระมหาช่วย จึงได้ช่วยบ้องกันเมืองพัทลุง
นั้น เป็นผู้ได้ราชการ มีความชอบมาก แต่ถ้า จะพิจารณา
ไปข้างฝ่ายสมณก็เห็นว่า มัวหมองอยู่ จึงให้ ลี้กออกจาก
บรรพชิต แล้วตั้งให้เป็นพระยาทุกขราษฎร์ ผู้ช่วยราชการ
เมืองพัทลุง ทำราชการ ฝ่ายฆราวาส แล้วทรงพระราชดำริว่า
บรรดาเมือง แยกมลายู ที่ตั้ง อยู่ ชายทะเลตะวันตกทั้งปวง
ยังมี ใต้ ช่อนน้อย ยอมขึ้น แก่กรุง สยาม ควร จะ ไป ดิเอา
ขึ้นเสีย ให้จงได้ พระราชอาณาเขต สยามจะได้แผ่ไพศาล
ไป ในประเทศบมฺบะ ได้ฝ่ายตะวันตก จึงให้แม่ทัพหน้ายกไป
ก่อน ทัพหลวงก็ยกหนุน ไปตีเมืองตานีที่เป็นเมืองใหญ่ได้
แล้วเมืองอื่น ๆ คือ เมืองตรังگانู เมืองกลันตัน เมืองไซ

เปนต้นเหล่านี้ มา ยอมสวามิภักดิ์ โดยดี กับหัวเมือง แยกเล็ก
 น้อย ทั้งปวงก็ทำได้ อีกหลายเมือง ที่ยอมขึ้น ไม่ต้องตีก็มี
 แล้วมีพระราชบัญชาฯ ดำรัสสั่ง ให้แต่งหนังสือบอกข้าราชการ
 เข้ามา กราบบังคมทูล พระกรุณา ทรงทราบ จึงโปรดให้มี
 ตราหาของทัพกลับ กรมพระราชวังบวร ๑ ทรงจัดการ
 หัวเมืองฝ่ายตะวันตกเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จ ยกทัพหลวงกลับ
 คืนกรุงเทพฯ ๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ๑ ให้มีตราออกไปเลื่อนยศผู้รักษาเมืองกรมการ
 ผู้มีความชอบ แล้วตั้งภรรยาพระยาธรรมาธิบดี ซึ่งได้ช่วยรบ
 ทัพบ้านไผ่ได้นั้น ขึ้นเป็นที่ท้าวเทพยดาพระศรีวิชัย น้องสาว
 คนหนึ่งได้เป็นที่ท้าวศรีสุนทร อยู่ในเมืองธรรมาธิบดี ครั้นนั้น
 กรมพระราชวังบวร ๑ ทรงได้ขึ้นทองมา แต่เมืองตานีสองบอก
 ยาวสามวา สอดคืบสองนิ้วกึ่ง บอกหนึ่ง ยาว ห้า สอดคืบเก้า นิ้ว
 บอกหนึ่ง บอกใหญ่ ให้จำถูกชื่อว่า พระยาตานี โปรดให้หล่อ
 ขึ้นเปนคู่กัน อีกบอกหนึ่ง จำถูกชื่อว่า นารายณ์สังหาร
 แล้วให้หล่อขึ้นอีก ๖ บอก ใหญ่รองกันเปนคู่ ๆ ลงมา

คำถาม

๑. ถามว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระยามหากระษัตริย์ศึก เมื่อ
 เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จุลศักราชเท่าใด ทรง
 พระนาม แลพระนามซึ่งปรากฏในภายหลังนั้นอย่างไร

ในขณะนั้น พระชนมพรรษา ได้เท่าใด

๒. ถามว่า ทรงพระราชดำริ โปรดให้สร้างพระราชวัง
ขึ้นใหม่นั้น ด้วยเหตุใด และที่พระราชวังใหม่นั้น เดิม
เป็นที่อะไร
๓. ถามว่า ทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งใครเป็นกรมพระราชวัง
บวรสถานมงคล และภายหลัง กรมพระราชวังบวร
มีพระนามปรากฏว่าอย่างไรอีกบ้าง
๔. ถามว่า ฝ่ายพุทธจักร ทรงทำนุบำรุงขึ้นอย่างไร และ
เหตุใดจึงทรงโปรดให้ตั้งพระพนวดี พระรัตน มุนีเลี่ย
และทรงตั้งพระที่ต๋องถอดครั้งนั้น ขึ้นให้คงสมณยศอย่าง
เดิมด้วยเหตุใด
๕. ถามว่า พระยายมราช (เขมร) พาครอบครัว
เข้ามาอาศัยในกรุงสยามด้วยเหตุใด และทรงโปรด
ให้พระยายมราชเป็นที่อะไร
๖. ถามว่า เหตุใดจึงทรงโปรดให้เจ้านันทเสนไปครอง
เมืองศรีสัตนาคนหุต
๗. ถามว่า องค์เชียงลือเข้ามาอาศัยในกรุงสยาม
ด้วยเหตุใด
๘. ถามว่า เหตุใดจึงทรงโปรดให้พระยาอภัยภูเบศร ออก
ไปครองเมืองเขมร
๙. ถามว่า กองทัพไทยยกไปตีเมืองไซ่ง่อน ครั้งแรก

โปรดให้ใครเป็นแม่ทัพ   เกณฑ์ทัพเมืองไหน ไป ด้วย
 บ้าง ได้มีไชยชนะอย่างใด   แล้วเหตุไร ใคร ต้อง
 ประทาร์ชีวิต   แลครั้งหลังยก ไปอีกเป็นอย่างไร

๑๐   ถามว่า   ใครนำ ข้างเมืองไหนเข้ามาถวาย   แลพระ
 ราชทาน นามข้างนั้นว่า กระไร

๑๑   ถามว่า   ขนานนามพระนครใหม่ว่าอะไร   ภายหลัง
 ในแผ่นดินไหน ทรงแปลงว่าอย่างไร   แลวัดพระแก้ว
 นั้น ขนานนามว่าอะไร

๑๒   ถามว่า   เมื่อพม่ายกทัพมา ระดมกรุงสยามนั้น กองทัพไทย
 ยกไปตั้งรับอยู่ที่ไหน   แลแต่งกองทัพไปตั้งคอยตัด
 เสบียง พม่าที่ตำบลใด   ทำอุบายแลได้รบกัน อย่างไร
 ไร พม่าจึงหนีทัพไป

๑๓   ถามว่า   มีพระราชดำริ ที่จะยกกองทัพ ไปปราบทัพ
 พม่าหัวเมือง ที่ไกลนั้นได้โปรดให้ผู้ใดยกทัพไปทางไหน
 แลทัพหลวงนั้นจะยกไปทางใด

๑๔   ถามว่า   เมื่อกรมพระราชวังบวร ๑   ปราบทัพพม่า
 ซึ่งมาทางหัวเมือง ฝ่ายทะเลสงบแล้วได้เสด็จเลย ไปตี
 เมืองอะไรอีก

๑๕   ถามว่า   เมื่อกรมพระราชวังบวร ๑   เสด็จยกทัพ
 กลับมานั้นได้อะไรมาบ้าง

๑   แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๔   พระพุทธ

ยอดฟ้าจุฬาโลก

ตอน ที่ ๒

๑. ภูมิพลจักรราช ๑๑๖๘ บัณฑิตยศศักดิ์ เป็นปีที่ ๕
 ฝ่ายองเชียงสือซึ่งเสียดเมืองแก่องไทจีน หนีเข้ามาลวาม
 ภักดีอยู่ในกรุงสยาม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
 พระกรุณาโปรดให้กองทัพอไปตีเมืองให้ถึงสองครั้งแล้วก็ไม่
 ได้ ฮ่องเชียงสือคิดถึงบ้านเมือง ครั้นจะกราบทูลขอ
 กองทัพไทยไปตีเอาเมืองอีก ก็เห็นว่าราชการทัพศึกฝ่าย
 สยามกับพม่าก็ยังพั่วพันธุกันอยู่ไม่เว้นว่างลงได้ ครั้นจะ
 กราบถวายบังคมลาไปตรง ๆ ก็เกรงพระราชอาญา
 ฮ่องเชียงสือจึงพาลมคัพรอดพวกครอบครัวของตัว ลงเรือแจว
 ลอบหนีไปออกปากน้ำเมืองสมุทรปราการ กรมพระราชวัง
 บวร ๑ ทรงทราบก็เสด็จลงเรือที่นั่งไปตามถึงปากน้ำเมือง
 สมุทรปราการ ก็หาต้นไม้ จึงเสด็จกลับขึ้นมากกราบบังคม
 ทูลขอเรือรบใหญ่จะไปตามในทะเล พอเจ้าพนักงานไปค้น
 บ้านองเชียงสือ ได้หนังสือทูตลาฉบับ ๑ นำมา
 ทูลเกล้า ๑ ถวาย ใจความในหนังสือนั้นว่า จะไปล้อง
 ลุ่มผู้คนตีเอาบ้านเมืองคืน ได้แล้วก็มาลวามภักดีขึ้นต่อ
 กรุงสยาม ก็จะมีพระบารมีสืบไปให้ตลอด ครั้นทรงทราบ
 ในหนังสือก็เห็นว่า เป็นการลวงวิต จึงมิได้ให้เรือรบติด
 ตามไป แต่กรมพระราชวังบวร ๑ ไม่ทรงไว้พระไทย

จึงกราบทูลขอให้สร้างเมืองขึ้นที่ปากลัดเมืองหนึ่ง ไว้สำหรับ
ป้องกันข้าศึกทางทะเล การครั้งนั้นได้ลงมือทำข้อมขึ้นไว้
ที่ใกล้ลัดกันโพยยังไม่สำเร็จ ส่วนองเชียงสือแล่นเรือหนี
ไปได้ ก็ไปขึ้นอาโศรย อยู่บนเกาะกุด ในเขตรแดน

สยาม

๑ ฝ่ายพระเจ้าอังวะ ยังตั้งทัพหลวงอยู่ที่เมืองเมะตะมะ
ได้ทราบหนังสือบอกการทัพของพม่า แม่ทัพนายกอง ทมา
ตีกรุงสยามนั้น ว่าเสียทัพแตกพ่ายไปทุกทัพทุกทางเสียไพร่
พลรวมด้วยกัน ประมาณถึงหนึ่ง พระเจ้าอังวะก็เสียดพระไทย
ให้หากองทัพตั้งป่วนกลับ ทัพหลวงก็ยกกลับไปเมืองอังวะ
แล้วทรงพระดำริจะมาตีกรุงสยามอีกให้จงได้ จึงให้อิน
แชะมหาอุปราชเป็นแม่ทัพคุมพลห้าหมื่น ยกกองทัพมา
ทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ในปัจจุศักราช ๑๖๔๘ อีกครั้ง
หนึ่ง อินแชะมหาอุปราชยกกองทัพมาพร้อมอยู่ที่เมือง
เมะตะมะ แล้วจัดให้เมียนหวุ่น กับเมหวุ่นสองนายเป็น
ทัพหน้า ยกล่วงหน้ามาถึงเมืองลมิ ก่อน ให้ตั้งค่ายปลุก
ยิงฉางรายทางตั้งแต่เมืองลมิ ตลอดลงมาจนถึงตำบลสาม
สิบห้าดินแดง ขนลเบียงอาหารเข้าบรรจุไว้ทุกตำบลให้ชัก
ปากกาตลอดถึงกันทุก ๆ ค่าย บรรดาหัวหน้อง
คลองธารน้ำที่มีอยู่ตามระยะทาง ก็ให้ทำสะพานเลือก
ข้ามได้ทุก ๆ แห่ง ให้ไพร่พลช้างม้าอาโศรยได้โดยง่าย

หมายจะทำ คักเปน การแรมบี่   ทัพหน้า มั่นตั้ง อยู่ ณ ลามลบ
 ทำ ดินแดง   ทัพหลวงมหาอุปราชา ยกหนุ่ มา ตั้ง อยู่ ณ ตำบล
 แม่กระษัตริย์

๐ ฝ่ายชาวด่าน เมืองกาญจนบุรี เมืองศรีสวัสดิ์
 เมืองไทรโยก ออกลาดตระเวนเขตรแดน ได้ความว่า
 พม่า ยกกองทัพมาอีก กรมการ ทั้ง ๓ เมือง จึงบอก
 เข้า มา กราบ บังคม ทูล พระ กรุณา ทรงทราบ ดำรัสให้ เณร
 กอง ทัพทั้ง ใน กรุงแล หัวเมือง พร้อมเสร็จ โปรดให้ เจ้า พระยา
 พลเทพอยู่ รักษา พระนคร ให้ กรมพระราชวังบวร ๑ กับ เจ้า
 พระยารัตนาพิพิธสมุหนายกเป็น กองหน้า ไพร่ พลสามหมื่น
 ยก ล่อง ขึ้น ไป ก่อน แล้วเล็ดจ ยกทัพหลวง พร้อม
 ด้วย กรมพระราชวัง ๑ หลัง แล พระบรมวงษานุวงษ
 มี พลทหาร สามหมื่น เศษ ยกหนุ่ ขึ้น ไป ครั้น ทัพหน้า ยกขึ้น
 ไป ถึงเมืองไทรโยก กรมพระราชวังบวร ๑ จึงดำรัสให้
 เจ้าพระยารัตนาพิพิธ พระยากลาโหมราชเลนา พระยา
 จ่าแสนยากร แยกกอง ทัพล่อง ขึ้น ไป ก่อน ตอนหนึ่ง ถึงตำบล
 ลามลบ ก็ตั้งค่ายมั่นลง ที่นั่น หลายค่าย ทัพกรมพระราชวังบวร ๑
 ยกหนุ่ ขึ้น ไป ตั้งค่ายมั่น ห่างค่ายหน้าลงมาทางประมาณ ๕๐ เส้น
 ทัพหลวงยกขึ้น ไปตั้งค่ายห่างทัพที่ ๒ ลงมาทางประมาณ ๗๐ เส้น
 แล้วดำรัสให้ แบ่งทัพใน กองทัพหลวง แลทัพพระราชวังบวร ๑
 ยกขึ้น ไปสมทบกองหน้า เร่งระดมกันเข้าตีค่ายพม่า ทุก ๆ ค่าย

พม่าต่อรบเป็นสามารภ ไทยซัดสนามเพลาะ ประชิดค่าย
พม่า เข้าไปรบกันอยู่สองวันสองคืน รุ่งขึ้นวันที่ ๓ ไทยยก
หนุนเนื่องกันเข้าไปหักค่าย บินค่ายพม่า ๆ คุ้มบ้านทานอยู่
ตั้งแต่เวลาบ่ายจนพลบค่ำ ก็แตกฉานหนีไปในเวลา
กลางคืน กองไทยไล่ตามตีพม่าแตกยับเยินไป จนถึงค่าย
ทัพหลวง ณ ตำบลแม่กระษัตริย์ อินแะมะมหาอุปราชก็ตก พระ
ไทยมิได้คิดสู้รบ เร่งเลิกทัพหลวงรุดหนีไปยังเมืองเมะ
ตะมะ ทัพไทยจับได้พลพม่า ช้างม้า แลเครื่องศาสตราวุธ
เสบียงอาหารเป็นอันมาก จุกไฟเผาอยู่กลางค่ายซึ่งพม่า
ตั้งไว้นั้นเสียสิ้น แล้วล่าทัพกลับมายังทัพหลวง ครั้น
มิใช่ยกพม่า บัจจามิตรแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ให้เลิก
ทัพทั้งปวงกลับคืนพระนคร

๑ ส่วนพระเจ้าอังวะทรงทราบว่า กองทัพที่ให้มาตีกรุง
สยาม กลับเสียทัพกลับไป ก็เสียพระไทย จึงให้หา กอง
ทัพกลับกรุงอังวะ แลพระเจ้าอังวะก็ยังไม่คลายความวิ
คติครอง หาช่องโอกาสที่จะมาตีกรุงสยามอีก จึงให้จอ
ช่องนรธาเป็นแม่ทัพ ยกมาเกณฑ์อาปรกามณิผู้รักษาเมือง
เชียงแสนเข้ามาบรรจбыยกไปตีเมืองฝางได้แล้ว ให้จอ
ช่องนรธาเป็นแม่กอง เกณฑ์ไพร่พลตั้งทำนา สะสม
เสบียงอาหารไว้ที่นั่นแห่งหนึ่ง หวังจะได้ไว้เป็นกำลังที่
จะยกมาตีเมืองไทยในภายหลัง

๑ ลุลลศักราช ๑๑๖๙ ปีมะแมนพศก เป็นปีที่ ๖
 แห่งรัชกาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราช
 ดำริว่า พระมณฑป พระพุทธบาท ขำรุดมา ตั้งแต่ครั้งเดียว
 กรุงเก่า ภายหลังเมื่อเจ้ากรุงธนบุรีจะปฏิสังขรณ์ ครึ่งหนึ่ง
 ก็ยังไม่สำเร็จ จึงโปรดให้ กรมพระราชวังบวร เสด็จ
 ขึ้นไปเป็นแม่กองทำ พระมณฑปพระพุทธบาท ซึ่งพระยา
 ราชสงครามได้ไปบูรณเครื่องค้างไว้ ที่ท่าเจ้าสมุททรี
 ครึ่งหนึ่งให้สำเร็จ กรมพระราชวังบวร เสด็จขึ้นไป
 ประทับท่าเจ้าสุทนต์ ให้ไพร่พลขนต้นไม้ขึ้นไปแล้ว พระ
 องค์ทรงพระอุตสาหด้วยกำลังพระราชศรัทธา ทรงยกตัวลำ
 ของขึ้นแบกเหนือพระอังสา เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป
 หยุดพักบ้างตามระยะทาง จนถึงพระพุทธบาท ให้ช่างประ
 กอบเครื่องบน แลลงรักปิดทองแล้วเสร็จ ในส่วนพระมณฑปใหญ่
 แล้วทำพระมณฑปน้อยขึ้นรายพระพุทธบาท ภายในพระ
 มณฑปใหญ่อีกขึ้นหนึ่ง เสาทั้งสี่กับเครื่องบนแต่ย
 ล้วนแผ่นทองคำหุ้มทั้งสิ้น ครั้นการสำเร็จบริบูรณ์แล้ว
 ก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ

๒ ครั้งนั้นพระยาแพรวเผือกหนึ่ง ชื่อมั่งไซ เป็นผู้มีความ
 ภักดีฝากฝังในกรุงสยาม แต่ครั้งแผ่นดินกรุงธนบุรี แล้ว
 อะเชหฺนุณก็มาตีเมืองพระพิศณุโลก จับไปได้ไม่ช้า
 พระยาแพรวเผือกยังมีจิตรจงรักภักดีต่อกรุงสยามอยู่เสมอ ภายหลัง

พม่าให้มาอยู่ณเมืองยองก็ได้ ช่อกโอกาส จึงคิดอ่านเกลี้ย
 กลุ่ม ชักชวน พระยา ยอง ยอมเข้า ด้วย พระยา แพร่กับพระยา
 ยอง ถียกกองทัพไปตีเมืองเชียงแสน ในเมื่ออาปรกามณิ
 พึ่งลงมือทำนาได้เดือนเศษ ไพร่พล ะล้าระล่ายอยู่ไม่พรัก
 พร้อมกัน อาปรกามณิเห็น จะอยู่สู้รบไม่ได้ ก็พาพวกพรรค
 หนีไปเมืองเชียงราย พระยาทั้งสองถียกทัพตามไป
 พระยาเชียงรายเปน ลาวชาติเดียวกับ พระยาแพร่ พระยา ยอง
 เห็นได้ ท่วงทีถึจับ อาปรกามณิให้ทัพลาว แล้วบอกลงมา
 ยังพระยา กาวีละเจ้าเมือง นครลำปาง ๗ ถียกบอกลงมา
 ยังกรุงเทพฯ ๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระโสมนัสพระ
 ราชทาน บำเหน็จรางวัลแก่พระยาทั้งสองตามสมควร ให้พระ
 ยาแพร่ ทำราชการ อยู่ใน กรุงเทพฯ เพราะยังมีทรงไว้ พระไทย
 ด้วยไป อยู่กับพม่า นานแล้ว กลัวจะเป็น กลอุบาย แต่พระยา
 ยองนั้นโปรดให้ไป อยู่ช่วยราชการเมือง นครลำปาง ตัว
 อาปรกามณิให้จำคุกไว้ แล้วทรงพระราชดำริว่า ราช
 ការ ข้างเมืองลาวฝ่ายเหนือยังไม่เรียบร้อยปรกติ จึงมีพระ
 บรมราชโองการ โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระ
 ราชวังบวร ๑ เสด็จขึ้นไป จัดการ บ้านเมืองเสียให้เรียบร้อย
 ชณะนั้น พอมีหนังสือบอกเมือง นครลำปาง ข้างลงมา ฉบับหนึ่ง
 ว่า ได้ข่าวพม่า จะยกกองทัพมาตีเมืองนครลำปาง เอาตัว
 อาปรกามณิ กับ พระยาแพร่ พระยา ยองให้จงได้ กรมพระ

ราชวังบวร ฯ ก็รีบเสด็จขึ้นไปเมืองนครลำปาง

๑ ฝ่ายการ ข้างในกรุง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
ทราบ ว่า องค์เชียงลือ ซึ่งหนีไป นั้น ไป ขึ้น ลำนักอยู่ที่เกาะกูด
ยังไม่ไป พ้นเขตแดนสยาม จึง โปรดให้ จัดเรือตระเวน กับ
กระสุนดินดำ เครื่องรบ ส่งไป ให้ องค์เชียงลือ ช่วยตระเวน สกัด
ในเขตแขวงนั้น องค์เชียงลือ ครั้น ได้ เรือแลเครื่อง สาทราบ
เป็นกำลัง ก็พาสมัครพรรคพวก ไป ตีเอาเมืองเขมา เมือง
ประมวน ลอได้ ฉะนั้น ได้ พวกพลทหาร ไว้เป็น กำลัง มากขึ้น
แล้ว องค์เชียงลือ ก็ออกจากเมือง ประมวน ลอ มา พักอยู่ที่
ปากน้ำเมืองมำดัก

๑ ขณะนั้น เมืองยว... ฝั่งสองฝั่ง... ขึ้น องค์โตเถียง
ดึก องค์ ๑... องค์ ๑... เป็น เชื้อวงศ์ อันเดียวกัน
กับ องค์เชียงลือ คิดว่า องค์เชียงลือ ยังอยู่ใน กรุงสยาม จึง
พาครอบครัวตามเข้ามา สวามิภักดิ์ ด้วย เจ้าพนักงาน นำ ความ
ขึ้นกราบทูล ทรงทราบ ทรงพระราชดำริว่า องค์เชียงลือ
ซึ่งเข้ามา อยู่ในกรุงสยามแล้วหนีไปได้โดยง่าย เพราะให้
อยู่ข้างล่างใกล้ทะเล คราวนี้จะให้ไป อยู่ ที่นั่น ก็จะไม่ไป
เสียอีก จึงโปรดให้ องค์โตเถียงดึก องค์ทองยุ้งยาน ทั้งสมัคร
พรรคพวกไป อยู่ที่บ้านบางโพ (เพราะเหตุ นั้น ยวนบางโพ
จึงได้ มีปรากฏ เป็นเชื้อสายมาทุกวันนี้)

๑ ฝ่ายองค์เชียงลือเมื่อไป พักอยู่ที่ปากน้ำมำดักแล้ว จึงให้

ท้าย ทาวเชิญศกวัชรเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย ทูลขอเรือ
กับเครื่องสาตราวุธ ที่พระราชทานให้ ไปจับสลัดนั้นไว้ใช้
การทัพด้วย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็โปรดพระบรม
ราชานุญาตให้ ชำทรงให้จัดเครื่องสาตราวุธเพิ่มเติม
พระราชทานไปด้วยอีก

๑ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริ
ว่าเมืองทวายเป็นเมืองหน้าด่าน แดนไทยกับแดนพม่าต่อกัน
พม่าได้เอาไพร่เมืองทวายเป็นกำลัง แลเป็นที่ไปมารบ
ไทยได้โดยสะดวก แม้ว่าทะเลเมืองทวายไว้จะให้ อยู่ใน
อำนาจของพม่าไปตราบใด พม่าคงจะเป็นช่องเป็นทาง
มารบกวณไทยอยู่เนื่อง ๆ จำจะยกกองทัพไปตีเมืองทวาย
ตัดกำลังศึกเสียให้จงได้ จึงให้ตรวจเตรียมกองทัพหลวง
ยกไปตีเมืองทวาย ให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระ
ยาอรรคมหาเสนา เจ้าพระยาบวรราชปณิกองหน้า เจ้า
พระยาพระคลังเป็นเกียกกาย สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงอิศรสุนทรเป็นยุกระบัตร์ทัพ สมเด็จพระเจ้าหลาน
เธอเจ้าฟ้า กรมหลวงเทพหริรักษ์เป็นทัพหลัง ยাত্রาทัพ
ไปทางชลมารคถึงท่าตะกั่วแม่น้ำน้อย จึงเล็ดขึ้นประทับ
พลับพลาค่ายหลวง ดำรัสให้กองหน้า กองหนุนขึ้นบก
ยกกองทัพข้ามเขาสูงลงด่านวังปอหลวงหน้าไปก่อน ทัพ
หลวงก็เล็ดยกหนุนไป

๑ ฝ่ายข้างในเมืองทวาย ขณะนั้น พระเจ้าอังวะตั้งแม่
จันจอพม่าลงมารักษาเมืองอยู่ กับให้แก่งหวุ่นแมงยีแม่ทัพซึ่ง
ยกมาทางเมืองมฤท ครั้งก่อนนั้น มาตั้งอยู่ในเมืองทวายด้วย
ผู้คนแลเสบียงอาหารยังบริบูรณ์พร้อมอยู่ ทั้งสิ้น ครั้ง
แม่จันจอผู้เป็นทวายหวุ่น ทราบว่าทัพไทยยกไปจะได้เมือง
ตัวดังนั้น จึงจัดให้คนเลงถือพลสามพัน มาตั้งค่ายรับ
ทัพไทย อยู่ ณ วังปอ ทัพหนึ่ง แล้วทวายหวุ่นคุมพลสี่พันยก
มาตั้งอยู่ ณ เมืองกลีลอง เหนือเมืองทวายทัพหนึ่ง ให้นาย
ทัพนายกองคุมพลพันหนึ่ง ไปตั้งค่ายปักกลดกัณฑ์ทาง
ที่จะออกจากเมืองกลีลอง ไปเมืองทวายนั้น ทัพหนึ่ง แต่
ตัวแก่งหวุ่นแมงยีแม่ทัพนั้น อยู่รักษาเมืองทวาย ให้ไพร่พล
ขึ้นประจำรักษาหน้าที่เชิงเนิน แล้วมีหนังสือบอกไปทูลพระ
เจ้าอังวะ ว่า ไทยจะยกกองทัพไปตีเมืองทวาย

๑ ฝ่ายแม่ทัพกองหน้าฝ่ายไทย เมื่อยกข้ามเขาสูงลงไป
พื้นแล้ว เจ้าพระยารัตนาพิพิธจึงให้ พระยาสุรเสนา
พระยามหาอำมาตย์ ยกไปก่อนคนหนึ่ง ครั้นไปถึงทัพ
พม่าค่ายวังปอ ก็ตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าเข้าไว้ พม่า
ขับพลออกรบ ได้รับกันเป็นหลายเวลา พลทหารล้มตาย
ลงทั้งสองฝ่าย ไทยยกเข้าตีหักค่ายพม่าเป็นหลายครั้งแล้ว
ก็มีได้ ภายหลังทัพเจ้าพระยารัตนาพิพิธ ยกหนุนเข้าไป
ช่วยระดมตีค่ายพม่าเป็นลามารด นัคนิเลงแม่ทัพขับพลทหาร

ออกจากรบอยู่ตั้งแต่เช้าจนเวลายามหนึ่ง พม่าด้านทานมิได้
 ก็แตกหนีไปค่ายเมืองกลีลอง เจ้าพระยา รัตนาพิโล ได้ค่าย
 ว่างปอแล้ว จึงยกทัพตาม ไปถึงเมืองกลีลอง ตีเอาเมือง
 ได้ พม่าแตกพ่าย ไปเมืองทวาย ทัพหน้าฝ่าย ไทยเข้าตั้ง
 อยู่ในเมืองกลีลอง ทัพหลวงยกข้ามเขาสูง ไปตั้งณค่ายว่าง
 ปอ แล้วมีรับสั่งให้ขึ้นไปเร่งทัพหน้า ให้ยกทหาร ออก
 ตีค่ายปักกาพม่า ให้แตกในวันเดียว แม้ทัพหน้าก็ขับพลทหาร
 ออกระดมตีค่ายปักกาพม่าแตก แล้วยกตามลง ไปเมืองทวาย
 แกลงห่วน แหม่งยี่รู้ว่า ไทยคงจะยกทัพตามลงมาถึงเมืองทวาย
 จึงคิดอุบาย ยกกองทัพออกจากเมืองหนีข้ามแม่น้ำ ไปเสีย มี
 ให้ทหาร ชั่วรักษาน้ำที่เชิงเทิน หวังจะให้ไทยถลันเข้าไป
 ในเมือง แล้วจะยกอ้อมมาล้อมเมืองไว้ ให้อดอาหาร ฝ่าย
 ไทย ไปถึงเมืองไม่เห็นผู้คน ชั่วรักษาน้ำที่เชิงเทิน ลงโดย
 ว่าจะเป็นอุบาย ชุมนทหารไว้ ก็มิได้เข้าเมือง ให้ตั้งค่ายล้อม
 เมืองไว้ตามค้ำ เว้นแต่ด้านริมน้ำ พม่าเห็นไทย ไม่เข้า
 เมือง ก็ผ่อน กองทัพเข้ามารักษาน้ำที่เชิงเทิน บังคับเมือง
 เป็นสามารด ทัพหลวง ก็ยกตามทัพหน้าเข้าไป ตั้งค่าย
 หลวงอยู่ห่างค่ายล้อมทางประมาณ ๕๐ เส้น ครั้งนั้นพม่า
 เกรงเดชะนภาพเป็นกำลังมิอาจยกออกรบ รักษาแต่น้ำที่
 เชิงเทินนั้นไว้ ฝ่ายไทยก็มิได้ยกเข้าบ้านปล้นหักเอาเมือง
 เป็นแต่ตั้งล้อมเมืองอยู่ถึงถึงเดือนเศษ พอเสบียงอาหาร

ใน กองทัพ ขัตติยะลง ก็เสด็จ เลิกกองทัพมาทาง ฉะบอง ล่วง
ให้ทัพหน้า ที่ล้อม เมืองเล็กตาม มา เบื้องหลัง พม่า เห็น ไทย
ล่าทัพ กลับ ก็ยกติดตาม มา จน สูดแดน ทวาย

๑ ฝ่าย กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อเสด็จ ยกกองทัพ ขึ้น
ไปถึง เมือง นครลำปาง ก็ไม่มีทัพ ศักพม่า มาติดเมืองดัง
กล่าว จึงทรง จัดราชกรบ้านเมืองต่อไป ให้พระยา กาวีละ
เจ้าเมือง นครลำปาง ไปเป็นพระยา เชียงใหม่ (เพราะที่เมือง
เชียงใหม่ ไม่มีเจ้าเมือง มาตั้ง แต่ครั้ง พระยาวิชิต ปรากฏ ถึง
อนิจกรรม เดียวนี้) ให้คำ โสมผู้น้องพระยา เชียงใหม่ เป็น
พระยา นครลำปาง แทนพี่ชาย ตั้งอุปฮาดราชวงศ์ ไว้เต็ม
ตำแหน่ง แต่เมืองลำพูนผู้คน ยังเบาบาง ระล่ำ ระลาย อยู่
มังไม่เป็นภูมิ ฐานบ้านเมือง จึงได้ตั้งเจ้าเมือง ครั้นทรง
จัดการ บ้านเมืองเสร็จ แล้ว พะทงทราบข่าว ที่กรุงเทพ ฯ ว่า
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ กริธาทัพหลวง ไปตีเมืองทวาย
ก็รีบเสด็จ ยกทัพกลับ จากเมืองนครลำปาง ลงมาถึง พระนคร
แล้วเลยตามทัพหลวง ออกไป ถึงแม่น้ำน้อย ก็พอทัน ทัพหลวง
เสด็จ กลับมาถึงที่นั้น เสด็จ ขึ้นเผ้าทัพลับ พลาท่าน้ำ แล้ว
ทัพหลวง ก็ยกเลยลงมาถึง พระนคร แต่กรมพระราชวังบวร ฯ
นั้น อยู่ตรอฟังทัพพม่า อยู่ที่นั้น จนเห็น ไม่ติดตามล่อง แดน
เข้ามา แล้ว ก็เสด็จ กลับคืน พระนคร เหมือนกัน

แห่งรัชกาล องค์เชียงลือมีหนังสือเข้ามากราบทูลขอองค์โห่เตื่อง
 ดึก องค์ทงยุงยาน ออกไปช่วยรบศึก และขอพระราชทาน
 บั้น กระสุนดินดำด้วย จึงโปรดให้จัดเรือรบ ๒ ลำ กับ
 กระสุนดินดำเครื่องรบให้ องค์โห่เตื่องดึก องค์ทงยุงยาน ออก
 ไปพร้อม กับ องค์เชียงลือก็ยกกองทัพไปตีเมืองไซ่ง่อนได้ ใน
 บั้นนั้น ทรงนามพระเจ้าอนันตีกิต แล้วแต่งตั้งไม้เงินทอง
 เครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย

๑ ในบั้นนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
 อิศรลุนทร พระชนม์พรรษาครบอุปสมบท แลสมเด็จพระเจ้า
 หลานเธออีกสองพระองค์ คือ กรมหลวงอิศเรศวร
 พระองค์ ๑ กรมหลวงเทพทริภักษ์ พระองค์ ๑ นี้พระ
 ชนม์พรรษา ก็เกินอุปสมบทแล้ว แต่ยังไม่ได้ทรงผนวช จึง
 โปรดให้ทรงผนวชพร้อมกันทั้ง พระองค์ จัดการประชุม
 พระสังฆ์น พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้สมเด็จพระ
 เจ้าลูกเธอทรงผนวชก่อน เพราะถึงว่า พระชนม์พรรษา
 ช่อนกว่า ก็จริง แต่ว่าบรรดาศักดิ์สูงกว่าสมเด็จพระเจ้าหลาน
 เธอ จึงให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ทรงผนวชภายหลัง
 ตามลำดับไป ทรงผนวชเสร็จแล้ว เสด็จประทับอยู่ใน
 พระอุโบสถคืนหนึ่ง ในเวลาบ่ายวันนั้นมีการฉลอง นิมนต์
 พระสังฆ์น พระพุทธรูป รุ่งขึ้นเข้าพระสังฆ์น แล้ว
 ตั้งกระบวนแห่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร

คุณท

ขึ้น ไปเสด็จ ประทับ อยู่ วัดสมอรายเป็นเสร็จการ

อุปถัมภ์

๑ ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
 ราพิงถึงพระ ไตรปิฎกธรรม อันชำรุดทรุดโทรมมา แต่ครั้ง
 กรุงทวารวดีถึงการ พินาศนั้น ครั้นต่อมาก็มีเหลืออยู่แต่ที่ผิด
 เพี้ยนวิปลาสคลาศเคลื่อน ไม่เป็นหลักฐานมั่นคงแท้จริง ที่จะ
 เป็นที่ตั้งแห่งศาสนา ควรจะ ลังคายนาย ชำระสอ สอนเสีย
 ใหม่ให้ถูกต้อง จึงมี พระบรมราชโองการดำรัส ให้ตั้ง
 กองประชุมลังคายนายพระ ไตรปิฎก ณ วัดนิพพานาราม ให้
 ชนาชนาม วัดนั้น ใหม่ว่า วัดพระศรีสรรเพชญ์ดาราม ตั้งกอง
 ชำระเป็น ๔ กอง ให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นแม่กองชำระ
 พระสุตตันตปิฎก ณ พระอุโบสถกอง ๑ ให้พระวันรัตเป็น
 แม่กองชำระ พระวินัยปิฎก ณ พระวิหารกอง ๑ ให้พระพิมล
 ธรรม เป็นแม่กองชำระ พระลัทธิอาวาสถล ณ พระมณฑป
 กอง ๑ ให้พระธรรมไตรโลกย์เป็นแม่กองชำระ พระบรมมถ
 ปิฎก ณ การเปรียญกอง ๑ รวม ๔ กอง เป็นพระสงฆ์
 ๓๑๘ รูป พนักงานกรมราชบัณฑิตย ๓๑ คน พระราชทาน
 พระราชทรัพย์ ออกเกณฑ์พระบรมวงษานุวงษ์ แด่ข้า
 ราชการ ทำลารับเลี้ยงพระสงฆ์ เป็นกำหนดพระสงฆ์รูป ๑
 เวลาละบาททั้งเช้าเพลวันละ ๒ เวลาทุก ๆ วัน รับการชำระตั้ง
 แต่ณวันพุทธเดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีวศกัมเมศ ๒๒๓๖

ปี ๑๑๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๓๓๑ ปี เวลาบ่าย ๓ โมง
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน ขบวน
พยุหยาตรา พร้อมด้วย กรมพระราชวังบวร ๑ แลพระบรม
วงษานุวงศ์ทั้งปวง - ออกไปเบ็ดการ ประชุมสังคายนา
ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วต่อมาภายหลังก็เสด็จ พระ
ราชดำเนิน ออกไป ทอดพระเนตร การวันละ ๒ เวลา เล่ม
เป็นนิจ

๑. ลุบุจุลศักราช ๑๑๕๑ ปีระกา เอกศก เป็นปีที่ ๔ แห่ง
รัชกาล ถึงวันเพ็ญเดือน ๕ การสืบสวนสังคายนา
พระปริยัติธรรมสำเร็จเป็นคำรบ ๕ เดือนบริบูรณ์ พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดให้จ้างช่างจ่าน
พระไตรปิฎกที่สอบสวนบริบูรณ์แล้ว ลงदानใหญ่บัตรทอง
เรียกว่า ฉบบั ทอง แล้วถวายเครื่องปริวารภัณฑ์ แก่พระสงฆ์
ที่ประชุมทั้งปวงนั้น ด้วยสิ่งปณิบัติบรรจงต่าง ๆ แลพระ
ราชทานรางวัล แก่พนักงาน กรมราชบัณฑิตย โดยสมควร ครั้น
การงาน พระไตรปิฎกฉบบั ทองเสร็จแล้ว จึงให้เชิญ
ยานุมาศแต่เป็นเป็น กระบวนเข้ามา ประดิษฐานไว้ ณ หอ
พระมณฑิยธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ให้มีการ
มหรสพสมโภชพระคัมภีร์พระไตรปิฎก แลฉลองหอพระ
มณฑิยธรรมอีกด้วย การเล่นต่าง ๆ ครั้นเวลาค่ำจุต
ตกไม้เพลิง ในคืนวันนั้นเพลิงลุกพลุกตอกไม้ที่จุดฉลอง

ไปตกลงบนหลังคา หอพระมณฑิยรธรรม เพลิงติดลูกธนู
ไหม้ขึ้น ข้าราชการ ทิ้งปวง ช่วยกัน ยกตู้พระคัมภีร์พระไตรปิฎก
ออกเสียทัน แล้วช่วยกัน ดับเพลิง ๆ ไหม้แต่หอพระมณฑิย
รธรรมหลังเดียว แล้วก็ดับสิ้น หาไข่ลามาไหม้ไปที่อื่นด้วย
ไม่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คำนวณว่า หอพระมณฑิยรธรรม
เก่าต่ำอยู่ ไม่สามารถจะทรงพระไตรปิฎกได้ เพศคา
จึงบันดาลให้เพลิงไหม้เสียแต่เฉพาะหลังเดียวเท่านั้น จึง
โปรดให้เจ้าพระยาอมราช กับพระยาราชสงครามเป็นแม่กอง
ทำพระมณฑปขึ้นในที่นั้น แล้วสร้างหอพระมณฑิยรธรรม
ขึ้นใหม่ ฝ่ายทิศอีสานแห่งมณฑป มีกำแพงแก้วล้อม
เป็นปริมณฑล ครั้นการทำใหม่เสร็จแล้ว จึงให้เชิญ
พระไตรปิฎกฉบับทองเข้าประดิษฐานไว้ในมณฑป ในหอ
พระมณฑิยรธรรมที่สร้างขึ้นใหม่นั้น ไว้พระคัมภีร์ฉบับอื่น
แลตำหรับเป็นที่ยกหนังสือปรัญติธรรม แก่พระสงฆ์ตามเนร
ด้วย

๑ เมื่อวันขึ้นค่ำหนึ่ง เดือน ๗ ในปีนั้น เวลาบ่าย
ฝนตกอลันบาตตกลงตอหน้าบันมุขเด็จ พระที่นั่งอมรินทรา
ภิเศกติดเป็นเพลิง ไพลงขึ้น ไหม้เครื่องบน แลลามไปถึงหลังคา
มุขทั้งสี่ แลพระปรัศย้ายอีกหลังหนึ่ง จึงดับได้ จึงดำรัสสั่ง
สมุหนายกให้จัดการรื้อปราสาทองค์เก่า ที่เพลิงไหม้นั้นเสีย
แล้วก่อขึ้นใหม่ เดือนออกมาข้างหน้าขนานนามว่า พระที่นั่ง

คุลิตมหาปราสาท ก่อใหม่ขึ้นข้างในองค์หนึ่ง ต่อมาหลัง
องค์นั้นเข้าไป ขนานนามว่า พระที่นั่งพิมานรัตยา

๑ ในเดือนอ้ายปีนี้ เจ้าอนำ ก็มีหนังสือบอกเข้ามา
กราบบังคมทูลว่า เจ้าเมืองตานีมีหนังสือ ไปเกลี้ยกล่อม
ชักชวนเจ้าอนำ กัก ให้อยากองทัพมาช่วยตีกรุงสยาม แล
ส่งต้นหนังสือเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายด้วย พระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว ดำรัสว่า ซึ่งรายาตานีมีใจ ประทุษร้ายเช่นนั้น
จะละไว้นานมิได้ คงจะไป ชักชวนเมืองแขกทั้งปวงให้
เป็นขบถขึ้นหมด แม้ปล่อยไว้จนกำเริบหนักขึ้นก็จะปราบ
ปรามยาก จึงโปรดให้ พระยากลาโหมราชเสนาเป็นแม่ทัพ
ยกทัพเรือออกไปตีเมืองตานี พระยาตานีต่อสู้เป็นสามารถ
จนเห็นว่าเหลือกำลังจะสู้รบ ก็ทิ้งเมืองเสียหนีไป กอง
ทัพไทยตามไปจับตัวรายาตานีได้ ก็เลิกทัพกวาดครอบ
ครว้แขกตานี เข้ามากรุงเทพฯ ด้วยเป็นอันมาก มีรับ
สั่งให้เอาตัวพระยาตานีจำคุกไว้ กว่าจะตาย

๑ uly จุลศักราช ๑๑๕๓ ปีจอโทศก เป็นปีที่ ๘
เจ้าอนำ กักแต่งให้ องยวน คุมต้นไม้เงินทองของเครื่อง
ราชบรรณาการเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย พระราชทานของตอบ
แทน ออกไปตามสมควร

๑ uly จุลศักราช ๑๑๕๓ ปีกุนทรศก เป็นปีที่ ๑๐ แยก
เมืองเขียะ เป็นชาติมลายู มิได้ขึ้นแก่กรุงเทพฯ

ยกกองทัพมาตีเมืองสงขลา เจ้าเมืองสงขลาสู้ไม่ได้
ก็หนีมาอยู่เมืองพัทลุง เจ้าเมืองพัทลุงรู้ว่าเมืองสงขลาแตก
ก็พลอยตื่นตกใจทั้งเมืองเลยหนีเข้าป่าไป เจ้าพระยา นคร
ศรีธรรมราชทราบดังนั้น จึงยกกองทัพไปตีทัพแตกที่เมือง
สงขลาแตก แล้วบอกข้าราชการเข้ามากราบทูล ทรง
ทราบทรงพระพิโรธแก่พระยาพัทลุง จึงโปรดให้มีตราไป
ถอดพระยาพัทลุงเสีย ให้หลวงนายศักดิ์ออกไปเป็นพระยา
พัทลุงใหม่สืบไป

๑ ในเวลานั้น ฝ่ายข้างญากามประเทศ พระเจ้าอังวะ
ตั้งขุนนางพม่า จะให้ลงมาเป็นเจ้าเมืองทวายใหม่ แหมง
จันจาพม่าเจ้าเมืองทวายคนเก่าทราบความดังนั้น ก็ถือตัวว่า
ไม่มีความผิดสิ่งใด ไม่ยอมให้ขุนนางที่จะเป็นเจ้าเมือง
ใหม่ลงมาเป็นเจ้าเมือง ครั้นขุนนางพวกนั้นลงมาถึง แหมงจัน
จาก็จับฆ่าเสียสิ้น แล้วตั้งแขวงเมืองต่อพระเจ้าอังวะ แต่
ยังคิดเกรงว่า พระเจ้าอังวะ จะยกกองทัพมาตีเมืองตัวกลัว
จะสู้ไม่ได้ จึงแต่งให้ขุนนางทวายเป็นทูตถือสุกอักษร
กับเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย ใจความใน
สุกอักษรนั้น พระยาทวายเกิดเป็นอริขึ้นกับพระเจ้าอังวะ
พระเจ้าอังวะจะยกกองทัพมาตีเมืองทวาย เจ้าเมืองทวาย
จะขอพระราชทานกองทัพไปช่วยป้องกันเมือง อนึ่งสืบได้
ความว่า พระราชาภคินัย ตกไปอยู่เมืองทวายพระองค์หนึ่ง

ทรงผนวชเป็น รูป ที่ จะจัดลงเข้ามาถวายต่อภายหลัง
แต่ครั้งนั้นมีหนังสือลายพระหัตถ์พระราชภาคนัยเข้ามาทูลเกล้าฯ
ถวายด้วย ฉบับหนึ่ง กับจัดค้น ไม้เงินทอง แลนางทวายเป็น
รูปงามหนึ่ง นางโตหนึ่ง ตัวใช้ ๗ หญิงทาส ๕๐
เข้ามาถวายด้วย อนึ่งเจ้าเมือง มฤต เจ้าเมืองคนาวศรี
ทราบว่าเป็นเมืองทวายจะเข้ามาถวายมิดีดี เจ้าเมืองทั้งสองก็
ยินยอมพร้อมใจด้วย ขอขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมาฝ่ายสยาม
สืบไป โปรดให้พิจารณาหนังสือพระราชภาคนัย เห็นว่า
เป็นความแท้จริง จึงให้มิตราคอบออกไปถึงพระยาทวาย
ว่าจะให้กองทัพยกออกไป แลพระราชทานสิ่งของตอบแทน
ไปถึงพระยาทวายตามสมควร ทูตก็กราบถวายบังคมลา กลับ
ไป แล้วโปรดให้พระรองเมืองเป็นทัพหน้า เจ้าพระยา
ยามราชเป็นแม่ทัพ คมพลห้าพันยกออกไปช่วยรักษาเมือง
ทวาย ล่วงพานทองเครื่องยศออกไป พระราชทาน พระยาทวาย
ด้วย เจ้าพระยา ยามราชยกกองทัพไปถึงเมืองทวาย แล้ว
มีใบบอกลงมากกราบทูล แลกำหนดพระราชภาคนัยลงมา
ยังแม่น้ำน้อยด้วย

๑. สิบจุลศักราช ๙๖๕๔ ปีชวดจัตวา ศก เป็นปีที่ ๑๑
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จยกทัพหลวงพร้อมด้วยสมเด็จพระ
พระอนุชาธิราช ออกไปรับพระราชภาคนัยดังตามลแม่น้ำ
น้อย เจ้าพระยา ยามราชก็จัดส่งพระราชภาคนัยลงมาจนถึงแม่น้ำ

น้อย ขึ้นเผ้าคนค่ายหลวง จึงทรงพระกรุณา โปรดให้เสด็จ
ลงมายังกรุงเทพฯ ก่อน พระราชภาคลิขิตองค์นี้ เป็นพระ
ธิดา ใน พระเจ้าขุนรามณรงค์ เมื่อครั้งพม่า มาตีพระนคร
ศรีอยุธยาแตก กวาดต้อนผู้คนไปเมืองอังวะเป็นอันมาก
ก็ต้องตกไปอยู่เมืองพม่าด้วย ในครั้งนั้น มีข้าไทยติดไป
ด้วยหลายคน พระองค์ท่าน จึงได้ทรงผนวชเป็นรูปชฎี
แล้วภายหลังท่านคิดอ่านเสด็จลัดหนิมาได้ จนถึงเมืองทวาย
ครั้งนี้รับลงมากรุงเทพฯ แล้วครั้งนั้น จึงโปรดตั้งขึ้นเป็น
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าฝ่ายใน ภายหลังเป็น
กรมขุนราชมรินทร์ดา

๑ ในระหว่างนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังเสด็จประทับ
อยู่ณะค่ายหลวงตำบลแม่น้ำน้อย ตรัสให้สมเด็จพระอนุชา
ธิราช เสด็จยกทัพออกไปจัดราชการเมืองทวาย ให้ส่ง
แมงจันจาพม่าเจ้าเมืองทวาย คนเก่า เข้ามารับราชการเสีย
ในกรุง (เพราะทรงเห็นว่าพระยาทวาย คงจะกลับใจ
ไปข้างฝ่ายพม่า ได้อีก ด้วยบิดาพระยาทวายยังทำราชการ
อยู่ในเงื้อมมือพม่า แลได้ข่าวว่า พม่า จะเอาตัวบิดาพระยา
ทวายเลื่อยเลื่อยเหมือนเลื่อยไม้ แมงจันจา คงจะอาไโดยแก่
บิดา จึงจะละไว้ให้อยูรักษาเมืองไม่ได้ แลถ้าแมงจันจา
ลงมาอยู่เสียใน กรุงเทพฯ แล้ว พม่าก็จะคลายความพยายาม
ลงด้วย อีกอย่างหนึ่ง) ให้ตั้งขุนนางทวายผู้มีความชอบ

ขึ้นเป็นพระยาทวายให้อยู่รักษาเมือง ครั้นเสร็จจัดการบ้านเมืองแล้ว ก็เสร็จกริษาทัพกลับคืนพระนคร ทั้ง ๒ พระองค์ แลพระยาทวายแลครอบครัวทั้งนั้น ไปรดให้ไปตั้งบ้านเรือน อยู่ ณ ตำบลคอกกระบือ ปรางค์ชื่อเรียกว่าบ้านทวาย มาจนบัดนี้

๑. ลุบุจุลศักราช ๑๑๕๕ ปีฉลูเบญจศก เป็นปีที่ ๑๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงตรัสปลุกษาราชการด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชว่า บัดนี้เมืองทวายก็เป็นของไทยแล้ว กำลังศึกพม่าที่จะยกมาตีคงหย่อนลง ควรจะยกทัพตีเมืองเมะตะมะ เมืองร้างถึงสองคูก่อน ถ้าเห็นเป็นห่วงที่จะได้โดยไปตีถึงเมืองดังวะทีเดียว จึงมีพระบรมราชโองการดำรัส ให้สมเด็จพระอนุชาธิราชเสด็จยกกองทัพไปทางสิงขรไปตั้งต่อเรือรบอยู่ฝ่ายทะเลตะวันตก จะได้ยกทัพเรือขึ้นไปทางแม่น้ำเมืองมฤต ให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ เจ้าพระยามหาเสนา ยกทัพบกล่วงหน้าขึ้นไปสมทบทัพเจ้าพระยามมราชอยู่ที่เมืองทวายก่อน แล้วให้ทัพเมืองเขมร เมืองลาว เมืองเหนือ มาพร้อม ก็เสด็จยกทัพหลวงขึ้นทางคองกล้วย ถึงตำบลหินดาด ทางยังห่างเมืองทวายอีกสองคืน

๑. เมื่อก่อน กองทัพไทยยกไปถึงนั้น พระเจ้าอังวะตรัสให้แม่ทัพพม่ายกมาตีเมืองทวาย พอทัพไทยยกไปถึงเข้าก่อนตั้งค่ายอยู่นอกเมือง แม่ทัพไทยจึงเกณฑ์พลเมืองทวาย

ขึ้นรักษาน้ำที่เชิงเทิน คอยรับ พม่า ล้วน พม่า แล ทวาย
 ที่อยู่ในเมืองทวายเวลานั้น ตั้งแต่ได้ข่าวว่าพม่ายกกองทัพ
 ลงมา ต่างก็คิดจะเอาใจ ออกหากจากไทย กลับใจจะไป
 เข้าด้วยพม่าอีก แม่ทัพนายกองฝ่ายไทยจะบังคับบัญชา
 ประการใด ก็ไม่มีใครจะเชื่อถือทำตาม เจ้าพระยามหาเสนา
 จึงให้เอาไพร่พม่าในเมืองทวาย ซึ่งเป็นผู้ไม่ฟังบังคับ
 บัญชา มาเขียนเสียคนหนึ่ง ๓๐ ที่ พม่าคนนั้นมีความขัดเคือง
 ก็ไปยุยงไพร่บ้านพลเมืองกลับเป็น ขบถขึ้นทั้งเมือง บัดประทุ
 เมืองเสีย แล้วเอาปืนใหญ่ขึ้นบนเชิงเทินยิงระดมออกมา
 ที่ค่ายไทย ฝ่ายพระรองเมืองที่เข้าไปตั้งอยู่ในเมืองทวาย
 ครั้นเห็นเกิดขบถขึ้นในเมือง จึงขับพลทหารเข้าฟันประทุ
 เมือง แหกหนีออกมาได้ แม่ทัพนายกองฝ่ายไทย เห็น
 พลเมืองทวายยิงปืนระดมออกมาที่ค่าย จึงให้ล่าทัพถอย
 ออกมาหมายจะตั้งค่ายลงให้ห่างเมือง ยังมีทันจะตั้งลงได้
 พม่าแลทวายก็ยกทัพออกจากเมืองไล่ติดตามมา ได้รับกัน
 กลางแปลง ทัพเจ้าพระยารัตนาพิพิธเจ้าพระยามหาเสนา
 เจ้าพระยาอมราชช่วยกันระดมรบ ทัพพม่ามีอยู่ พม่าไล่
 รบบุกบันกระชั้นเข้ามา ทัพไทยก็ถอยพลางรบพลาง ลง
 มาจนถึงทัพพระยาอภัยรณฤทธิ์ ทัพหน้าของทัพหลวง แม่ทัพ
 จะขอเข้าหาไครยตั้งรับทัพพม่า ในค่ายพระยาอภัยรณฤทธิ์ ๗
 ไม่ยอมให้เข้าค่าย กลัวว่าพม่าจะยกมาตีค่ายตัวพลแตก

ไปด้วย ทัฟไทยที่ล่า มาก็ต้องตั้งรับ อยู่ น่าค่าย พอทัฟ
พม่า ยกตาม ไป ถึงเข้า โจมตี ตลบบอนกับ ทัฟไทย ๆ ไม่ทันได้
ตั้งตัว ก็แตกพ่าย มา เจ้าพระยามหาเสนา ต้องอาวุธ
ข้าศึกตาย ในที่รบ แล้วพม่า ก็ตีค่าย พระยา อภัย วัฒน ฤทธิ์ ได้
อีก เลย ไปตี ทัฟไทย มา จนถึง หินลาด ทัฟหลวง
ทัฟหน้า แดกมา ก็เล็ดจ ล่า ถอยลง มา

ให้ประหาร ชีวิต พระยา อภัย

ยัง ทัฟกรมพระราชวังบวร ฯ ให้ เลิกทัพ กลับ กรุง เทพ ฯ
ทัฟหลวง ก็กลับ คืน พระนคร

๑ ฝ่าย กรมพระราชวังบวร ฯ เมื่อเล็ดจ ยกทัพ ไป ทาง
สิงขร หยุดต่อเรือรบ แล้ว ก็ยก กองทัพ ไป ถึง เมือง
มฤท เจ้าเมือง มฤท กลับใจ เป็น ขบถ แข่ง เมือง ไม่อ่อน น้อม จึง
ให้ กองทัพ ยก เข้า ตี เมือง มฤท ฯ เกือบ จะแตก อยู่ แล้ว พอทัพ
ทางทวาย แดก ได้ ทราบ ต้องตรา ให้ หา กองทัพ กลับ ก็ยก
ทัพ กลับ คืน ยัง กรุง เทพ ฯ มหานคร

๑ อนึ่ง เมื่อ บั จุลศักราช ๑๑๕๑ พระบาท สมเด็จ พระเจ้า
อยู่หัว เล็ดจ ทอด พระเนตร เห็น วัด โพธาราม ซึ่งเป็น วัดเก่า ชำ
รุดปรักหักพัง มาก ทรง พระดำริ จะ ทรง ปฏิสังขรณ์ ขึ้น
ใหม่ ให้ ดี กว่าเก่า เพราะ เป็น วัดริม พระราชวัง แต่ ที่ นั้น
เป็นที่ ลุ่ม ๆ ฤก มี บ่อ ธาร ร่อง คู มาก จึง ไป รุด เกล้า ฯ ให้
เกณฑ์ ไพร่ สอง หมื่นเศษ มา ขุด ปราบ พื้นที่ แล ทรง จำหน่าย

พระราชทรัพย์ซื้อมูลดิน มาถมเป็นหลายครั้งหลายหน แต่
ทำพื้นที่มาถึงสิบปีก็จึงราบเรียบเรียบร้อยได้ สิ้นพระราชทรัพย์
ค่ามูลดินถมที่ถึงสองร้อยห้าซังสิบห้าตำลึง

๑ ครั้นมาถึงณวันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๑๕ ปีจุลศักราช
๒๔๕๕ นั้น จึงได้จัดการ ปฏิสังขรณ์พระอาราม
เก่า พระระเบียง มีพระวิหารลัทธิศ
กถา พระเจดีย์ใหญ่บรรจุพระ
พุทธรูปพระศรีสัทรพธิ์ ซึ่งเชิญลงมาแต่กรุงเก่า ฐานพระ
เจดีย์กว้าง ๘ วา สูง ๘๒ ศอก ชื่อนานนามว่าพระเจดีย์
ศรีสัทรพธิ์ ตาญาณ มีพระวิหาร คดลัทธิศ มีกำแพงแก้วคั่น
หว่างพระวิหารคด กับพระเจดีย์ฐานเดียว ๕ องค์ ทั้งสี่ด้าน
มีกรรเพียวญ แลหอไตร หอระฆัง พระวิหารน้อย
ซ้ายขวา ขุดสระน้ำทำศาลารายรอบ ทำกำแพงแก้วล้อม
รอบนอก เชิญพระประธานในวัดศาลาลีหน้า มาประดิษ
ฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ถวายพระนามว่าพระ
พุทธเทวปฏิมากร เชิญพุทธรูปยืนสูง ๕๐ ศอก ทรง
พระนามว่าพระโลกนาถศาลดาจารย์ มาแต่วัดพระศรีสัทรพธิ์
กรุงเก่า เข้าประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารทิศตะวันออกมุขหลัง
เชิญพระพุทธรูปหล่อด้วยนาคหน้าตัก ๓ ศอกสี่ปี ลงมาแต่
วัดเขาอินเมืองสุวรรณคโลก เข้าประดิษฐานในพระวิหารทิศ
ตะวันออกมุขหน้า ถวายพระนามว่าพระเจ้าศรีรัตนคงไ

มหาโพธิ์ พระพุทธรูปองค์หนึ่งหน้าตัก ๕ ศอก ๕ นิ้ว เชิญ
ลงมาแต่กรุงเก่า เข้าประดิษฐาน ณ พระวิหาร ทิศใต้ ถวาย
พระนามว่า พระพุทธเจ้าเทศนาธรรมจักร พระพุทธรูปองค์
หนึ่ง หน้าตักกว้าง ๓ ศอกตี้ย ๑๑ นิ้ว เชิญลงมาแต่เมือง
ลพบุรี เข้ามาประดิษฐานไว้ ณ พระวิหาร ดอนตก ถวาย
พระนามว่า พระนาคปรก พระพุทธรูปองค์หนึ่งหล่อใหม่ สูง
๘ ศอก ๕ นิ้ว เชิญเข้ามาประดิษฐานไว้ ณ พระวิหาร
ทิศเหนือ ถวายพระนามว่า พระบำลไธลย พระพุทธรูปใน
พระอุโบสถเก่าหน้าตัก ๕ ศอก เชิญเข้ามาประดิษฐานไว้เป็น
พระประธานในการเปรียญ ใน พระระเบียง ชั้นใน ชั้นนอก
แลวิหาร ลดทั้งปวง ก็เชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้
เป็นอันมา

๑ ล้วนข้างฝ่ายใต้ ทำตักกฐิพระสงฆ์ ใหญ่น้อย
ร้อยสี่สิบเก้าหลัง มีหอหลวงมณฑล หอนั้น สระน้ำ ศาลาตากผ้า
มีกำแพงล้อมรอบส่วนหนึ่ง บริเวณวัดเป็นสองส่วน มีถนน
คั่นกลางตรงออกประตูเมืองลงไปฝั่งน้ำ เป็นท่า พระสงฆ์
มีศาลาลานหน้าหลังหนึ่ง การที่ดำทั้งปวงในบัดนี้ยังมิได้สำเร็จ

๑ ครั้นถึงเดือนสามปลายปี เจ้าเมืองเมะระมะมีหนังสือ
เข้ามาถึงพระยาภาณุจันทร์บุรีนบหนึ่ง ใจความว่าพระเจ้าอังวะจะ
ขอทำไมตรีด้วยสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม จะไม่ก่อการรบพุ่ง
กันต่อไป พระยาภาณุจันทร์บุรี จึงค้นหนังสือเข้ามากราบบังคม

ทุก จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาภาณุอุบลบุรี
มีหนังสือตอบไป ถึงเจ้าเมืองเมาะตะเองว่า หนังสือ
ที่มีเข้ามา นั้น เป็นแต่หนังสือเจ้าเมืองเมาะตะ เห็นไม่เป็น
หลักฐานมั่นคง ถ้าจะใคร่สืบทางพระราชไมตรีจริงแล้ว ก็ให้
พระเจ้ากรุงอังวะ แต่งทูตานุทูตเข้ามาโดยทางปรกติ จึ่งจะ
สมควร พระยาภาณุอุบลบุรีก็มีหนังสือตอบ ขึ้น ไปตามพระกระ
แสพระบรมราชโองการนั้น

๑ ครั้นหนึ่งเจ้าเมืองดงเกีย มีพระราชสาส์น แต่งทูต
คุมเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย ในพระราชสาส์น
นั้น กล่าวความว่า เมื่อครั้งก่อน องค์เชียงลือหนีเข้ามาพึ่ง
พระบารมีอยู่ในกรุงสยาม แล้วไม่มีความจงรักภักดี กลับ
หนีออกไปตั้งตัวเป็นเจ้า อนุศักดิ์ แล้วเที่ยวรวบรวมฆ่าฟันไป
ถึงเขตแขวงเมืองดงเกีย บัดนี้เจ้าเมืองดงเกีย จะยกทัพ
ออกรบ กับ องค์เชียงลือ ถ้า องค์เชียงลือแตก องค์เชียงลือก็คงจะ
หนีเข้ามาในกรุงสยามอีก ขอให้ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม
จับ องค์เชียงลือส่งให้ แก่ทัพเมืองดงเกีย ให้จงได้ กรุงดงเกีย
กับกรุงสยามจะได้เป็นพระราชไมตรีกันสืบไป จึ่งโปรด
ให้มีพระราชสาส์นตอบไปเป็นใจความว่า ซึ่ง องค์เชียงลือ
มาอาศัยอยู่ในกรุงสยามครั้งก่อนนั้น เหมือนดังนกมา
อาศัยทำรังบนต้นไม้ใหญ่ เมื่อปีกหางงอกงามบริบูรณ์ขึ้น
แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องบินไปตามความปรารถนา เป็น

ธรรมดา อยู่เอง   แต่ ถ้า องค์เชียงลือ จะหนีทัพตั้งเกียกกล้วย มา อา
 ไศรยอีกครั้งนี้   จึงจะให้ ไทยจับองค์เชียงลือส่ง นั้น ไม่ได้
 - เพราะเมืองตั้งเกียกก็เป็นข้า ศักกัน   ไทยจะทำนั้นเหมือนตั้ง
 ทำคุณแล้วภายหลังจะให้โทษ   ผิดราชธรรม ประเพณี
 กระษัตริย์ไป   ทูลได้ พระ ราชลา สมนัดขอบ แล้ว   ก็กราบ
 ถวายบังคม ลา กลับไป   ะ

ค. ถาม

- ๑   ถามว่า   องค์เชียงลือมา อยู่ในกรุงสยาม แล้วหนีไปด้วย
                  เหตุใด   แลเหตุใดจึงได้ทรงโปรดให้สร้าง
                  เมือง ขึ้นที่ปากลัด
- ๒   ถามว่า   ทัพพม่า ยกมาตีกรุงสยาม ครั้งก่อน พม่า
                  แยกเสียทัพไปแล้ว   ภายหลังพม่า ยกมาอีก
                  ฤาไม่
- ๔   ถามว่า   เมื่อพม่า ยกทัพมา ครั้งหลังนั้น   ทัพหน้า แล
                  ทัพหลวง พม่า มาตั้ง อยู่ ที่ใด
- ๕   ถามว่า   กองทัพไทยยกขึ้นไป ตั้งรับ กองทัพพม่า   ครั้ง
                  หลังนั้น   ได้สู้รบกับ ประการใด   พม่าจึง
                  แยกหนีไป
- ๕   ถามว่า   ทรงพระดำริที่จะปฏิสังขรณ์พระ มณฑป พระ
                  พุทธบาทนั้น อย่างไร   แลทรงโปรดให้ผู้ใด
                  เป็น แม่กอง ขึ้นไป ทำการ

๖. ถามว่า พระยาแพรว (มั่งไซ) นั้น พม่าจับตัวไปได้แล้ว
ให้ไปอยู่ที่ไหน ภายหลังพระยาแพรวคิด
อ่านประการใด จึงได้ยกทัพไปตีเมือง
เชียงแสน
๗. ถามว่า ทรงโปรดให้ผู้ใดไปตีเมืองทวาย แต่พวก
พม่าในเมืองทวาย ยกมาตั้งรับทัพไทยอยู่ที่ใด
ไทยได้รบกับพม่าด้วยอย่างไร พม่าจึง
แตกหนีไปเมืองทวาย
๘. ถามว่า เมื่อพม่าหนีไปเข้าเมืองทวายแล้ว ทัพไทย
ยกตามตีพม่าไปหรือไม่ แลเหตุใดไทยจึง
เลิกทัพกลับ
๙. ถามว่า ทรงโปรดให้ตั้งกองประชุมตั้งค่ายนาย ที่
วัดอะไร จุดศักราชเท่าใด การลอบสวน
ตั้งค่ายนายจึงแล้วเสร็จ
๑๐. ถามว่า เจ้านันทกัมมทินนียกเข้ามาว่าอย่างไร แล
ทรงโปรดให้ผู้ใดไปตีเมืองใด
๑๑. ถามว่า แมงจันจอพม่าเจ้าเมืองทวาย จัดเครื่อง
บรรณาการ แลมีศุภอักษรมาถวายด้วย
เหตุไร
๑๒. ถามว่า เมืองทวายเป็นของไทยแล้ว แลพม่ายกทัพ
มาตี ฝ่ายในเมืองทวายเกิดอะไรขึ้น ราษฎร

ชาวเมืองจึงเป็นขบถ

๑๓ ถามว่า พระยา กาญจนบุรี ได้รับหนังสือของผู้ใด แล
ส่งหนังสือนั้นมาทูลเกล้าฯ ถวาย ใจความ
ว่าอย่างไร โปรดให้พระยา กาญจนบุรีตอบ
ไปว่าประการใด

๑๔ ถามว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงปฏิบัติ
สังฆกรรมวัดอโศกบ้าง

๑๕ ถามว่า เจ้าเมืองตังเกี๋ย มีพระราชาสดำเข้ามา
ว่าอย่างไร แลโปรดให้มีพระราชาสดำไปว่า
อย่างไร

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๖

ตอน ๓

๑ ภูมิพลศักราช ๑๑๕๖ ปีชวดศก เบญจมาศ

พระกรุณาโปรดให้จัดการทรงผนวช สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนเจ้านาญรักษ์ กับนักพระของเอง ณ พระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ณ วัดสมอ
ราย ครั้นออกพรรษาแล้ว นักพระของเองก็ลาออกจาก
อุปสมบท จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งนักพระของ
เองให้ออกไปเป็นเจ้าแผ่นดินเขมร พระราชทานนามว่า
สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดีศรีสุริโยพันธุ์ ฯลฯ เจ้ากรุงกัม
พูชาธิบดี ให้พระยาตากาโหม (ปก) พี่เลี้ยง เป็นสมเด็จพระ

เจ้าฟ้าทละหะ แต่เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ (แสน) ซึ่งให้ไป
 ว่าราชการเมืองเขมร แขนอยู่นั้น ได้ราชการเรียบร้อย
 มีความชอบอยู่ แต่ครั้นจะให้ช่วยราชการ อยู่ในกรุงกัม
 พุชา ก็กลัวจะไม่สนิทสนมกับสมเด็จพระนารายณ์ เพราะ
 เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ได้เคยเป็นใหญ่บังคับบัญชา การ
 เต็มอำนาจ อยู่แล้ว กลับ จะลดอำนาจน้อยลงก็อย่างหนึ่ง
 กับประการหนึ่ง เจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ ก็เป็นพวกข้างนอก
 สมเด็จพระรามาธิบดีอยู่ด้วย คงจะไม่ถูกกับโอรสนักอง
 ไทยราชา เป็นการขัดขวางอยู่ ณ นั้น จึงได้
 ที่เป็นเมืองใกล้เคียงแดนไทย แยกออก
 ไม่ต้องขึ้นแก่กรุงกัมพูชา เหมือน
 เมืองพระตะบอง เมืองนครเลียมราช
 แลเมืองอื่นของเมืองทั้งสองนี้ทั้งสิ้น สมเด็จพระนารายณ์
 ก็ยอมถวายเขตรแดน โดยพระราชประสงค์ จึงโปรดให้เจ้า
 พระยาอภัยภูเบศร์ มาครอบครองเมืองเขมร ล่นนี้สืบไป
 เมืองเขมรเหล่านี้ จึงได้เป็นสิทธิ์แก่ไทยตั้งแต่นั้น มาตลอด
 จนทุกวันนี้ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี กับสมเด็จพระเจ้า
 ฟ้าทละหะ ก็กราบถวายบังคมลาออกไป กรุงกัมพูชา

๑ ในป็นั้น มีผู้ฟ้องกล่าวโทษเจ้านันทเสนเจ้าเมืองล้าน
 ช้าง กับ พระรามราชาเจ้าเมืองนครพนม ว่าร่วมคิดกันจะ
 คิดการเป็นชก ทรงพระกรุณาโปรดให้มีตราไปหาตัว

เจ้าเมืองทั้งสองเข้ามา ข้าราชการเป็นลัทธิ คำนวณจะได้
 ประหารชีวิตเสีย แล้วกรมพระราชวังบวร ฯ ทราบทุก
 ขอบไว้ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอินทน์อง ขยายเจ้านั่นถนอม
 ออกไป ครอง กรุงศรีสัตนาคนหุตเสียไป

๑ ครั้งนั้นลาวเมืองภูเขียว แขวงเมืองนครราชสีมา
 คล่องได้ช้างพลายเผือกตัวหนึ่ง ข้างหนึ่ง เจ้าของไม่รู้ว่า เป็น
 ข้างเผือกจึงตัดหางเสีย พระยา-นครราชสีมา ทราบความ
 จึงมีใบบอกเข้ามากราบทูลโปรดให้ส่งเข้ามา แล้วสมโภช
 ขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระอินทร์ไถยวา ฯลฯ
 แต่ครั้งนั้นทรงพระพิโรธเจ้าของ ช้างเดิมว่าตัดหางเสีย มิได้
 พระราชทานบำเหน็จรางวัลสิ่งใด

๑ ลูกพี่ลูกน้องราช ๑๕๗ มีเกาะลับตลก เป็นปีที่ ๑๕
 มีศึกพม่ามาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง โปรดให้กรม
 พระราชวังบวร ฯ เล็ดจยอกทัพขึ้นไปตีทัพพม่าแตก ได้
 ไซยชนะแล้ว เจ้าเมืองเชียงใหม่ถวายพระพุทธรูปลึงค์
 องค์หนึ่ง กรมพระราชวังบวร ฯ ก็เล็ดจยอกทัพกลับลงมา
 พระพุทธรูปองค์นั้นก็เชิญไปประดิษฐานไว้ใน พระราชวังบวร ฯ

๑ ฝ่ายสมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี เมื่อได้ออกไป
 ครองเมืองเขมรแล้ว จึงแต่งตั้งพระยาเขมรเข้ามากราบทูล
 ขอพระเจ้าอ่าวทั้งสอง คือ พระเอกกระษัตริย์ ๓ พระท้าว
 กระษัตริย์ ๑ กับครอบครัวที่ยังตกค้างอยู่ในกรุงนั้น สมเด็จพระ

๖ ขวบ ยังครองแผ่นดินมิได้ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละเป็น
ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเขมรอยู่ก่อน ให้ขุนบวรเจ้าทั้ง
ห้าองค์ไว้ กว่าจะเจริญวัยขึ้น แล้วเห็นว่าควร จะมอบ
ราชการแผ่นดินแก่องค์โตได้ ก็จะได้ตั้งให้เป็นเจ้าเมือง
เขมรสืบไป

๑๐ ภูมิพลศักราช ๑๑๕๔ ปีมีเสนาพศก เป็นปีที่ ๑๖
พม่าทำอุบายเอาหนังสือมา แขนวไว้ตามด่าน เมืองเพชรบุรี
เมืองราชบุรี เมืองไทรโยค เมืองอุไทยธานี เมืองตาก
เมืองเชียงใหม่ เมืองหลวงพระบาง ความตึงกันว่า
พม่า จะยกทัพมาตีกรุงสยามอีก แลอังกฤษจะยกมาช่วย
ทางทะเลด้วย แล้วพระเจ้าอังวะให้อีกกองทัพมาตี เมืองเชียงใหม่
ตีเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายผู้รักษามืองกรมการหัวเมืองทั้งปวง
ก็บอกถึงกันหนังสือพม่าเข้า มาถวาย ล้วนข้างเมืองเชียงใหม่
แต่งกองทัพออกรบพม่า จับไพร่พลพม่าได้ ๑๒ คน ๆ
ให้การว่า พระเจ้าอังวะให้อีกกองทัพมาตี เมืองเชียงใหม่
เมืองนครลำปางก่อน แลอังกฤษจะยกกองทัพมาช่วยรบ
ทางทะเลด้วย แล้วเมืองเชียงใหม่ก็แต่งหนังสือบอก
มากราบทูล สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบหนังสือบอก
ของหัวเมืองทั้งปวง ทรงทราบว่าเปนอุบายแต่มีไว้พระ
ไทยแก่ราชบุตร คือ จึงเกณฑ์กองทัพออกไปตั้งรักษาหัว
เมืองด่านทาง ที่พม่าเคยยกมานั้นทุกตำบล ล้วน

ช้างเมืองเชียงใหม่ก็ไปรดให้ ส้มเตี๋ยพระอนุชาธิราช กรมพระ
ราชวัชรบวร ๑ ยกกองทัพขึ้นไปช่วย

๑ ภูมิจุลศักราช ๑๑๖๐ ปีมะเมียลัมฤทธิศก เป็นปีที่ ๑๗
ในระหว่างนั้นก็ได้ข่าวทัพพม่าอยู่นิ่ง ๆ ว่าพมามาดัง
ยุง ฉางละลัมเลียบอาหารไว้ที่เมืองตราง ริมลำแม่น้ำ
โขงบ้าง ว่าจะมีตีหัวเมืองลาวตัวนอก ว่ามาทาง
เมืองเชียงแสนบ้าง แล้วก็สาบสูญไป ส่วนพม่าที่ยกมา
ตีเมืองเชียงใหม่ ก็มาตั้งรอกอยู่มิได้ยกเข้าตีเมือง ตั้งค่าย
แรมอยู่จน ถึงฤดูฝน ก็เลิกทัพกลับไป

๑ ภูมิจุลศักราช ๑๑๖๑ ปีมแมเอกศก เป็นปีที่ ๑๘
ในเดือนแปดสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอก กรมสมเด็จพระ
ศรีสุทธารักษ์ ประชวร พระโรคสิ้นพระชนม์ ครั้นถึงเดือน
สิบสอง สมเด็จพระเจ้าฟ้างเอก กรมสมเด็จพระเทพสุตา
วดีประชวรสิ้นพระชนม์อีก ไปรดให้ทำพระเมรุขนาด
ใหญ่ขึ้นณท้องสนามหลวง แลให้ทำพระโกศขึ้นใหม่สอง
พระโกศ ทำด้วยไม้แปดเหลี่ยมสลักลายกุดั่น ยอดมณ
ฑปัทมทองคำทั้งหัว เรียกว่าพระโกศกุดั่นใหญ่ องค์หนึ่ง
เจ้าพระยาพระคลังเป็นผู้ทำ อีกพระโกศหนึ่ง พระยา
ราชสงครามทำ เรียกว่าพระโกศกุดั่นน้อย ถ้าหวั่นจะได้
ทรงพระศพออกไปสู่พระเมรุ ครั้นการพระเมรุเสร็จแล้ว
จึงทรงจัดการถวายพระเพลิง พระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้างเอก

พระมุกกัน ทั้งสอง พระศัพ ฌบิ วอกโศ ศก ควังเนนเจ้า
 อนาคตักก็จัดเครื่อง บรรณาการเข้า มาถวาย ช่วยการ พระ
 ศพด้วย

๑ ในปลายปีนั้น เจ้าอนาคตักมีพระราชสาสน์เข้ามา
 ขอลงทอดศพไป ช่วยรบโกเชิน สมเด็จพระเจ้าอย หวีโปรด
 ให้มีตรา ออกไปเกณฑ์กองทัพ กรุงกัมพูชาให้ แลพระราช
 ทานกระสุนดิน ประสัวออกไปด้วยเป็นอันมาก ล้วนสมเด็จพระ
 เจ้าฟ้าทะละหะได้ ทราบ ทั้ง ตราร จึงจัดพลเขมรห้าพันให้
 ยกไป ช่วยเจ้าอนาคตัก

๑ ลุปีจุลศักราช ๑๑๑๓ ปีระกาศวิศก เป่ปีที่ ๒๐
 กรมช้างคล่องช้างพังเผือกเอกช้าง ๑ ในป่าแขวงเมืองภู
 เขียวขึ้น เมืองนครราชสีมา พระยานครราชสีมา บอก
 ลงลงมาถวาย กรมพระราชวังบวร แลตั้งขึ้นไปรับถึงโรง
 สมโภชตำบลบ้านศาลาลอย ให้ตั้งพระราชพิธีถนนไชย
 มาศเลียบไพร่ชาวคช้างที่นี้แล้ว ล่องแพช้างลงมา กรุงเทพฯ
 แห่งขึ้นโรงสมโภช มีการสมโภช ๓ วัน ขึ้นระวางขนาน
 นามว่า พระเทพกฤษณบวรศรีเลวทร ๗ ล ๗ สมโภชโรง
 นอกเสร็จแล้ว แต่เข้านโรงในพระบรมมหาราชวัง มีการ
 สมโภชอีกครั้งหนึ่ง พระราชทานบำเหน็จรางวัลแก่หมอล้วน
 ผู้คล่องเป็นอันมาก

๑ ครั้งหนึ่งเกิดเพลิงไหม้ พระมณฑปในวัดมหาธาตุ สม
 เด็จพระเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จช่วยดับ
 เพลิงๆ ไม้พระมณฑปจนสิ้นเหลือแต่ผนัง ครั้นเพลิงดับ
 แล้ว ดำรัสให้ชำระเอาต้นไฟ ได้ตามเนรบุหนิง ชื่อวัด
 ท่าดอกไม้เพลิงจุดเล่น ไฟดอกไม้ไปติดวังนกพิราบเป็น
 เชื้อเพลิงขึ้น กรมพระราชวังบวรฯ ทรงพระพิโรธรับสั่ง
 ให้สกัดออกจากสามเณร จะให้ประหารชีวิตเลย สมเด็จพระ
 พระสังฆราชทูลวิงวอนขอไว้ พระมณฑปนั้นก็โปรดให้
 ทำขึ้นใหม่เป็นหลังคาจัตุรมุข มิได้ทำเป็นเครื่องยอดตาม
 เดิม ฝ่ายการปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม ทำมาได้ ๗ ปีกับ
 ๕ เดือน ๒๖ วัน จึงสำเร็จ สิ้นพระราชทรัพย์รวมเสร็จเป็น
 เงินสามพันเจ็ดร้อยแปดสิบห้า ชั่งหกตำลึง ครั้นถึง
 ๑๒
 ๑๒ วัน ๖ ๕ ค่ำมีภาตวิศก จุลศักราช ๑๑๖๓ จึงโปรด

ให้ตั้งการฉลอง พระสังฆสวดพระพุทธรูปในพระอุโบสถ
 ๓ วันๆ ละพันรูป พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระ
 ราชดำเนิน พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการ
 ออกไปยังพระอุโบสถ ทรงพระราชอุทิศถวายพระอาราม
 แต่พระพุทธรูปมากร พระราชทานนามว่าวัดพระเชตุพนวิ
 มลมังคลาราม ให้สมเด็จพระวันรัตเป็นพระราชาคณะอยู่ใน
 วัดนั้น ตั้งเจ้ากรมวัดเป็นที่หลวงพิทักษ์ชั้นศรี ปลัดกรมชื่อ

ขุนภักดีธรรม ไว้ควบคุมเลขค่าพระ ตำมโนครวรรยัติ
 ลิขสิทธิ์คน อยู่รักษา พระอาราม แลถวายพระจากแก่พระสงฆ์
 มีเครื่องอัฐบริขาร ของไทย ทานต่าง ๆ ทั่วทุกรูป ตั้งต้น
 ถัดไป พจนานุกรมพิทักษ์ราคา พระเจ้าลูกเธอพระเจ้าหลานเธอ
 พระสนม ราชพาหน ข้าง ม้า รถ เรือพระที่นั่ง แลเงิน
 ทอง ตั้งโรงทาน คือ โรงเลี้ยงสมณชีพราหมณ์ อาณา
 ประชาราษฎรทั่วไป มีการเล่นต่าง ๆ ทั้งกลางวัน กลาง
 คืน ๆ มีดอกไม้เพลิง แลดอกไม้ประดับประดับด้วยโคมไฟทั่ว
 ทั้งพระอาราม เป็นการมหรสพสมโภชอย่างใหญ่ ถิ่นพระ
 ราชทรัพย์ ให้การฉลอง เป็นเงินพันเก้าร้อยสามสิบห้า
 ตำลึง รวมตั้งแต่เริ่มแรกปฏิสังขรณ์มาจนทำการฉลองเสร็จ
 เป็นเงินห้าหมื่นแปดร้อยสิบเอ็ดชั่งถ้วน

๑ ครั้นเสร็จ การฉลองแล้ว ภายหลังทรงพระกรุณา
 โปรด ให้เชิญ พระพุทธรูป ใน พระวิหารทิศใต้แลทิศตะวันตก
 ทั้ง ๒ องค์ ขึ้นไปประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารวัดพระศรี
 รัตนมหาธาตุ แลให้เชิญ พระพุทธรูป ซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโข
 ไทย นำกลับทูลถวญกับเจ้าเมืองคำตัน ๒๐ องค์ องค์
 หนึ่งพระนามว่า พระพุทธชินราช นำประดิษฐานแทนไว้
 ใน พระวิหาร ทิศใต้ องค์หนึ่งพระนามว่า พระพุทธชินศรี
 เชิญมา ประดิษฐาน แทนไว้ ใน พระวิหาร ทิศตะวันตก

๑ ลูกปี่จู้จี้ศักราช ๑๖๖๘ มีใจหวาดกลัว เป็นปีที่ ๒๑
ฝ่ายที่เมืองยวน เจ้าอนำก็ยกกองทัพไปตีเมืองเว้แลเมือง
ตังเกี๋ยได้ แล้วเจ้าอนำก็ตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดินใหญ่ใน
ประเทศยวน ... แล้วมีพระราชสาส์นเข้ามากราบบังคมทูล
ให้ทรงทราบ.

๑ ครั้นนั้นฝ่ายข้างทุกามประเทศ พม่าแต่งทูตขึ้นหนึ่ง
ก็จะเข้ามาถึงเสนาบดีกรุงไทยฉบับหนึ่ง ใจความว่าจะขอเจริญ
ทางพระราชไมตรีกับกรุงเทพมหานคร จึงมีพระราชดำริดูว่า
ซึ่งพม่ามาเจรจาความเมือง ขอเป็นไมตรีนั้นเห็นจะไม่จริง
เพราะเมื่อมาว่าครั้งใด ไบเบ้นนั้นก็ตั้งทัพมาตีทุกครั้ง ให้
พระยาตากบุญนบุรีขับไล่ไปเสีย อย่าให้มันเข้ามาเห็น
บ้านเมืองเลย

๑ อยู่มาประมาณเดือนหนึ่ง พระยาตากวิเศษเจ้าเมือง
เชียงใหม่ มีหนังสือบอกลงมาว่า ได้ข่าวว่าพม่ายกกอง
ทัพมา จะมาตีเมืองเชียงใหม่ จึงดำริให้เกณฑ์กองทัพ
ขึ้นไปช่วยรักษาเมืองเชียงใหม่ ให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ
เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ กับเจ้าพระยาบรมราช เป็น
แม่ทัพคุมพลเมืองเหนือ แยกหัวเมือง ยกขึ้นไป กองหนึ่ง
ให้เจ้าอนุวงศ์เจ้าอินท์ เจ้าเมืองเวียงจันทน์ (คือเมืองล้านช้าง)
คุมพลลาวเวียงจันทน์ยกขึ้นไปทัพหนึ่ง ให้กรมพระราชวัง

ยว ๑ ยกขึ้นไปทัพหนึ่ง ครั้นขึ้นไปถึงเมืองเงิน กรมพระ
ราชวังยว ๑ ทรงพระประชวรพระโรค จะเสด็จขึ้นไปเมือง
เชียงใหม่ยังไม่ได้ จึงดำรัสให้กองทัพลมเต็ง พระเจ้าหลาน
เธอ แลทัพเจ้าอนุยกขึ้นไปก่อน แล้วจัดให้กรมขุนสุนทร
ภุเชศไปเยี่ยมแม่ทัพ แยกพลในกองทัพลมพระราชวังยว ๑
ยกขึ้นไปอีกทัพหนึ่ง

๑ ฝ่ายทัพพม่า ครึ่งนั้นยกมาเจ็ดกอง อินแะห่วนเป็น
แม่ทัพใหญ่ ยกมาตีเมืองลำพูนได้ แล้วยกไปตั้งค่าย
ล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้รอบทั้งสี่ด้าน พระยาภาวโลหะเทพ
ทหารชั้นวิเศษหาหน้าที่เชิงเขินเป็นสามารด แลตัวก็องอาจ
แลลวกล้าในการสงคราม นำพลทหารขึ้นเลียบดูค่ายข้าศึก
บนเชิงเขินทุกวัน

๑ ครึ่งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทราบว่
กรมพระราชวังยว ๑ เสด็จขึ้นไปประชวรอยู่ที่เมืองเงิน
หาขึ้นไปถึงเมืองเชียงใหม่ได้ไม่ จึงดำรัสให้กรมพระราช
วัง ๑ หลัง ยกกองทัพลมขึ้นไป กรมพระราชวัง ๑ หลัง
ขึ้นไปถึงเมืองเงิน กรมพระราชวังยว ๑ จึงดำรัสให้กรมพระ
ราชวัง ๑ หลัง เสด็จขึ้นไปเป็นแม่ทัพแทนพระองค์ ให้
เร่งรัดกองทัพลมเข้าระดมตีพม่าให้แตกฉานไปให้ได้ กรม
พระราชวัง ๑ หลัง ก็เสด็จยกทัพขึ้นไป

[illegible]

๑. ลุบิจุลศิริราช ๑๖๖๕ ปีกุนเบญจศก เป็นปีที่ ๒๒
พระเจ้ากรุงเวียตนาม (คือองค์เวียงสี่ เจ้าอนำตึก) มีพระ
ราชสาส์นเครื่องบรรณาการ ให้ทูตเข้ามาถวายสด็จพระ
เจ้าอยู่หัว และมีขงถวายกรมพระราชวังบวร ๑ ด้วย สด
เด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระมหาเทพ คุมขงบรรณการ
ขึ้นไปพระราชทานกรมพระราชวังบวร ๑ ยังเมืองเถินแลเชิญ

พระ อาภากร ด้วย กรมพระ ราชวังบวร ๑ จึงบอกข้าราชการ
มาพบมา แก่พระมหาเทพทีเดียว พระมหาเทพก็กลับลง มา
กราบทุก ข้าราชการ แล พระ อาภากร ด้วย

๑๐ ฝ่ายเจ้าอนุเมื่อยก กองทัพ ขึ้น ไปช่วย เมืองเชียงใหม่
นั้น ขึ้นไปไม่ทัน ต่อทัพพม่าแตกไปแล้วหกเจ็ดวัน ทัพ
เจ้าอนุจึงขึ้นไปถึง ศรีสัชนาการศึกแล้ว กรมพระราช
วัง ๑ หลังแล แม่ทัพนำกองทังบ่วง กับเจ้าเมืองเชียงใหม่
ก็มาเฝ้า กรมพระราชวังบวร ๑ ณเมืองเงิน จึงมีพระราช
บัญชาให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมพระ...

เทพทวีราช กับเจ้าพระยายมราชยก

อนุเวียงจันทน์ทัพหนึ่ง เจ้าเมือง

น่านทัพหนึ่ง เจ้าเมืองเชียง

ดีพม่าเมืองเชียงแสน กรมพระราชวังบวร ๑

ทัพอยู่ ณเมืองเงิน แต่พอ พระโรคค่อยคลายขึ้นแล้ว ก็เสด็จ
ยกทัพกลับคืนพระนคร พร้อมด้วย กรมพระราชวัง ๑ หลัง

๑๑ อนึ่งเมื่อครั้งนั้น กรมช้างคล้อยช้างดีปลาดได้
ที่เพนียดข้างหนึ่ง ลีตัวเหมือนลิทองแดง ล่องลงมาถึงกรุง
วิชัยสมโภชขึ้นระวาง ชนชาชนามว่า พระบรมนันทันต์

๑๒ ในขณะนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระ
เพชรปานิเป็นราชทูต นำทูตพระราชสาส์น คุมเครื่อง

บรรณาการ พระราชทาน ออกไป ต่อบแทนพระเจ้าเวียดนาม
ครั้งนั้น พระราชทาน เครื่องทรงสำหรับกระษัตริย์ ออกไป ด้วย
ครั้นทูตจะกลับเข้ามา พระเจ้าเวียดนามมีพระราชดำ
นัยว่า ทูตจะกลับเข้ามา แต่คือพระมาลา เบื้องที่พระราชทาน
ออกไป องค์หนึ่งนั้นเข้ามาถวาย ว่าเป็นของสูงไม่เคยล่วง
แต่เครื่องยศแลของอื่นนั้นรับไว้ทั้งสิ้น

๑. ล้วน สมเด็จพระอนาชาธิราช กรมพระราชวังบวร ๑
เมื่อเสด็จกลับลงมากรุงเทพฯ แล้ว แด่พระโรคที่ประชวร

จึงเดินนั้น ก็ไม่หายเป็นปกติ --- ไม่ช้าพระอา
จะ ๕ ๖ ๑๒ คำบิณฑุศักราช ๑๑๐๕

๑. จปรบัตถุณวัน ๕ ๖ ๑๑ คำบิ

๑. ๑๑ คำบิณฑุศักราช ๑๑๐๕ เสด็จดำรงอยู่ในตำแหน่ง
พระมหาอุปราชได้ ๒๑ ปี กับ ๓ เดือนถ้วน พระชนม์ ๖๐
พรรษาเศษ ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเสด็จ
พระราชดำเนินพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ์ แลข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อย ขึ้นไปทรงพระศพเสร็จแล้ว เสด็จลงพระ
โกศไม้สิบสอง (ซึ่งทรงให้ทำไว้แต่เมื่อยังไม่สวรรคต) รัช
อาทองคำดีบุพระโกศกุดั่นใหญ่กุดั่นน้อยมาบุพระโกศนั้น พระ

โกษกุดั่น ทั้งสอง ๒ นั้น ให้ลงวัดบัดทองไว้ สำหรับทรงพระ
ศัพเจ้านาย) แล้วเชิญพระศพขึ้นประดิษฐานไว้ในพระ
ที่นั่งศิวิลาโฆภักขพรสาท ครึ่งนั้นออกประกาศให้คน โคนมม
ทั้ง แผ่นดิน

๑ สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมราชวังบวรสถานมงคล
ได้มีพระโอรสธิดา รวมทั้งสิ้น ๔๓ พระองค์ ไปโปรด
ให้เป็นเจ้าฟ้าต่างกรมพระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระเจ้า
หลานเธอ เจ้าฟ้าพิบูลยธรณ์ กรมขุนศิริสุนทร นอกจากนั้น
เป็น พระองค์เจ้าทั้งสิ้น แล้วภายหลังได้เป็นต่างกรมบ้าง
แล้วพระองค์ได้ก่อสร้างถึงทั้งปวงขึ้นไว้ในแผ่นดินสยาม คือ
สร้างพระราชวังบวร ๑ ขึ้นทั้งวัง สร้างกำแพง ประตู
พระนคร ในส่วนของกรมพระราชวังบวร ๑ ตั้งแต่ประตู
หน้าวัดมหาธาตุ ขึ้นไปจนถึง บัณฑิตยสถาน วิมวดีบวรนิเวศน์
ทั้งสร้างวัด แลซ่อมแซมของเก่าขึ้นเป็นหลายพระอาราม
คือ (วัดหลัก) วัดมหาธาตุ ๑ (วัดทองป) วัดชนะสงคราม ๑
วัดโบสถ์ ๑ (วัดบางลำภู) วัดสังเวชวิศยาราม ๑
(วัดสมอแขวง) วัดเทวราชกุญชร ๑ (วัดสมอราย) วัดรา
ชาธิวาส ๑ (วัดสันเกลี้ยง) วัดราชผาติการาม ๑ (วัดตาม
เพ็ง) วัดประทุมคงคา ๑ วัดครุฑ ๑ (วัดทองเหล็ก) วัดสุ
วรรณวิ ๑ วัดสุวรรณดาราราม ๑ แลช่วยในการ วัด

พระศรีรัตนศาสดาราม วัดเชตุพน วัดสุวรรณาราม ด้วยอีก
การ ก่อสร้างที่ไม่ล้าสมัยจนนั้น มีอีกเป็นอันมาก

๑. อนึ่งกรมพระราชวังบวร เมื่อยังทรงพระประจักษ์
หนักอยู่จนจะสวรรคตนั้น โดยสามารถที่พระอาการอัน
กระวนกระวาย แก่กล้า กลุ่ม กลัดใน พระไทย จนถึงกับให้
พียงพระองค์ขึ้นทรงประสมพิงบนพระแท่นยั้งหัว ให้เชิญ
เสด็จ พระองค์ไปเที่ยวทอดพระเนตร พระที่นั่ง แลที่ต่าง ๆ
ในพระราชวัง แลวัดพระศรีสรรเพชญ์คาราม แล้วยังทรง
บ่นกับพระองค์เจ้า แลข้าราชการที่ตามเสด็จ ในเวลานั้น
ว่า ของทั้งปวงนี้ พระองค์ได้ทรงสร้างขึ้นโดยกำลังอุสาห
เหนื่อยยากลำบากมา ของนี้ก็ทำวิจิตรงดงามเสีย ดาย
นึก คิดว่า จะได้อยู่ชมนาน ๆ ก็ไม่สมควรปรารถนา จะ
ได้เห็นครั้งนี้เป็นที่สุด แม้ต่อไปก็จะตกเป็นของผู้อื่น
ครั้นอยู่มาอีกเวลาหนึ่ง คำว่าให้เชิญเสด็จ พระองค์ขึ้น
ทรงพระแท่นยั้งที่นั่งนั้นอีก แล้วยังเสด็จมา ณ วัดพระศรีสรรเพชญ์
คาราม รับสั่งว่าจะนมัสการดาพระพุทธรูป ครั้น
เสด็จมาถึงหน้าพระประธานในพระอุโบสถ จึงมีพระบัญชา
ทูลคำว่าเรียกพระแสง ว่า จะทรงจบพระหัตถ์ อุทิศถวาย
ให้ทำราวเทียน ครั้นพนักงานถวายพระแสงเข้าไป ทรง
จุดเทียนเวียนเวียนเข้าที่พระแสง ทำเป็นพุทธบูชา อยู่ครู่หนึ่ง

ว่าจะเอา พระแสงแทงบพระ องค์ ถวายพระ ชะนะ นั้น พระองค์
 เจ้าลำควน พระ องค์ เจ้า อิน ทบัต จึงเป็นพระโอรสใหญ่
 ตามเสด็จไป ด้วย จึงเข้า ปล้ำ ปลุกแย่ง จึงเอา พระ แสง
 ออกเสีย จากพระ หัตถ์ ได้ จึงทรง พระ พิโรธ ต่ำ แสง พระ องค์
 เจ้า เหล่านั้นเป็น อัน มาก แล้วพระ องค์ เจ้า เหล่านั้นก็พา กัน
 เสด็จ กลับ คืน พระ ราช วัง เพราะเหตุ นั้น จำเดิมแต่ นั้น มา
 พระ องค์ เจ้า ลำควน พระ องค์ เจ้า อิน ทบัต โอรส ใหญ่ ทั้ง ๒
 ก็ถือเอา พระ กระ แล้วยิ่ง เล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่ง สมเด็จ พระ ราช
 บิดา ทรง พระ ดำรง ใน ศาลา วิป ลาค นั้น เป็น อารมณฺ์ จน มีความ
 กำ เหวิบ ถึง แก่ คิดถว้ ขบถ ได้ ข้าราชการ ฝ่าย พระ ราช วัง บวร
 เป็น พรหม พวค มี พระ ฆาต ฆา โหม (ทองอิน) เป็นต้น ได้หา
 คน ที่มี วิชา ความรู้ อยู่ ลง เข้า ไป ทดลอง กัน ใน วัง พระ องค์
 เจ้า ลำควน ครั้น พลาด พั้ง ล้ม ตาย ลง ก็จัดแจง ผัง เลียน
 ใน วัง นั้น ถึก ศัพท์ อัน นั้น ก็ทราบ ถึง พระ เนตร พระ ธรรม ใน
 พระ ฆาต สมเด็จ พระ เจ้า อยู่หัว แต่ ยังหา ชำระ จั บก ไม่
 ครั้น เมื่อ วัน กรม พระ ราช วัง บวร เสด็จ สวรรคต เสด็จ พระ ราช
 ดำเนิน ขึ้น ไป ทรง พระ ศพ ข้าราชการ วัง หลวง ก็ เลียด กัน พวค
 จึง นำ เลียด ไต่ ท่าง แลตั้ง กอง จุก ช่อง ด้อม วง โดย กวัก ขึ้น พวค
 ขบถ หา ได้ โอกาส ที่จะ ประทุษ ฐ ร้าย ไม่ จึง นัด กัน ต่อ ไป ว่า
 ต่อ เมื่อ วัน พระ ราช ทาน เพลิง จึง จะ ลง มือ คำ การ ประทุษ ฐ

ร่าย มาในเวลาระหว่างนั้น ก็สืบสวนได้ความสนิท
ว่าพวกวังนำคิดขบถ จึงรีบสั่งให้จับ พระองค์เจ้าลำ ควน
พระองค์เจ้าอิน ทบัต มาชำระรับเป็น ลัทธิ ชัดถึงผู้สม
รู้ร่วมคิด จับมาได้ทั้งสิ้น จึงให้ถอดพระองค์เจ้า ทั้งสอง
ลงเป็น หม่อมลำ ควน หม่อมอิน ทบัต แล้วให้สำเร็จโทษเสีย
ส่วนผู้ร่วมคิดด้วย มีอ้ายทองอิน กลาโหมเป็นต้น ก็ให้
ประหารชีวิตเสียสิ้น

๑ ภูมิพลศักราช ๑๑๖๖ มีชาวคชก เป็นปีที่ ๒๓
ฝ่ายกองทัพที่ยกไปตีเมืองเชียงแสน ครั้นยกไปถึงมิเข้า
ถึงล้อมเมืองอยู่ประมาณเดือนเศษ พม่าแลลาวในเมืองมิ
ได้ยกกองทัพออกสู้รบ เป็นแต่รักษาน้ำที่เชิงเนินอยู่โดย
ตามารด ท้าไทย จะหักเอา เมืองมิได้ แต่ก็เป็นเวลา
เข้าฤดูฝน เลี้ยงอาหารก็ขัดสนเบาบางลงเห็น จะอยู่มิได้
ทัพสมเด็จพระเจ้าหลานเธอก็ล่าลงมาเสีย แต่ทัพลาวทั้ง
ปวงที่ขึ้นไปด้วยนั้น หาเลิกมาไม่ ยังตั้งล้อมเมืองอยู่

๑ ฝ่ายลาวในเมืองเชียงแสน ตั้งแต่กองทัพไปถึง
ล้อมเมืองอยู่นั้นช้านาน จนเลี้ยงอาหารในเมืองก็หมดสิ้น
ลงฆ่าแต่ช้างม้าโคกระบือกิน ก็จนหมด พวกลาวจึงพร้อม
ใจกัน ไม่ฟังบังคับพม่า ยอมออกหากองทัพลาวทั้งปวง
ที่ตั้งล้อมเมืองอยู่

๑ ในขณะเมื่อทัพกรมหลวงเทพหริรักษ์ล่ามาแล้ว ล้วน
พม่าใน เมืองเชียงแสนเห็น พวกลาวออกหา ข้าว คีกร ห้ามปราม
มีพังกียก กองทัพหนีออกไป จากเมืองเชียงแสน ทัพลาว
ก็ตามตีทัพพม่าแตกฆ่าแม่ทัพพม่าตาย แล้วกลับมา
รื้อกำแพงเผาเมืองเชียงแสนเสีย กวาดได้ครอบครัวลาวเชียง
แสน สองหมื่นตามทันเศษ จึงแบ่งเป็น ๓ ส่วน เมืองเชียง
ใหม่เอาไปส่วน ๑ เมืองนครลำปางเอาไปส่วน ๑ เมืองเวียง
จันทเอาไปส่วน ๑ เมืองน่าน ส่วน ๑ แยกส่งลงมาถวาย
ในกรุงเทพ ฯ ส่วน ๑ โปรดให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่เมือง
สระบุรีบ้าง เมืองราชบุรีบ้าง ทัพลาวทั้งปวงก็กลับมา
บ้านเมือง

๑๑ ส่วนทัพกรุงศรีสัตนาคนหุตมาถึง ไม่ได้ราชการ ถึง
โคกทองพระพิโรธ ให้ลงพระราชอาญาจำกรมหลวงเทพ
หริรักษ์ กับเจ้าพระยายมราช ไว้สี่ห้าวันก็พ้นโทษ

๑ ครั้นครั้นพระเมรุกรมพระราชวังบวร ฯ เสร็จแล้ว จึง
ให้จัดการที่จะพระราชทานเพลิง แต่ครั้งนั้น ทรงพระพิโรธ
กรมพระราชวังบวร ฯ ว่ารักลูกยิ่งกว่ารักแผ่นดิน ให้อุบาย
แก้ลูกจนกำเริบขึ้นถึงกับ คิดประทุษร้ายต่อแผ่นดิน การ
พระศพจึงทำเป็นการบูชาพระบรมธาตุ ให้เชิญพระบรมธาตุ
ออกไปสู่พระเมรุ มีดาราสมโภชเสร็จแล้ว เชิญพระบรม

ธาดุ กลับ จึงเชิญพระศพออกไปยังพระเมรุ มีการ มหรศ
สมโภช ๗ วัน ๗ คืน แล้วพระราชทานเพลิง สมโภชพร
ชัฏอีกวัน กับคืนหนึ่ง แล้วแต่พระอัฐิกลับ เหตุฉนั้นกา
พระเมรุใหญ่ จึงได้มีการ สมโภชพระบรมธาตุก่อนทุกคร
เลยเป็นธรรมเนียมตลอดมาแต่ครั้งนั้น

๑ ฝ่ายกรุงกัมพูชา ก็จงใจให้เจ้าฟ้าทะละทุมสิงห์ของ
เข้ามาถวายในการ พระศพ ข้างฝ่ายยวน พระเจ้าเวียด
นามก็แกลงทุก เชิญพระราชสาส์นเข้ามา ๒ ฉบับ ๗ ที่หนึ่ง
ว่าด้วยถวาย ของในการ พระศพ ฉบับหนึ่งเป็นพระราชสาส์น
เตือนพระสติมาว่า ขอได้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวร ๑ จึงโปรด
ให้จัดของตอบแทนออกไปพระราชทาน พระเจ้า เวียดทาม
แลมีของทรงยินดีของสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า กรม
หลวงอิศรสุนทร ประทานไปด้วย ทุกถึกราบถวายบัง
คมลาออกไป

๑ ในเดือน ๑๑ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เล็ดจพระราชดำเนินลงไปลอยพระประทีปณพระตำหนักน้ำ จึง
พระเจ้าลูกเธอพระองค์หนึ่ง พระชนมพรรษาได้ ๕ ขวบ
เรียกพระนามว่า พระองค์เจ้าหญิงจันทบุรี เพราะฝ่ายพระ
มารดาเป็นธิดาของพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์)

ชื่อเจ้าอินท์ ถัดพระมารดา ท่านฉันชีพเดียวแล้ว พระเจ้า
 ลกเชอ พระองค์เจ้านั้น ตามเล็งลงไป ด้วย แล้วเสด็จขึ้น
 จากเรือบัลลังก์ พอมาถึงเรือบัลลังก์ ก็ยกพระตำหนักแพขึ้น
 ก็พลาดคกงน้ำลงหายไป พี่เลี้ยงนางนมแลคนทั้งปวง ไล่
 น้ำลงเที่ยวหาที่ฉันก็ไม่พบ แล้วไปพบท่านเกาะทุ่งยว
 ชอยู่ข้างท้ายน้ำทางไม่ จึงเชิญขึ้นมาสวมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 จึงมีพระคำไว้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์นี้ เป็นกำพร้า
 มารดาทรงพระกรุณาโปรดมาก แล้วโยกาก็เป็นเจ้าประ
 เทศราช ยังดำรงชีพอยู่ ควรจะตั้งให้เป็นพระเจ้าลูกเธอ
 เจ้าฟ้า จึงโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีเฉลิมพระนาม พระ
 สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก วันหนึ่ง รุ่งขึ้นพระราชทานพระสุพรรณบัฏ
 เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอุบลรัตน์ราชกัญญา
 สยามโยชอีกสามวัน

๑ ในบัดนั้น เจ้าอินท์ผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุต ถึงแก่
 พิลาไลย จึงโปรดให้ข้าหลวงเชิญศฤงคาร พระราชทาน
 โภชแลสิ่งของ ออกไปพระราชทานเพลิง แล้วตั้งเจ้า
 อนุญ์น้องขึ้นครองกรุงศรีสัตนาคนหุตสืบไป

๑ ลุบจุลศักราช ๑๑๖๗ มีนจุลศักราช เป็นปีที่ ๒๕
 ได้ช้างเผือกวิเศษ ๒ ช้าง คือช้างเล็บครบช้าง ๑ มาแต่
 เมืองนครสิริธรรมราช ขึ้นระวางขนานนามว่า พระบรมนวมณี

ข้างกระ ข้าง ๑ มาแต่เมืองเวียงจันทน์ ขึ้นระวางขนานนาม
ว่าพระบรมมณฑลक्षण

๐ ครึ่งนี้ทรงพระกรุณาไปทอดเกล้าฯ ให้มีมา ออก
ไปเกณฑ์ทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองแพร่
เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ เมือง
พระพิศณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิ
จิตร เมืองพิไชย ทั้งเมืองขึ้นของเมืองเหล่านี้ด้วย ให้
ยกกองทัพแยกกันขึ้นไปตีหัวเมืองลาว ซึ่งตั้งอยู่ปากแม่น้ำ
โขงฝ่ายตะวันออก ขึ้นอยู่ในเขตแดนของพม่า นั้น ทั้งสิ้น
แสนห้าพระยาลาวเจ้าเมืองกรมการ ทั้ง ป่วง ก็ยกกองทัพ
ขึ้นไปตีหัวเมืองลาวทั้งปวงตามรับสั่ง ครึ่งนั้นเมืองลาว
ทั้งปวงที่ต้อยต่อศัตรูบนนั้นน้อย พยายามเข้าลวามิภักดิ์แต่โดย
ดินนั้นเป็นอันมากกว่ามาก มีเมืองเชียงตุง เมืองเชียงรุ่ง
เมืองเชียงแขง เป็นต้น ที่ตีได้แต่ที่อ่อนน้อยโดยดินนั้น ถึงห้า
สิบสองเมือง ประมาณไพร่พลสักแสน กับสองหมื่น ได้
ช้างม้าแลเครื่องลวากวายเป็นอันมาก ครั้นได้เมืองลาวเสร็จ
แล้ว แม่ทัพนายกองทั้งปวงก็ยกกองทัพกลับมาร แลพา
เจ้าฟ้าแสนหวี แลแสนห้าพระยาลาว เจ้าเมืองเหล่านี้
ลงมาเฝ้าถวายต้นไม้เงินทอง เครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ
เป็นอันมาก ขอขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมาไป พระบาท

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็พระราชทานสิ่งของตอบแทนทั่วกัน
แล้วโปรดให้กลับขึ้นไปตั้งบ้านเมืองอยู่ตามเดิม

๑ ฤๅษีจุลศักราช ๑๑๘๘ มีข้านักรบ เป็นปีที่ ๒๕
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง ประชวรพระโรค
เสด็จทิวงคตพระชนมายุได้ ๖๑ พรรษา พระองค์มีพระโอรส
ธิดา ๒๘ พระองค์ ประสูติแต่พระอรรคเทวี ๖ พระองค์
โปรดให้เป็นพระองค์เจ้า พระโอรสธิดานอกจากนั้น ๒๒
องค์เป็นแต่เพียงหม่อมเจ้า แต่พระองค์ได้ทรงปฏิสังขรณ์
พระอารามขึ้นสองพระอาราม คือ วัด (บางจำน้อย)
อมรินทราราม ๑ วัด (เชิงเลน) บพิตรพิมุข ๑

๑ แห่งเมื่อคืนนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะ ผู้สำเร็จ
ราชการกรุงกัมพูชา พานักองจัน นักองสงวน เข้ามาเฝ้า
ฝ่าละอองธุลีพระบาทในกรุงเทพฯ กราบทูลว่า ข้าแต่พระเจ้า
อยู่หัว ๖๕ ปีแล้ว ขอกราบถวายบังคมลาออกนบราชการ
แล้วนักองจัน ซึ่งเป็นโอรสผู้ใหญ่ของสมเด็จพระนารายณ์
รามธิบดีนั้น ชนมาอยู่ได้ถึง ๑๖ ปีแล้ว ขอให้ตั้งขึ้น
เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา แล้วสมเด็จพระเจ้าฟ้าทะละหะก็พักอยู่ในกรุง
อยู่มาได้ไม่นานก็บวชลงถึงอาลัยกรรม จึงโปรดให้ทำ
การศพ พระราชทานเพลิงที่วัดสระเกษ แล้วตั้งนักองจัน
ขึ้นเป็นสมเด็จพระอุไทยราชาธิราชรามธิบดี ๖ ล ๖ ครบ

ครองกรุงกัมพูชา ชิบตีลไป พระราชทานเครื่องยศสำหรับ
เจ้าประเทศราช ครั้นนั้นนักองสงวนชนมายุได้ ๑๓ ปี
จึงโปรดให้ทำการเกษา กนิษฐ์ด้วย ครั้นเสร็จ การแล้วสมเด็จพระ
พุทธโทยราชา ก็กราบถวายบังคมลา กลับไปเมืองเขมร

๑ ครั้นมาถึงเดือน ๔ โปรดให้ตั้งพระราชพิธีอุปราชา-
ภิเศก สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร
ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รับพระราชบัลลังก์
ตั้งกระบวนแห่แห่เกยในพระบรมมหาราชวัง (ทรงที่เป็นพระที่
นั่งอนันตสมาคมเดี๋ยวนี้) มาทรงลำดับ พระสงฆ์เจริญ พระ
พุทธมนต์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ๓ วัน ถึง
ณ วัน ๑ ๗ ๔ ค่ำ เป็นวัน พระฤกษ์เสด็จลงพระมุกดาภิ
เศก

ณ พระมณเฑียร ตั้งอยู่ด้านตะวันออกแห่งพระที่นั่งดุสิต
มหาปราสาท แล้วเสด็จไปรับพระสุพรรณบัฏ ณ พระที่นั่ง
จักรพรรดิพิมาน เสร็จการพิธีแล้วเสด็จลงเรือพระที่นั่งกรม
แห่เป็นขบวนข้ามไปขึ้นประทับพระราชวังเดิม มิได้เสด็จ
ข้ามไปประทับในพระราชวังบวร ๑

๑ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระลูก
เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ รับพระบัลลังก์น้อย ตั้งสม
เด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าประภาวดี เป็นกรมขุนเทพยวดี

เลื่อนสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษ์มนตรี ขึ้น
เป็นกรมหลวง ตั้งสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากุณฑล
(โอรสที่ ๔ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์น้อย) ขึ้น
เป็นกรมขุนอิศราณฤกษ์ ตั้งสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้า
ธรรมาธิเบศ เป็นกรมขุนกระษัตริยาธิราช ตั้งพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าอรุโณทัย เป็นกรมหมื่นศักดิ์พลเทพ ตั้งพระ
เจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอภัยทัต เป็นกรมหมื่นเทพพลภักดิ์
ตั้งพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้าตัญญูพิบูลทอง (ในสมเด็จ
พระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวร ๑) ขึ้นเป็นกรมขุนศรีสุนทร
ตั้งพระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าอลังการ (ในสมเด็จพระอนุ
ชาธิราชกรมพระราชวังบวร ๑) ขึ้นเป็นกรมหมื่นเลิกลีไทย
ตั้งพระองค์เจ้าในกรมพระราชวัง ๑ หลัง ๓ พระองค์ พระ
องค์เจ้าปานเป็นกรมหมื่นนราเทเวศร์ พระองค์เจ้าบัว เป็น
กรมหมื่นนเรศวรโยธี พระองค์เจ้าแดง เป็นกรมหมื่นเลิกลี
บริรักษ์

๑. ๑๖๖๔ ปีเถาะนพศก ในเดือนหก ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชทานเพลิงพระศพ
กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง การครั้งนั้นทำเป็นห้า
วัน แลพระเจ้ากรุงเวียตนามทูลว่ากรมพระราชวังหลังเสด็จ
ทิวงคต ก็จัดให้ทูตคุมสิ่งของเข้ามาถวายในการพระศพด้วย

หุดเข้ามาถึงก่อนเวลาทำการ ครั้นการพระศพเสร็จแล้ว พระ
เจ้ากรุงเวียตนาม แะจึงให้ราชทูตเชิญ พระราชสาสน์ทรงยินดี
ในการ พระราชพิธีอุปราชาภิเศกอีกฉบับหนึ่ง มีเครื่องบรรณา
การเข้ามา ถวาย ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แลถวาย
ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ กรมพระราชวังบวร ๑ ด้วย

๑ ครั้นถึงณเดือนเจ็ด พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวง
จักรเจษฎา ประชวร ล้นพระชนม์

๑ มาในเดือนตามปลายปีนั้น ได้ช้างดีทองแดงสองช้าง
ช้างงาเขียว ช้างหนึ่ง จัดการสมโภชในระวาง ชนนานาม
ช้างดีทองแดง ชื่อ พระบรมนาเคนทร์ ๑ ช้าง ๑ ชื่อ พระ
บรมคชลักษณ์ ๑ ช้าง ๑ ช้างงาเดียนั้น ชื่อ พระบรมเอกทัศน์ ๑

๑ ครั้นเมื่อเดือนสี่ นักองสมเด็จพระอุไทยราชา มี
ศุภอักษรเข้ามากราบบังคมทูล ขอพระอารัมภ์ ๒ คือ นักอง
อัครนักองเภา ซึ่งได้เป็น พระชายาในสมเด็จพระอนุชาธิราช
กรมพระราชวังบวร ๑ ซึ่งเสด็จทิวงคตนั้น กลับออกไปเมือง
เขมร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานให้แต่
นักองเภาองค์เดียว นักอง อื่นนั้น มีพระธิดาอยู่องค์หนึ่ง ชื่อ
พระองค์เจ้ากัมมยุชฉัตร ดำรัสว่า มารดา กับ ธิดา จะพลัดกัน
จึงมิได้พระราชทานออกไป

๑ ลูกบุษย์ศักราช ๑๑๓๐ บัณฑิตโรงสัมฤทธิ์ ศก เป็นปีที่ ๒๗

ให้เชิญ พระพุทธรูปใหญ่ อันหล่อด้วยทองคำ วัดหน้าตักถึง ๑๐
ศอกพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่า พระศรีสาถกยมนิ ลงมา
จากเมืองสุโขทัย ครั้นล่องแพลงมาถึงหยุดพักสมโภชน้ำ
พระตำหนักน้ำสามวัน แล้วชักพระขึ้นจากแพ จะเข้า ประ
ตุท่าข้างไม้ไผ่ต้องเรือประตุ จึงชักพระขึ้นไปท่าร่วมไว้ข้างถนน เล่า
ซึ่งข้า ประตุท่าข้างนั้น ก็ต้องทำขึ้นใหม่ แล้วเรียกว่า ประ
ตุท่า พระ

๑ ในบั้นนั้น พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าชายต้น
ในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวรฯ พระชนมพรรษา
ครบอุปสมบท จึงโปรดให้ทรงผนวช แล้วเสด็จไป
ประทับอยู่ ณ วัดพลับ คือวัดราชสิทธิการาม

๒ ในเดือนเก้าปีนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้า
กรมขุนศรีสุนทรเทพประสูติ พระชนม์ม ค่ำรัต ให้จัดการทำ
พระเมรุขึ้น ครั้นเสร็จแล้วก็พระราชทานเพลิง แล้วโปรดเสด็จ
พระอัฐิขึ้นเปรมกรมหลวงศรีสุนทรเทพ แลเสด็จพระนามสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าประภาวดี - กรมขุนเทพยวดี ขึ้นเป็น
เปรมกรมหลวงเทพยวดี อนึ่งพระ โขษ ซึ่งทรงพระศพกรมหลวง
ศรีสุนทรเทพนั้น ใช้พระ โขษองค์ที่ทรง พระศพสมเด็จพระอนุ
ชาธิราช กรมพระราชวังบวร ครั้น การ พระศพ ครั้นนี้เสร็จ
แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้เรือทองคำที่หุ้มมาเข้าทองเดิมขึ้น

อีก ทำเป็นพระ โฆษทองคำ กุดัน แปรเหลียม ยอดทรงมง
กุฎขึ้น องค์หนึ่ง ไว้สำหรับ พระองค์

๑ ฝ่ายเจ้าพระยาสิงขลามีหนังสือบอกเข้ามา กราบบังคม
ทูลว่า เจ้าเมืองตรังกานุกกับเจ้าเมืองยะหริ่ง คบคิดกัน ไป
ชักชวนพวกแขกสลัด จะยกทัพมาตีเมือง สิงขลา จะขอพระ
ราชทาน กองทัพออกไป ช่วยป้องกันเมือง จึงโปรดเกล้าฯ
ให้เจ้าพระยาพลเทพ (บุญ นาค) ซึ่งเป็นผู้รักษากรุงเก่า
อยู่ก่อนนั้น เป็นแม่ทัพยกออกไป เหนือทัพพลหัวเมืองปากใต้
ยกไปช่วยราชการเมืองสิงขลา เจ้าพระยาพลเทพก็ยกกอง
ทัพไปตีเมืองยะหริ่ง ได้ แล้วก็กวาดครอบครัวแขกเข้ามา ยัง
พระนคร

๑ ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงกนก ทูลนิพนธ์
พระชนม์ครบกำหนด ไตรขึ้นต์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
จึงทรงพระราฯ ฟังว่า การ ไตรขึ้นต์เจ้าฟ้า แต่ก่อนมาตั้งแต่ตั้ง
แผ่นดิน กรุงรัตน โกสินทร์ ก็ยัง หาได้ทำการใหญ่จน
เต็มคำรา ไม่ การนี้ถ้าจะยังไม่ทำไว้เป็นแบบอย่างแล
ไม่มีผู้รู้เห็นแล้ว นานไปก็ยับแย่จะเสื่อมสูญเสีย จึง
โปรดให้จัดการพระราชพิธี ไตรขึ้นต์อย่างใหญ่เต็มคำรา ทำ
ในการ ไตรขึ้นต์สมเด็จพระลูกเธอ พระองค์นี้เสียทีเดียว ให้ทำ
เขา ไกรลาศ ขึ้น ณ ซาลา ใน พระบรมมหาราชวัง ตั้งกระบวน

แต่ออกจากประตูราชลักราย แล้วมาเข้าประตูพิมานไชยศรี แล้วไปนำพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสด็จขึ้นทรงฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ๓ วัน วันที่ ๔ เวลาเช้าเป็นวันโลกัณฑ์ เวลาบ่ายแห่มาสมโภชอีก ๓ วัน วันที่ ๗ แห่พระเกษาไปลอย เป็นเสร็จการพระราชพิธีโลกัณฑ์ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าหญิงกนกวลีพวดี

๑ ลูกจุฬศักราช ๑๑๗๑ บัณฑิตเอกศก เป็นปีที่ ๒๔ ทรงพระราชศรัทธาให้จัดการสมโภชพระพุทธปฏิมากร แก้วมรกตอีกครั้งหนึ่ง พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดารามตามวัน ๆ ละสองพันรูป มีเทศนาในพระอุโบสถ มีต้นกัลปพฤกษ์วันละหกต้น ตั้งโรงฉทานหกโรง มีการเล่นแสดงดอกไม้เพลิงสมโภช ๗ วัน ๗ คืน ทำการตั้งแต่วันแรม ๑๑ ค่ำเดือน ๖ จนถึงวันขึ้น ๒ ค่ำเดือน ๖ จนถึงวันขึ้น ๒ ค่ำเดือน ๗ เป็นเสร็จการสมโภช

๑ ครั้นเมื่อเสร็จการแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระประชวร พระโรคชรา แต่พระอาการยังไม่ถึงหนักหนาอะไร เวลาเช้ายังเสด็จออกว่าราชการได้เสมออยู่ แล้วแพทย์ได้ประกอบพระโอสถถวายมาจนพระมาณสองเดือนเศษ พระอาการพระโรคที่ประชวรก็มีคลาย ยิ่งทรงหนักทวีลงทุก

ที่ จนถึงวัน ๕ ๖ ๗ ค่ำปีมเสงเชกศก จุลศักราช
๑๓

๑๑ : ๑ เวลา ตามยามเศษ ก็เสด็จสวรรคต

๑ พระองค์ประสูติในวัน ๕ ๖ ๑๐ ค่ำปีมโรงอัฐศก
๕

จุลศักราช ๑๑๐๘ ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปราบดา

ภิเศกวัน ๕ ๖ ๘ ค่ำปีชานจัตวาศก จุลศักราช ๑๑๑๔

ขณะนั้น พระชนม์ได้ ๕๖ พรรษา เสด็จดำรงราชสมบัติ
มาได้ ๒๘ ปี เมื่อเสด็จสวรรคต พระชนมายุได้ ๘๔ ปี กับ
๕ เดือน ๑๑ วัน

๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ มีสมเด็จพระ
พระเจ้าลูกเธอฝ่ายหน้า ๒ ฝ่ายใน ๓ พระเจ้าลูกเธอฝ่าย
หน้า ๑๔ ฝ่ายใน ๑๘ รวมทั้งสิ้นเป็น ๓๕ พระองค์

๑ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นี้ ได้ทรงทูล
บำรุงแผ่นดิน ในฝ่ายพระราชอาณาจักร คือ ได้ปราบ
ปรามลัทธิหมุ่บูชามิตร อันก่อการณทุจริตประทุษร้ายใน
ภายใน พระนคร ทำให้เดือดร้อนแก่สมณพราหมณาจารย์
อาณาประชาราษฎรนั้น จนเรียบร้อยรายคาบ แลได้ทรงบำ
ราชเหล่าปราชญ์อันมากกระทำย่ำยี พระราชอาณาเขตภายใน

นอก ให้ฝ่ายแพ้วด้วยพระเคชาณุภาพ ไม่สามารถจะมา
กระทำย่ำยีได้ พระกิตติยานุภาพก็แผ่ไพศาลไปในนา ๆ ประ
เทศ มีพระราชอาณาเขตรกว้างขวาง ไปในหัวเมืองปากใต้
ฝ่ายเหนือทางทิศตะวันตกวัน ออก ใหญ่ยิ่งกว่า อาณาเขต
สยามที่ได้ปรากฏมีมาแต่ก่อน ๆ เหล่าประเทศราชที่ยัง
ไม่ได้เคยอ่อนน้อมแก่ผู้ใด ก็ให้มีจิตร อ่อน น้อมยอมมา ขึ้น
เป็นข้า ขอบ ขันตเสมาเป็นอันมาก

๑. อนึ่งได้ทรงสถาปนา พระนครอมรรัตนโกสินทร์ แต่
พระบรมมหาราชวัง ปราสาทราชมนฑิรสถาน เวียง
โรงคลังทั้ง ปวง แล ของหลวงเป็นเครื่องราชพาหน แลรา
ไชยประ โภคสำหรับแผ่นดินต่าง ๆ มีรถพระที่นั่งเรือพระที่นั่ง
พระยานมาศเครื่องสูง ซึ่งเป็น ของสำหรับ ประดับ พระราช
อิศริยยศ กับนา ๆ สรรพาวุธนั้นเป็นต้น ทั้ง ได้ทรงสถาป
นาตำแหน่งยศพระบรมวงษานุวงษ แลข้าราชการในกรุงนอกกรุง
เป็นลำดับมาตามผู้ใหญ่ผู้น้อยทุกตำแหน่ง แล ได้ดัดแต่ง
คำหับคำราวีวิชาสารทั้งปวง แลตั้งพระราชกำหนดกฎหมาย
ของหลวง สำหรับบังคับบัญชาการ แผ่นดิน แล สำหรับ
ตัดสินคดีอภัย ความทุกกระเทรวง อนึ่งพระองค์ได้ ทรงให้ตั้งพิภพ
ล้วยภาชี อากร ค่าน้ำ สุรา บ่อนเบี้ย สมพัศกร
ชนอนตลาด แล แต่งตำแหน่ง กำนัน หลวงบรรทุกสินค้า ออก ไป

จำหน่ายขายณเมืองจีน โดยพระราชอุสาหที่จะให้เป็นตัว
 อย่างทางค้าขาย ซึ่งจะได้นำมาแห่งผลประโยชน์มาก
 มุลขึ้นในพระนคร แลพระราชทรัพย์ที่มีกำไรได้มาในครั้ง
 นั้นก็ได้ทรงจำหน่ายใช้สอยในราชการทำนุบำรุงแผ่นดินทั่วไป
 แลได้ทำเงินรูปพัดคว้ง ใช้ตราแผ่นดินเป็นรูปตรีรูปรจักร
 อย่างหนึ่ง เป็นรูปบัวผันรูปจักรอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องหมาย
 ใช้สำหรับประจำตราของรัชกาลที่ ๑ หนึ่งสรรพพาทนมา
 ช้างรถเรือแลยวดยาน ซึ่งเป็นเครื่องราชประโกลแลสรรพ
 สิ่งซึ่งก่อสร้างไว้สำหรับพระนครต่าง ๆ เป็นต้นว่าบ้อมประตู
 พระราชวังแลประตูพระนคร แลทุกสิ่งทุกอย่างที่ได้สถาป
 นาขึ้นในครั้งนั้น ก็ได้ทรงตั้งชื่อเสียงสำหรับเรียกเป็น
 เครื่องหมายมีแบบบัญญัติอัตราวางไว้เป็นหลักฐานต่อ ๆ มา
 แลในส่วนการข้างพระพุทธศาสนาแล้ว พระองค์ก็ได้ทรง
 ปรารบปราม ถ้างเหล่าซึ่งเป็นเลี่ยนหนามประทุษร้ายต่อ
 พระศาสนา จนดำรงทรงไว้ได้ ไม่ถึงแก่วิบัติปราไชย
 ด้วยไทยอันตรราย ซึ่งจะนำให้เสื่อมทรุดนั้นเป็นจำเดิมมา แล้ว
 พระองค์ก็ได้ทรงเป็นสาธุ ประถมภกให้ประชุมกันกระทำสัง
 คายนายพระโคมัญญกเป็น การใหญ่ แลทรงพระราชหฤทัย
 ขุดถนนในทางพระศาสนา ด้วยพระราชทรัพย์แลทรงพระอุ
 สาทที่จะให้เป็นไปโดยอย่างยิ่ง ได้ทรงบริจาคพระราช

ทรัพย์ออกมาเพ็ญ พระราชกุศลสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นที่ตั้ง ตำรวจ แห่งพระพุทธรูปปฏิมากร แก้วมรกต ล้ำค่า ขึ้น ในพระบรมมหาราชวัง แห่ง ๑ นี้เป็นถึงล้ำค่า ที่ได้ทรงสร้างขึ้นเฉพาะพระองค์ แลบรรดาพระอารามที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลงของเก่า ให้ถาวรงดงามยิ่งขึ้นนั้น มีเป็นอันมาก คือ วัดโพธาราม เมื่อทรงซ่อมแปลงแล้ว พระราชทานนามใหม่ว่า วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ๑ วัดเลียบ เป็นวัดราชบูรณะ ๑ วัดบางว่าใหญ่ เป็นวัดระฆังโฆสิตาราม ๑ วัดแจ้ง, อรุณราชวราราม ๑ วัดท้ายตลาด, โมฬีโลก ๑ วัดศาลาลีหน้า, คูหาสวรรค์ ๑ วัดสระแก, สะเกษ ๑ วัดสมอราย, ราชธานี ๑ วัดทองในคลองบางกอกน้อย, สุวรรณาราม ๑ วัดพลับ, ราชสิทธิาราม ๑ วัดคอกกระบือ, ยานนาวาราม ๑ วัดสุวรรณคาวารามกรุงเก่า ๑ บรรดาพระอารามเหล่านี้ เป็นส่วนที่ได้ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้น โดยพระองค์ทั้งนั้น ยังในส่วนที่เป็นแต่ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ออกช่วยในพระบรมวงษา นุชซึ่งที่สนิท ซึ่งพากันทูลบำรุงปฏิสังขรณ์นั้นก็มาก แลพระองค์ได้ทรงถวายวัดอุปัชฌาย์เกือบทุกแห่ง พระวิเศษสงฆ์ ตามเนรเป็นนิตยภัต ประจำเดือนเสมอไป แลพระราชกุศลต่าง ๆ ที่ได้ทรงบำเพ็ญขึ้นเป็น โอกาสบาง ครั้ง บางคราวนั้นก็มีมากเป็นอันมากประการ

คำถาม

๑. ถามว่า ในบิณฑุศักราช ๑๑๕๖ นั้น มีการทรงผนวชใคร กับ ใคร แล้วตั้งผู้ใดออกไปครองแผ่นดินเขมร ทรงจัดการแผ่นดินเขมรอย่างไร เหตุใดจึงต้องจัดอย่างที่จัด
๒. ถามว่า การฉลองพระอัมรินทร์เจ้าพระบรมชนกาทิณินนั้นทำในบิณฑุศักราช เป็นการใหญ่อย่างไร มีบรรณาการช่วยในการพระอัมรินทร์มาแต่ประเทศราชเมืองใดบ้าง
๓. ถามว่า สมเด็จพระนารายณ์ถึงแก่พิราลัยในบิณฑุศักราช ครองสมบัติอยู่ได้กี่ปี แล้วได้โปรดตั้งใครเป็นเจ้าแผ่นดินแทนจกเปเล้า โอรสธิดาของสมเด็จพระนารายณ์ไม่มีบ้างเลยจก จึงไม่ได้ครองแผ่นดินในเวลานั้น
๔. ถามว่า ชาวศีกพม่า ในปีที่ ๑๖ } ของรัชกาลนั้น
๑๗ }
ยุ่งกันอย่างไรบ้าง แล้วทรงจัดการแก้ไขอย่างไร แล้วการเป็นอย่างไร กันต่อไป
๕. ถามว่า ในหมู่ชนนั้น มีการศพใครพรหมกันเป็นสองศพ ทำไมจึงพร้อมกัน แต่มีใครเอาสิ่งของมา

ช่วยการศพบรวมนั้นบ้าง

๖. ถามว่า เมื่อปี ๑๑๖๓ ได้ช้างพังเผือกเอกตัวหนึ่งมาแก่ไท่น
เมื่อสมโภชแล้วขนานนามว่ากระไร แลในปีเดียว
กันนั้น มีไฟไหม้สิ่งสำคัญที่ไท่น เกิดด้วยเหตุ
ใด ชำระทำโทษกันอย่างไร
๗. ถามว่า ในปีนั้นมีการสมโภชวัดอะไร วัดนั้นได้ปฏิสังขรณ์
มาได้นานเท่าไร ทรงขนานนามวัดนั้นใหม่
ว่าอย่างไร
๘. ถามว่า เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๔ มีศึกอะไร มาคิดข้าง
ทางเหนือแล้ว ดูเหมือน โปรดให้กรม พระราชวัง
ขึ้น ไปรบ แต่ทำไม ไม่ได้ยินว่า กรมพระราช
วังรบเมื่อ แลก่อนศึกจะเกิดนั้น มีข่าวอะไรมาก่อน
๙. ถามว่า ในปี ๑๑๖๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระ
มหาเทพขึ้น ไปที่เมืองเงิน ด้วยราชการ ถึงไต่อย่าง
หนึ่งการศึกฝ่ายเหนือที่มีมา แต่ครั้งปี ๑๑๖๔
นั้นภายหลังเป็นอย่างไร กัน แลเมื่อกองทัพใครยก
จากกรุงหนุ่นขึ้น ไปอีกบ้าง แลเมื่อจะเสร็จ
ศึกตอนนั้น ท้าพไทยมา แยกกันที่เมืองเงินอย่างไร
๑๐. ถามว่า ได้ทรงโปรดให้พระเพ็ชร ปาณี ออกไป เฝ้า พระ

เจ้าเวียดนามท่าไม ผู้ใดคือพระเจ้าเวียดนาม
ท่าไมจึงได้เป็นพระเจ้าเวียดนาม ผู้นั้นเมื่อ
ยังไม่ได้เป็นพระเจ้าเวียดนามนั้น ได้กำลัง
ใครอุดหนุน ในการสิ่งไร จึงสำเร็จประโยชน์

๑๑. ถามว่า กรมพระราชวังบวร เสด็จสวรรคตเมื่อปัจจุตัก
ราชเท่าใด พระองค์ประสูติมาแต่ครั้งไร
เสด็จดำรงในตำแหน่งมหาอุปราชมานานเท่าใด
พระชนม์เท่าใด วันเดือนใดเป็นวัน
สวรรคตแล้ววันเดือนมีใดเป็นวันประสูติ พระ
องค์มีพระราชโอรสธิดารวมกี่พระองค์ พระ
องค์ทรงสร้างสิ่งใดเป็นสิ่งสำคัญพอเป็นตัวอย่างบ้าง

๑๒. ถามว่า เมื่อกรมพระราชวังบวรเสด็จสวรรคตแล้ว มีเหตุ
สิ่งใดบ้างข้างฝ่ายพระราชวังบวร เหตุนั้น
เกิดด้วยสิ่งอันใดที่ยังเกิดมาแนะนำ การพระ
เมรุครั้งนั้นทำแปลกกว่าแต่ก่อน ๆ ที่แล้วอย่างไร

๑๓. ถามว่า ส่วนทัพที่ไปตีพม่าเมืองเชียงแสนนั้น เป็น
อย่างไรกัน ได้เมืองด้วยอย่างไร พม่าแม่ทัพ
ไปไหนกวาดได้ครอบครัวลาวเชลยสักกี่มากน้อย
แล้วพวกเชลยเหล่านั้นไปอยู่ไหนบ้าง

- ๑๔ ถามว่า การพระเมรุ กรมพระราชวังบวร ครั้นนั้น มีประ
เทศราชเมือง ไตมา ช่วย การ พระศพบ้าง แด
เมือง ที่มา ช่วยนั้น เมือง ไตมีการ อุดหนุน แก่
เรื่องอื่น อย่างไรบ้าง เมื่อ ทุก จะ กลับ ออก ไป
ได้ ขอราช การ ถึง ไต ออก ไป บ้าง
- ๑๕ ถามว่า พระเจ้าลูกเธอเจ้า พ้า กุมทลทิพยวดีนั้น มีเชื้อ
สาย ฝ่าย พระมาร ดามาทาง ไท ไท จึง ได้
เป็น พระเจ้า ลูกเธอ เจ้า พ้า เมื่อ ก่อน จะเป็น
นั้นมี เหตุ อย่าง ไท พระนาม เจริญ เรียก กัน อย่างไร
- ๑๖ ถามว่า เรื่องเมือง ศรีสัตตมาคณฑี ตั้งแต่ เจ้านันทเสน
ได้ ครอง เมือง จนถึง เมือง เปน ของ เจ้าอนุ ครอง
นั้น ต่อเนื่อง กัน อย่างไร ทำไม เจ้านันทเสน จึง
ไม่ ได้ ครอง เมือง เจ้าอนุ ได้ ครอง เมือง ด้วย
อย่างไร เมื่อ เจ้าอินทถึง แก่ พิรา โดย นั้น ทรง
โปรด พระราชทาน ถึง ไต ออก ไป ใน การ ศพ บ้าง
- ๑๗ ถามว่า เมื่อ ปี ที่ ๒๔ ใน รัชกาล นั้น พวก เมือง ฝ่าย
เหนือ แล ดาวเหนือ ดาววัน ออก พากัน ไป ตี ประ
เทศ ไต แล การ ที่รบ พุ่ง กัน ครั้น นั้น ถ้า บาก ยาก
แค้น อย่างไร บ้าง ได้ ไพร่ พล ใน เขตแดน ที่

ได้มากน้อย ประมาณเท่าไร

๑๘ ถามว่า กรมพระราชวังหลังเสด็จ ทิวงคต ในปีใด พระองค์มีพระ โอรรถธิดา เป็น พระองค์เจ้า ก็ องค์ เป็นหม่อมเจ้า ก็ องค์ สิ่งใดที่กรมพระราชวัง หลัง ได้ทรงปฏิสังขรณ์ไว้เป็นสำคัญบ้าง

๑๙ ถามว่า เมื่อไรที่ได้ตั้งพระราชพิธีอุปราชาภิเศกสมเด็จพระเจ้า ลูกเธอเป็น กรมพระราชวังบวร ที่ว่ารับพระบัลลังก์ ทูลน้อยนั้น คือ ใคร ผู้ใดเป็น กรมหมื่น ศักติพล เสด็จ เมื่อเสร็จการอุปราชาภิเศกแล้ว มีทูตยวน เข้ามาทำ ไม่เป็น สอง ครั้ง

๒๐ ถามว่า ที่เมืองเขมร ในตอนปลายเมื่อจุลศักราช ๑๑๖๘ นั้นทำ ไม่จึงมีเจ้า แผ่นดิน ขึ้น ใครมาเป็นเจ้า แผ่นดิน เป็น ได้ด้วยเหตุไร พระนามอย่างใด แล้วเจ้าแผ่นดินเขมร องค์นั้นให้มา ขอสิ่งใดคืน แล ได้คืนตาม ความประสงค์ หรือติดขัดด้วย อย่างใด

๒๑ ถามว่า เมื่อจุลศักราช ๑๑๗๐ นั้นเชิญพระพุทธรูปใหญ่ อะไรมาจากไหน มีการทรงผนวชใคร เจ้านาย พระองค์ใดสิ้น พระชนม์ สมเด็จพระอนุชาธิราช

พรเทพนั้น ได้เลื่อน ขึ้นเป็น กรมหลวงเมื่อไร

๒๒ ถามว่า ในปีที่ ๒๗ นั้น มีศึกอะไร ข้างปลายแหลมมลายู
การใดกันตัวอย่างใหญ่ตั้งแต่ตั้งกรุงเทพฯ
มาได้ทำครั้งไหนเป็นครั้งแรก ในปีนั้นได้มีการ
สมโภชอย่างใหญ่ถึงไต่บั้ง

๒๓ ถามว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชใน
ปีใดเดือนใดที่พระองค์ได้ประสูติ วันใด
เป็นวันปราบดาภิเษก

๒๔ ถามว่า เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตนั้น พระชนมพรรษา
ได้เท่าใดอยู่ในราชสมบัติกี่ปี มีสมเด็จพระ
เจ้าลูกเธอฝ่ายหน้าเท่าใดฝ่ายในเท่าใด พระ
เจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ามีกี่พระองค์

